بەشی دووەم
هەڵوەشاندنەوە

هەڵوەشاندنەوەی عەقڵ و
میتافیزیکیای فەلسەفە

گوتاری فەلسەفی خۆرئاوا پێویستی بە گۆڕان وفەیلەسوفی جیاواز هەبوو, تا ئەو گوتارە فەلسەفیە هەڵوەشێنێتەوەو پێشنیاری فەلسەفی تر بخاتە ڕوو, ئەو کارەش نیتچە خستیە ڕوو, ئەگەرچی ئاڵۆزیی فەلسەفی لە تێڕوانینەکانیدا دەردەکەوێ, بەڵام تائەمڕۆ فەلسەفە نەیتوانیوە فەرامۆشی بکات, بەڵکو بووە بە چاوگەیەکی فەلسەفی بۆ چەندین دەقی فەلسەفی لای هەریەکە لە (فرۆید, فۆکۆ, هایدگەر, دریدا)تەنانەت ڕێگای بۆ هیتلەریش خۆشکرد کە لەچەمکێکی دژە عەقڵیەوە تووشی گرێی خۆ بەگەورە زانین بێت, بەڵام دەبێت ئەوە بەلای نیتچە نەشکێتەوە, چونکە ئەوە هیتلەر بوو فەلسەفەکەی بەموڵکی خۆی دەزانی, هەر بۆیە "کاتێ کە هیتلەر لەبەردەم بینای ئەرشیڤی نیتچەدا لەڤایمار دەستی ئەلیزابێت فۆرستەر نیتچەی ماچ کرد وەکو ئاماژەیەك بۆ قبووڵ کردنی نیتچە بە فەیلەسوفی ڕەسمی نازیستەکان, ئەوە نازیستەکان بوون کە دووچاری حەماقەت بوون, نەك فەلسەفەکەی نیتچە"[1].

ئەگەرچی بەهای مرۆڤ بەهۆی کلتورەوە دەناسێت و چەمکی بایەلۆژی و ڕەگەزی فەرامۆش دەکات, بەڵکو بەها دەداتە ئەو کلتورەی ئەو (خود)ە بەرهەم دێنێت, کلتورێکە بۆ ئەوەی ئەو بوونی خۆی بسەپێنێ دەبێ هەوڵی سڕینەوەی ئەویتر بدات, ئەوەش دامەزراندنی خود نیە بەڵکو درووست کردنی خودە لەسەر ئەو بنەمایەی کە ئەوانیتر بە خراپ ناو دەبات, بەو سڕینەوەیەش خۆی پێ لەسەر ڕاستیە, ئەوەش ناو دەنێ ئاکاری کۆیلەتی, بۆیە " هیتلەر کەسێك بوو کە سەرتاپای بونی پڕبوو لەهەستی بێزاری وهەستی تۆڵە سەندنەوەی ژەهراویانە, لێرەوە ئەستەمە بەنمونەی وێنەی نیتچەی بزانین بۆ کەسی شەریف"[2].

دیدی فەلسەفی نیتچە تێڕوانینێکی ڕەخنەیی بوو لەعەقڵی خۆرئاوادا کە مۆرکێکی وێرانکاری گرتبووە خۆی, ئەوەش لەو بۆچوونەیدا هاتبوو کە حەقیقەت نمایشێکی سەربازی خاوەن وێنەیەکی هەڵخەڵەتێنەرە بۆ مەجاز, کە پەڕیوەتەوە سەر زمانێکی ڕەمزی, ئەو زمانەش لەناو ڕێکخەرێکدا دەستی بەسەر دەسەڵاتی حەقیقەتدا گرتووە, بۆیە دەبوو دابڕانێك لەو ئایدیۆلۆژیا دڕندەیە بخولقێنێ کەهاوکێشە یۆنانیەکە بکاتە پێوانە بۆ ئەو دابڕانە, بەوەی جیاوازی بکەین لەنێوان حەقیقەتو لۆژیك.

ئەو هاوکێشەیەش ڕاڤەکردنێکە بۆ دەقە فەلسەفیەکانی ئەفلاتوون لەبارەی سۆفیستاییەکانەوە, کەچی نیتچە ڕاڤەکردنی دەقی ڕەت دەکردەوە, وەك چۆن دژی دیالەکتیکی هیگلیش دەبۆوەو ڕەخنەی ئاراستەی عەقلانیەت و مۆدێرنیتی خۆر ئاوا دەکرد, چونکە پرۆژەی عەقلانیەتی مرۆڤی خۆرئاوایی بەکارێکی نیهلیستی تەماشا دەکرد, بۆئەوەش وادەیڕوانی کە مەعریفە بەتەنها توانای ڕووبەروو بوونەوەی نیە, بەڵکو پێویستی بەهێز هەیە, بەبێ ئامادەبوونی هێز هەرگیز خود لەتوانایدا نیە ببێ بەخاوەن مەعریفە[3].

گوتاری میتافیزیکیاش به تاوانبار ناو دەبات, چونکه هۆکاری خولقاندنی ئاکارە, بۆیه پرسیارەکەی گواستەوە بۆ ئەو بەهاو ئاکارەی کە جینالۆژیای گوتارەکە بەرهەم دێنێت, ئەوەش وایکرد پرسیارەکەی بکات بەپرسیاری هەڵوەشاندنەوەی گوتاری میتافیزیکی خۆرئاوا, ئەوەش ڕەخنەیەکی جینالۆژیه له فکری ئەو گوتارە, هەوڵ دەدات بێ بەهایی ئەو گوتارە دەست نیشان بکات, بەواتای ڕەخنەیەکە دەیەوێ ئەو بەهایە لە ڕابردوو وەربگرێتەوەو پرۆژەی مۆدێرنیتی بە دەسخەڕۆدانی مرۆڤەکان ناو ببات, ئەوەش نەك هەر ڕەخنەیەکە لە گوتاری میتافیزیکیا, بەڵکو ڕەخنەیەکی جینالۆژیه لە فەلسەفەی خۆرئاواش, بۆیە کاتێ لە (زەردەشت وای ووت) لەسەر زمانی زەردەشت دەڵێ: "دوور نییە ئەم قەدیسە پیرە هێشتا لە دارستانەکەدا شتێکی لەوە نەبیستبێ کە خوا مردووە"[4].

لێرەوە بیری فەلسەفی نیتچە لەبەردەم ڕەخنە لە مرۆڤی خۆرئاوایی بەتەواوی دەردەکەوێت, کە مەبەست لەمردنی یەزدانە, ئەوەش مردنێکی فەلسەفیە کە دەیەوێ عەقڵی خۆرئاوا لەبنبەستی بیرکردنەوە ڕزگار بکات, تاوەکو لەناو ڕابردوو خۆی نوقمی بیرکردنەوە نەکات و گۆڕانێك لە عەقڵی ئەو مرۆڤەدا درووست بکات, ئەو مرۆڤەی یەزدانێکی قەبووڵە بۆکوشتنی ئیرادە خودیەکانی و بەردەوام مردنی بۆ پێشنیار دەکات، لەگەڵ مردنی یەزدان ئەو مرۆڤە دەمرێت.

بەواتای مردن لەگوتاری فەلسەفی تەنها مردنی یەزدان نیە, بەڵکو مردنی ئەوانەشە کە پەیوەستو پاشکۆی ئەو بوونەن, بۆیە ئەوە مەسیح نیە بەتەنها دەمرێ, بەڵکو کلێساو مرۆڤیش بەشدارن لەو مردنە.

بەمردنی مرۆڤ پێشنیاری(مرۆڤی باڵا) ی خستە ڕوو, چونکە عەقڵ ئەو پەرستگایە بوو کە لە هەڵوەشاندنەوەی دەبێ ڕەخنەگرتن لە عەقڵ ببێ بە پەرستگای نوێ کە ئەو قەدەرو پێشهاتانەی پەرستگا کۆنەکان دەیانبردەوە

ئاسمان, ئـەوا لـەهاتنی مرۆڤـی بـالاّ, ئـەو مرۆڤـە بۆخـۆی دەبـێ چـارەنووس و قەدەری خۆی دیاری بکـات, بۆیـە ئـەو چـەمکەی لـە ڕابـردووو هـەبوو بۆعـەقڵ هەڵیوەشاندەوەو عەقڵی لە تێڕامـانی ڕەخنەییـەوە سـەیر کـرد, بـەوەی عـەقڵ پێویستە گوتاری عەقلاّنیەتی باو هەڵوەشێنێتەوە, بە ڕەخنە گرتن لـەو مرۆڤـە مـردووەی کـە نوێنەرایـەتی عـەقڵی دەکـرد, ڕەخنەیـەك بـەمردنی یـەزدان ئـەو مرۆڤەش دەمردو جارێکی تـر لەسـەر پایـەکانی ڕەخنـەدا سـەیری دەکـردەوە, بەوکارەش گومانی خسـتە ئـەو عەقڵـەی پێـی وابـوو لۆژیکێـك هەیـە وێنـای بـۆ ژیانی کردووە, نیتچە ئەو حەقیقەتەی خستە بەر گومان و مرۆڤـی بـالاّ ئـەوەی ئەو خوازیاری بـوو, مرۆڤێکـە لەسـەر ئـیرادە خودیـەکانی مرۆڤـەوە وەسـتاوەو لەسیستمی ئاکـاری کۆمەڵایـەتیجیا دەبێتـەوە, ئـەو مرۆڤـە لـەناو نائاکاریەتـدا بەدوای ئاکاردا دەگەڕێت.

ئەگەرچـی بـوونی ئـەو مرۆڤـە لەسـاتەوەختی فەلـسەفەکەیدا قبـووڵ کـراو نەبێت, بـەلاّم نیتـچە بـوونی ئـەو مرۆڤـەی بەپرۆژەیـەکی ئاینـدەیی مرۆڤایـەتی سەیر دەکرد, وەك چـۆن بـوونی خۆشـی بـۆ فەلـسەفە بـە فەیلەسـوفی ئاینـدە دەبینی, بەوەی سەدەیەکمان دەیـەوێت بـەدوای مردنـی بـۆ ئـەوەی بیناسـێن و بەدیدە فەلسەفیەکانی ئاشـنا بـین, لـەم ڕۆژگارەشـدا کـاتێ سـەدەیەك بەسـەر مردنی تێدەپـەڕێت لەهەموو ساتێ زیاتر فەلـسەفەکەی دەرکـەوتووە کـەگوتاری عەقڵی فەلسەفی هەرگیز توانای نیە ئەو فەیلەسـوفە فـەرامۆش بکـات, چـونکە لەم ڕۆژگارەدا گومانکردن لە فەلسەفەی نیتچە بۆخـۆی گومانکردنـە لـە عـەقڵی متبـووی ئەوانـەی توانـای پـەیبردنیان بـە ئیـدراك نیـە, کەکەسـانێکن دەبێـت بەپرسیارە فەلـسەفیەکانی نیتـچە وەلاّم بدرێنـەوە, "ئایـا چـیدیی مانایـەك بـۆ بەرزو نزم ماوە؟ ئایا ئێمە نوقمی ناو نـەبوون نـین؟ ئایـا شـەوێکی زۆر تـاریکتر وقوڵتر گەمارۆمان نادات؟ ئایا سـپێدان پێویـستمان بـە چـرا نیـە؟ ئایـا هێـشتا

گوێمان لەو گوڕ هەڵکەنانە نیە کە گۆڕی خودا هەڵدەکەنن؟ ئایا نـاتوانین بـۆنی داڕزانی پیرۆزی بکەین؟"[5].

دیارە مەبەست لەو جۆرە پرسیارانە گۆڕانە لە عـەقڵێك کـە تـەرمی ڕابـردوو خانـەکانی بۆگـەنو قێـزەون کـردووەو نایـەڵێ ڕونـاکی بخەینـە نێـو دەشـتە تاریکستانەکانەوە, لەکاتێکدا ئێمـە نەگەیـشتوینەتە ئـەوەی سـپێدانیش بـەبێ چرا بەرچـاوی خۆمـان ببیـنین, چـونکە عـەقڵی وەسـتاو توانـای بیـنینو جولـە کردن لەدەست دەدات, بۆیە پرسـیار لـە سیـستمی ڕابـردوو پـەردە هـەڵماڵینی حەقیقەتی مردنی حیکایەتەکانـە, ئـەو حیکایەتانـەی عـەقڵیان ئـەفیون دەکـرد کەمەسیحیەت سـەرەکیترین ئەفیونـەو وەك مـاددە بـێ هۆشـکەرەکان سـەیری دەکرد, بۆیە کاتێ خۆی بەفەیلەسوفی ئایندە سەیر دەکرد, ئەوسا دڵنیـا بـوو لەوەی ڕۆژگارێك دێت ئەفیون کردنی عەقڵ کۆنترۆڵ لەدەسـت دەدات و توانـای نـامێنێ جلـەوی عـەقڵ بکـات"گومـانکردن لـەئاکاری مەسـیحی شـتێکی بەڵگـە نەویستە, سـەرەنجام لێکدانـەوەی ئاکاریانـەی جیهـان کەجگـە لـە هـەڵاتن بـۆ میتافیزیکیـا لـەم جیهانـەدا شـوێنێکی دی شـك نابـات, هـیچ نیـە بێجگـە لـە نیهلیزم, هەموو شتێ بێمانایە, لێکدانەوەی مەسـیحیانە بـۆ جیهـان کـە قـابیلی بەرگری لێکردن نیەو وزەیەکی خۆڕایشی بـۆ خـەرج کـراوە, ئـەو گومانـەمان لا دەرووژێنێت کەتەواوی لێکدانەوەکانی جیهان درۆیە"[6].

چونکە مردنی یەزدان متمانە کردنە سەر مرۆڤە, ئەو مرۆڤەی دەیـەوێ ئـیتر مرۆڤی خۆرئـاوایی بـەدوای چـەمکێك نەکـەوێت کەلـەناو ڕابـردوو درێـژ بۆتـەوە, بەڵکو چەمکی ئەو مرۆڤە سۆپەرمانەمان لەناو بخـولقێنێ, ئـەوەش پرسـیارێکە ڕووبـەرووی ئـەو مرۆڤـەی دەکاتـەوە, پرسـیارە لـە گوتـاری میتافیزیکیـا کەخۆشنودی ئەو مرۆڤە دەوەستێنێتو بەکارێکی دەسـخەڕۆدان نـاوی دەبـات, دەبێ لە ڕێگەی سۆپەرمانیەوە خـۆی لـەو فریودانـە ڕزگـار بکـات, چـونکە ئـەو

هاوارەی مرۆڤ بۆ ئاسمان لەکاتی گوناهکردندا, ئەوە هاواری مرۆڤە کە دەچێتە ئاسمان نەك گوناهەکانی.

ئـەو پرســیارەی ئــەو ئاراســتەی مرۆڤــی کــرد, بۆخــۆی ڕەخنــەبوو لەمیتافیزیکیا, چونکە میهرەبانی مەسیح ئەو کەسەی مرۆڤی خۆش دەویست, دواجار لەخاچ دەدرێت, ئەوەش لەو ڕاستیەمان دەگەیەنێت کە "هێرشەکەی نیتچە ئاراستەی مەسیحیەت کراوە نەك کەسی عیسای مەسیح خۆی, لەبەر ئەوەی بەبڕوای ئەو مەسیحیەت لە ڕاستیدا لایەنگری دۆڕاوانە, لایەنگری کەسانێکە کەناتوانن لەسەر پێی خۆیان بووەستن وپێویستیان بە خەڵکانێك هەیە, خەمیان بخۆن"(7).

مردنی یەزدانیش بێ ڕەوشتیەك نیە, هێندەی ئاکارێکی تازەیە لەدژی ئاکارێك کە مرۆڤی بەکۆیلە کردووەو نیتچە دەیەوێ (مرۆڤی بالا)لەشوێنیدا دابنێت, ئەو مرۆڤەی کەتوانای گۆڕانی هەبێت و لاواز نەبێت, هەر بۆیە کاتێ زەردەشت وەك هێمایەك بۆمرۆڤی بالا پێمان دەناسێنێت کە مرۆڤێکە تەواو لەخەسڵەتی مەسیح جیایە, گەر بینینی بۆ مەسیح بەرهەم هێنانی وێنەی یەزدان بێت, ئەوا زەردەشت بەرهەم هێنانەوەی وێنەی مرۆڤە.

ئەوەش دەرکەوتنی ڕەخنەیەتی لە عەقڵانیەت, عەقڵانیەتی مرۆڤی خۆر ئاوایی کە بەدرێژایی مێژووی شارستانیەت ڕەگی داکوتابوو, ئەو دەیویست ئەو سیستمە عەقڵانیە تێك بشکێنێت, چونکە ڕیتمێکی نەگۆڕی لەناو کۆمەڵگادا خولقاندبوو, ئەوەی بەئاکار ناو زەدکراوە, ئەو ئاکارەی بەلای نیتچەوە دەبێ گۆڕانی بەسەر دابێت, چونکە پێی وابوو ئەوەی لە خۆرئاوا هەڵگری ئەو ناوەیە مۆراڵێکی ئاژەڵیانەیە, کەمرۆڤەکان خۆیان ئەو بەهایەیان پێ بەخشیووە, بەها بەخشین بە ئاکار دەست پێکردنی مێژووی عەقڵانیەتە, لەوەشدا ڕەخنەی لە فەلسەفەی عەقڵانیەتی هیگل دەگرت وهەوڵی هەڵوەشاندنەوەی ئەو فەلسەفەیەی دەدا, لە ڕێگەی گەڕانەوە بۆ سەردەمی پێش ئاکار, بەواتا بۆ

بەر لەسەرهەڵدانی مێژوو, چونکە ئاکارومێژوو بەیەکەوە بنەمایەکی پتەویان بۆ عەقڵی خۆر ئاوا دادەمەزراند, بۆگۆڕانی ئەو عەقڵەش نیتچە پێی وابوو هەڵوەشاندنەوەی ئەو عەقڵە لە ڕێگەی ئەو چەمکە ئاکاریەی خۆر ئاوایە, ئەوەش بەدوای خوێندنەوەی کتێبی(جیهان وەك ئیرادەوبیرۆکە) ی شۆبنهاوەر, کەئەو کتێبە گۆڕانێکی تەواوی بەسەر بیرو بۆچوونەکانی هێناوتووشی ڕاچەنینێکی خێرای کردو وایکرد توانای پرسیاری لادروست بکات.

گومانی شۆبنهاوەر لە یەزدان کە بۆ ئامادە نەبوونی ئیرادەی مرۆڤ دەیگەڕاندەوە, بەوەی تەنها مرۆڤ خۆیەتی توانای ئەوەی هەیە هەست بەو ئەندێشانە بکات پەی بەحەقیقەتەکان ببات, ئەوەش سەرەتای هاتنە نێو دنیایەکی نوێ بوو بۆ نیتچە, کە دواجار بووە بیرۆکەی (وەهای ووت زەردەشت).

ئەگەرچی یەکێك لەو هۆکارانە پچڕانی پەیوەندیی هاوڕێیەتی بوو بە (لۆسالۆمی)یەوە, چونکە خۆشەویستیەکی لە ڕادەبەدەری بۆ ئەو کچە ڕووسە هەبوو, بەڵام دوای ئەوەی (لۆ) ئامادە نەبوو شووی پێبکات, پەیوەندیەکەیان لەسەر داوای نیتچە پچڕاند, بەو پچڕانە تووشی ئازارێکی گەورە هات, ئەوەش وای لێکرد بیگۆڕێتە سەر چاوگەی فیکری وسەرسامی پێشتریشی بە شۆبنهاوەر کتێبەکەی پێ نووسی, ناسینیشی بۆ (ڤاگنەر)وای لێکرد لەسەر مۆسیقاکەی بنووسێتوکارەکانی بەوە ناوبرد کە ڕۆچوونە نێو ئەفسانەیە, دیارە شۆبنهاوەریش ئاماژەی بەتوانای مۆسیقا دابوو بۆ ئیرادەی مرۆڤ, بەڵام ئەو مۆسیقا زان نەبوو, کەچی نیتچە پیانۆی دەژەنی وتەنانەت دانەری چەند ئاوازێکیش بووە, بەبێ ئەوەی بچێتە سەر مۆسیقای ڤاگنەریش, ئەوەش بەدوای ئەوەی بە دژی مۆسیقاکەی وەستایەوە, لەلایەك چونکە ڤاگنەر بەدوای کردنەوەی شانۆکەی لە (بایروت) لە خۆبایی ببوو, چاوەڕوانی دەکرد نیتچە

زیاتریشی لەسەر بنووسێت, ئەگەرچی کەسانێك وای دەبینن کە"ئـەوە ریـچارد ڤاگنەر نەبوو کـە گـۆڕا, بـەڵکو ئـەوە نیتـچە بـوو زۆر بـەقوڵی گەشـەی کردبـوو کاتێك لە ڕۆحیەتی گریکی ڕادەما"[8].

دیارە لەسەرەتادا نیتـچە نـوقمی نێـو جیهـانی شـۆبنهاوەرو ڤاگنـەر ببـوو, بەڵام دواتر توانی خۆی لێیان جیا بکاتەوە, بـەهۆی درووسـت بـوونی جیـاوازی بۆچوونەکان, ئەو نەك هەر لە مۆسیقای ڤاگنەر جیا بۆوە, تەنانەت شـۆبنهاوەر کـە سەرسـامی کردبـوو, بـەڵام دواتـر کۆمـەڵێك جیـاوازی هـەبوو لەبەرامبـەر فەلـسەفەکەیدا, دیارترینیـان گـۆڕینی فەلـسەفەی مـەرگی شـۆبنهاوەر بـوو بـۆ فەلسەفەی ژیان, هەموو ئـەو ڕەخنانـەی لەفەلـسەفەی سیاسـی ڕۆسـۆ گـیران, توانـای ئـەوەیان نـەبوو سـتراتیژێکی ڕەخنـەیی بەرامبـەر بـەو فەلـسەفەیە دەربخەن, تەنها نیتچە نەبێت توانی ئەو ڕەخنانەی ئاراستەی کـرد بیگەیەنێتـە "ڕەخنە گرتن لە خودی عەقڵانیەت"[9].

ئەوەش بەدوای قووڵ بوونەوەی بەنێو پرسیارە فەلـسەفیەکان کـە بۆخـۆی بەرهـەم هێنانـەوەی دەقـی ڕەخنـەیی بـوو لەبـەردەم عـەقڵی فەلـسەفیدا, کەئـەوەش بـەردەوامی پێدەبەخـشی, بەردەوامیـەك کـە مەبەسـتی بـوو شوێنگەیەك نـەبێ بـۆ پـشوودان, بـەڵکو خوازیـاری گـۆڕانی گوتـاری فەلـسەفی خۆرئاوا بوو, بەوەی هەرگیز ئومێدێکی لا دروست نـەدەکرد, کـە خۆشـباوەری فەلـسەفەکانی پێـشوو ئارامیـان پـێ ببەخـشێ, (سـوقرات) ی بـە دەسـکەوتی وێرانبـوونی ژیـاری یۆنـانی نـاو دەبـردو(ئـەفلاتون) ی بـەوە تاوانبـار دەکـرد, بەوەی فەیلەسوف نابێ لەدژی وڵاتەکەی خۆیدا کاربکات.

سـەرەڕای ئـەوەی ڕەخنـەی لـە بۆچـوونەکانی دەگـرت لەسـەر ژن لـەژیاری یۆنانیدا, چونکە ئەگەر ئەفلاتون داوای یەکسانی بـوونی ژنـانی دەکـرد لـەڕووی کارومـافو ژیانیـان, ئـەوا نیتـچە ئـەو کـارەی بـە لەدەسـتدانی توانـای ژنـان دادەنێ, چونکە تواناو مەزنی ئەوان لە ڕۆڵی دایکایەتیدا دەبینێ کـە ئـەو ڕێـزە

دەوڵـەت پێـی بەخـشیوون, ئـەوەش بەمەبەسـتی هەڵوەشـاندنەوەی دیـدی ژیاریانەی ئەفلاتونە, چونکە پێی وایە کارەکتەرەکانی(ئەلیکتراوئەنتیگۆنا) ئەو ژنانەن تەنها لەئەدەبدا قەبووڵ دەکرێن, لـە واقیعدا کـەس ئـەو کەسایەتیانەی قەبووڵ نیە, چـونکە بەلایـەوە ژنـان زیـاتر بـەلای لەزەتـدا دەچـن وناپـاکی لـە ژیانی هاوسەرێتی دەکـەن, بـۆ خـۆ بـەدوور گرتنیـشیان دەبـێ سـکیان پڕبێـت ومناڵیـان ببێـت, لـەدەرەوەی پرۆسـەی منـاڵ بـوون ژن بەکەسـانی دڵ ڕەق وقێزەون دەبینێت[10].

بەلاّم دەبێ ئەوەمان لاسەیر نەبێت کە ڕەخنەکانی"ڕەخنە گـرتن نـەبوو لـە بیروڕای فەیلەسوفەکانی پێشتر, بەڵکو ڕەخنە بوو لە عەقڵی فەلسەفی"[11].

بـەو ڕەخنانـەش هـەوڵی وەسـتاندنی گوتـاری فەلـسەفی خـۆر ئـاوای دەداو دەیویـست ئـەو گوتـارە بـەرەو گـۆڕان بـچێت, ئـەوەش لـە ڕێگـەی ڕووبـەڕوو بوونەوەی لەگەڵ ئەو کلتورە فەلسەفیە, هەوڵ دەدات ئەوەمان بە نارۆشـنی لا نەمێنێتـەوەو چـیتر خۆمـان دەسـخەڕۆ نەکـەین, بـەوەی بـڕوا بەحەقیقـەتێکی گومان لێکراو بکـەین, بـەڵکو دەبـێ بـە ڕادەی یـەقین پێدان پێویـستە خۆمـان کەشـفی ئـەو گوتـارە بکـەین, بـەهۆی ڕاڤـەکردنی ئـەو بونیادانـەی گوتـارە فەلـسەفیەکە دەخـولّقێنن, ئـەوەش کارێکـە نـەك بەتـەنها دەبـێ بەسـتراتیژی فەلـسەفەی نیتـچە بـۆ فەلـسەفەکانی پـێش خـۆی, بـەڵکو فۆکـۆ بۆکارەکـانی نیتچەش بە پێویستی دەزانێ, ئەوەتە دەڵێ: "لـە کارەکـانی نیتـچەشدا ڕوون و ئاشکرایە کە ڕاڤـەکردن هەمیـشە تـەواو نـەکراوە, فەلـسەفە بـۆ ئـەو چـیە گـەر جۆرە فیلۆلۆژیایەکی هەمیشە مۆلەق بوو نـەبێت, فیلۆلۆژیایـەکی بـێ کۆتـایی, هەمیـــشە والاّ بـــوو, فیلۆلۆژیایـــەك کەهـــەرگیز بەشـــێوەیەکی ڕەهـــا نەچەسپاوە"[12].

بۆیـە ئـەو حەقیقەتـەی نیتـچە دەیخـستە ژێـر ڕەخنـەوە, مێژووەکـەی بـۆ ئەفلاتوون دەگەڕاندەوە, وەك لـە کتێبـی (سـەرلە ئێـوارەی بتـەکان) ئامـاژەی

پێدەدا"سەرەتا ئەفلاتوون بوو جیهانی هەست پێکراوی لە دەستدا بۆئەوەی بە پێر دنیای ئایدیاکانەوە بڕوات"[13].

ئەوە بەسەرەتای ئەو جیهانەی ئایدیای ناو دەبات, کەدواتر لەسەر وێنەی مەسیح پەیکەری زەبرو زەنگی دەسەلاتی خوێناوی بەرهەم دێنێت, ئەو دەسەلاتەی ئەفلاتوون ڕێگایەکی بۆ دەدۆزێتەوە, تا دواتر کانت بۆئەوەی ڕەگی عەقلانیەت لەگوتاری میتافیزیکی بباتە خوارەوە, بۆیە بەلای کانت"هەرشتێ لەسەرووی عەقڵەوەیە, بەبێ هیچ پێویستیەك بە سەلماندنی عەقلانی تەقدیس دەکرێت, بەم شێوەیەش جیهانی ڕاستەقینە بە نەناسراویی دەمێنێتەوە"[14].

ئەو شێتەی لە (زەردەشت وای ووت) لەناو بازاڕدا ڕایدەگەیەنێت کەیەزدان مردووە, مرۆڤەکان کوشتیان, بانگەوازێکە بۆ ئازادبوونی شێتێك لەسیستمی عەقلانیو بیرکردنەوەی کۆنترۆڵ کراو, هاتنە خوارەوەی (زەردەشت)یش لە بەرزایی چیاکانەوە, مەبەستێکی فەلسەفی (نیتچە)یە, تاپێمان بڵێت کوشتنی عەقڵ سەرەتای سەدەیەکی نوێیە بۆ گۆڕان, بۆئەوەی زۆر ڕوونتر مەبەستەکانی خۆی لە دژی فەلسەفەی میتافیزیکیا ڕابگەیەنێت, ئەوەتە لەسەر زمانی درێوترین مرۆڤ پێمان دەڵێت, مردنی خوایەك پێویست بوو کەمەبەستی لە عەقلانیەت وگوتاری میتافیزیکیە, دەبوایە هەر بکوژرێت, چونکە"مرۆڤ بەرگەی ئەوەی نەدەگرت کەشایەتێکی وا بەزیندوویی بمێنێتەوە"[15].

نیتچە کاتێ پرسیار لە چاکە دەکات, دەیەوێ هەرخۆشی وەلامی شاراوەیشمان پێ ئاشنا بکات, بەوەی هەموو ئەوانەی لای مرۆڤ لەهەستیدا گەلاڵە دەبن, دەبنە هۆی ئیرادەی هێز, وەك چۆن خراپە لە لاوازی درووست دەبێت,(کۆڵن ولسن) لەبارەی ئەو بۆچوونە پێی وایە ئەو نەمەبەستی هێرش

کردنە سەر یەزدان ونە بۆسەر مەسیحیەتیشە, بەڵکو هێرشی ئەو تەمە ناحەقیقەتەی ئەو فرمانەیە(16).

ئەو تەمەی حەقیقەتی بۆ کلێسا دەگەڕێنێتەوە, بۆیە کاتیٚ نیتچە بەدوای حەقیقەتی ڕاستەقینەدا دەگەڕێت, دەگات بەو بۆچوونەی کەیەزدانی ڕێسا.. یەزدانی جانجالۆکە یەزدانێکی مردووە.

ئەوەش ڕەخنەیەك بوو بەمەبەستی هەڵوەشاندنەوەی گوتاری میتافیزیکیوگۆڕان لەفەلسەفەدا, کە ئەگەر ستراتیژەکەی نارۆشنیش کەوتبێتەوە, بەلاٚم توانای خوڵقاندنی زەمینەیەکی هەبوو کە بۆ هەڵوەشاندنەوەی سازاند, بۆیە لە خۆڕا نیە (دریدا)دەیەویٚ ستراتیژی هەڵوەشاندنەوە لەنێوان نیتچەو مارکس دەست نیشان بکات, ئەو لەژێر تێڕوانینی ئەو ڕەخنانەی نیتچەوە توانی خوێندنەوە بۆ دەقە فەلسەفیەکان بکات, بۆئەوەی بگات بەستراتیژی نوێی دەق, هەر لەو ڕوانگەیەوەش وای دەبینیٚ کەنەك هەر دەقەکانی مارکس, تەنانەت دەقەکانی(لینین)یش پێویستیان بەجۆرە خوێندنەوەیەك هەیە کە کەشفی ڕەوانبێژی ورەمزی ئەو چەمکانەی ناو دەق بکات.

لەوەشدا مەبەستی وازهێنانە لە میتۆدی باو بۆ خوێندنەوە کە تەنها پێکهاتە ڕووەکیەکان دەبینێت, ئەو خوازیارە لە خوێندنەوەدا پەیوەندیی سواو بەتایبەت لەگەڵ(هیگل)دا بپچڕێنین, چونکە ئەو بۆچوونانە بەردەوام دەقی میتافیزیکی بەرهەم دێننەوە, ماتریالیزمی دیالەکتیك لەکەناڵی مەجازیەوە گریمانەکانی وەلانا, بۆیە کاتیٚ (دریدا) ش لەو مەسەلەیەی دەکۆڵیەوە, هۆیەکەی ئەوەیە نیتچە کۆمەڵێك پرسیاری لەو نێوەندە ئاراستە کردووە, کە مەعریفە بخاتە نێو گۆڕان, بەمانای دەقەکانی مارکس چەندە بۆ ساتە وەختێك ئومێد دێنن, دەبیٚ جارێکی تر گوتاری ئومێد لەو دەقەدا بە چەمك ومانای ترەوە بخوێنرێتەوە, ئەگەرچی دریدا ئەوە بە باسێك دەزانیٚ

کەدەبێت جارێ دوای بخەین, ئەو لەدەرکەوتنی تێزەکەیدا زیاتر لە هیگل دەدوێت ودەیەوێ ئەو ڕەوانبێژیە لادەرە بە ستراتیژییەك ئاشکرا بکات, کە لەجیاوازی وبەراووردکاریەوە درووست بووە, بۆیە بەبۆچوونی ئەو خوێندنەوەی هەڵوەشاندنەوە دەچێتە ناو هەموو خوێندنەوە فەلسەفیەکانەوە مارکسیزم نەبێت, وەك لەخوێندنەوەی بۆ هیگل دەیەوێت ململانێ لەنێوان هەڵوەشاندنەوەو دەقی ئایدیۆلۆژیادا بکات, ئەو جیاوازیەی لەنێوان ئەو دوانەیە بەدیار بخات, ئەوەش تاکڕەهەندی مانایە لای هیگڵ, بەپێچەوانەی دەقەکانی مارکس فرە ڕەهەندی مانا دەچێتە نێو پڕۆسەی خوێندنەوە, هەڵوەشاندنەوە لەسەر دەستی نیتچە ئەوەی سانا کرد, کەدەکرێ لەهەر گۆشە نیگایەکەوە چەمکی مێژوو لای هیگل بخوێنێتەوە, چونکە خولڤاندنی زمان نەیتوانیوە لەئاستی بیرکردنەوە تووشی (خۆ بیرچوون) نەبێت, ئەوەش بەلای نیتچە (کوێرییە), گەیشتن بەحەقیقەت لەڕێگەی لۆژیکەوە جگە لە کۆمەڵە هەڵەیەك بەهیچی تر ناوی نابات, ئەوەش بۆخۆی پرسیارە لە مەعریفەی مێژوو, مەعریفەیەك کە هیگڵ هۆشیاری ومێژوو بەدوانەیەکی هاونزیك ناو دەبات, کەچی هەڵوەشاندنەوە دەیەوێ ئەو مەعریفە ئایدیالە هەڵوەشێنێتەوە, بۆ ئەوەش ڕووبەرووی هێزی ڕاڤەکاری مێژوو دەبێتەوە, مێژوو دەکەوێتە گەڕان بەدوای مانا, وەك چۆن ماناش دەیەوێت مێژوو ئاشکرا بکات, تاوەکو بزانین چۆن ماناکانی مێژوو دێنێتە نێو ئەو سەردەمەمان؟

ئەوەش پرسیاری هەڵوەشاندنەوەیە لەمێژوو, ئەو پرسیارەی ناتوانین لەو چەمکەی هیگلیزم وەڵامەکەی وە دەست بێنین, ڕەخنە گرتن لە هیگڵ گەڕانە بەدوای وەڵامدا, ئەوەش کەشفکردنی خاڵی داخراوە, مانا ئەو خاڵەی لە خوێندنەوەمان بۆ دەقی مارکس لەناو ماناکانی مێژوو تیایدا ناگەینە ئەنجامێك, ئەوەش مانای وایە هیگڵ لە ڕەخنەی هەڵوەشاندنەوەدا زمان دەیخاتە هەڵەی فیکرەوە, لەکاتێکدا (تیری ئیگلتۆن) بۆچوونی وایە مارکسیزم

لەتوانایدا نیە ڕووبەرووی ئەو گومانە بەردەوامیە بێتەوە, مەبەستیشی لە ئازادبوونی دەقە کەبتوانێ هاوسەنگیەك لە نێوان ڕادیکالیەتی خۆی, وگەمەی سەربەستی بۆ مانا سەراپاگیرە ناکۆتاکان دابنێت(17).

لەو شوێنەدا ئەو قسەیە ڕاستە کاتێ پەیوەندیە کۆمەڵایەتیەکانی سەرمایەداری لەیەك ڕەهەندەوە تەماشا دەکەین, هەموو ماناکان یەك دەلالەت بەرهەم دێنن, ئەو گومانەی مارکسیزم ڕووبەرووی دەبێتەوە, پێش ئیگلتۆن خودی نیتچە خۆی ئیدراکی پێکردووە, بەلاّم ئەوەی دوای خۆی دەگوترێتەوە, دەیانەوێ ئالۆزی دەلالەتەکانی ڕوون بکەنەوەو دەست نیشانی مەعریفەی دیالەکتیکی بکەن, ئەوەش سەرخانە بۆ مەجاز, چونکە مەجاز دەبێ بە فەزای بینراو, کەمەعریفەی دەق ڕووە تاریکەکانی دەکەونە نارۆشناییەوە, بەمانای ماناکانی هەڵوەشاندنەوە دەیکاتە ماتریالی بینراو, ئەوەش وای لە هایدگەر کرد بایەخ بە ڕەخنەی نیتچە بدات, ئەگەرچی هایدگەر ویستویەتی لە ڕوانگەی بۆچوونەکانی خۆیەوە تەئویلی بۆچوونەکانی نیتچە بکات, بەلاّم ئەوە وای کرد کە دریدا بتوانێ پشتی پێ ببەستێ بۆ هەڵوەشاندنەوە, هەرئەوەشە وای لێ دەکات کە لەزۆربەی کاتەکان بۆی بگەڕێتەوە, چونکە هەست دەکات ئەو زەمینەیەکی خۆش کردووە بۆ هەڵوەشاندنەوە, بەدوای ئەوەی نیتچە هەوڵیدا گوتاری میتافیزیکی هەڵوەشێنێتەوەو گۆڕانێکی فەلسەفی بخوڵقێنێت, ئەو گۆڕانەی بەبێ هەڵوەشاندنەوەی گوتاری میتافیزیکی لەتوانایدا نەبوو گۆڕان درووست بکات, هەر ئەوەشە هایدگەر ئەو بایەخەی پێداو (دریدا) ش بۆ هەڵوەشاندنەوەی گوتاری سێنترالیزمی لۆگۆسی, پشت بەتەئویلەکانی هایدگەر دەبەستێ, ئەوەشیان خاڵێکی جەوهەری نێوان هایدگەرو دریدایە.

پەراوێزو سەرچاوەکان:

1– نیتــچه/ پــۆل ســتراتێرن, وەرگێڕانــی"ئــازاد بــەرزنجی"دەزگــای چــاپو پەخــشی سەردەم/2001, لا47
2– میراتی نیتچه/ کیت ئانسل پیرسۆن, وەرگێڕانـی"ڕێـبین هـەردی"سـەردەم, ژمـاره11, لا99
3– فۆکۆ لەکارکردنی لەسەر دەقی نیتـچه تـوانی سـوود لـەو دیـده فەلـسەفیه وەربگرێـتو چەمکی (هێز)ی گۆڕی به (دەسەلات) بەوەش گەیشته ئەو ئاستەی که مەعریفـه بـەجۆرێکی دەسەلات سەیر بکات.
4– وەهای ووت زەردەشت/ فریدریك نیتچه, وەرگێڕانـی"ڕاسـان موختـار"گوتـار ژمـاره 6, لا165
5– نیتچه/ پۆل ستراتێرن, هـ. س.پ, لا35
6– هـ.س. پ, لا43
7– لەگەڵ ئەقڵی خۆر ئاوا/وەرگێڕانی "ئـازاد بـەرزنجی"دەزگـای چاپوپەخـشی سـەردەم, 2001, لا 77
8– ئەلێکسیس فیلۆ نینکۆ: نیتچه فەیلەسوفی ژیان, وەرگێڕانی "شـاهۆ سـەعید"سـەردەم ژماره 11, لا141
9– دیالەکتیکی ڕۆشنگەری/بابەك ئەحمەدی, وەرگێڕانی"ڕێبین هەردی" سەردەم ژمـاره1, لا 7
10– نیتچەو فیمینیزم/کیت ئانـسل پیرسـۆن, وەرگێڕانـی"ڕێـبین هـەردی"سـەردەم ژمـاره 11, لا 105
11– مۆدێرنیتەو قەیران/بابەك ئەحمەدی, وەرگێڕانی"ڕێبوار سیوەیلی" سەردەم ژمـاره5, لا 61
12– نیتچه.. فرۆید.. مارکس/ میشیل فۆکۆ, وەرگێڕانی"ئەنوەر حەمەی ساڵح" سـەردەم ژماره9, لا 10
13– مۆدێرنیتەو قەیران/بابەك ئەحمەدی, لا 56
14– هـ.س, لا56
15– هـ. س, لا59
16- ســقوط الحــضارة/ كــولن ولــسن, ترجمــة"انــيس زكــي"دار الاداب-بيروت/1971, ص213
17- التفكيكيـة النظريـة والتطبيـق/كريـستوفر نـورس, ترجمـة"رعـد عبـد الجليـل جواد" دار الحوار 1996, ص87

کۆتایی ئایدیۆلۆژیاو
سەرهەڵدانەوەی فەلسەفە

کاتێ لەناو کلتوردا خاوەن دەقێکین, دەقێك دەیەوێ مەعریفە لە ئەمڕۆدا بخاتە ڕوو, ئەوا دەبێ خوێندنەوەی جیاوازو نوێ بۆ دەق بکەین, ئەوەش ساتەوەختی مەعریفەیە بۆ ڕۆشنکردنەوەی ئێستا, بۆیە پرسیاری ئێمە لە چۆنیەتی دەست کەوتنی مەعریفە, پرسیارێکە تەنها بەوە ناوەستێ کە ئاراستەی خۆمانی بکەین, بەڵکو دەبێت لەگەڵ دەقدا ڕووبەڕووی بکەینەوە, چونکە ئێمە نابێ دەق وەك کلتورێکی فەرامۆش کراو سەیر بکەین, دەقی زیندوو ئەو دەقەیە کە دەبێ پرسیارەکان ئاراستەی سێنتەری دەق بکرێت, بەڵام بە مەبەستی گەڕان بەدوای پرسیارەکان, نەك ئینتیماکردنێکی سەلەفیانە بۆ دەق, چونکە ئینتیماکردنی سەلەفیانە بۆ دەق جگە لەبەرهەم هێنانەوەی گریمانەی مێژوویی هیچتر ناخولقێنێ, ئەوەش زەمەنێکە دەق لە ئێستا دادەبڕێت.

بونیـــادی زینـــدووی دەق کەپرســـیاری ئاراســـتە کـــراوە, ڕووبەڕووبوونـــەوە لەگەڵیـــدا مەسەلەیەکی ئاکاریە, کەزیندویەتی ئەو فەرامۆش ناکەین وبەشداری لە پرۆسەی بیرکردنەوە پێدەکەین, ئەوەش هاوبەشیەکی فکریە لە دژی ئـەو وەهمانـەی دەیانـەوێ بـە زلهێـزیو لـەژێر تیشکی ڕۆشناییە هەڵخەڵەتێنـەرەکان مـەرگی دەق ڕابگەیـەننو خۆیـان بـە ئەلتـەرناتیڤی دەق پێناس بکەن.

بۆیە تاکە ئومێد بۆ ئیشکردن لەناو پرسیارەکاندا تەنها داننانە بە زیندویەتی, بەوەی دەتوانێ لەگەڵمان هاوبەش بێت لـە بیرکردنـەوەدا, ئـەوەش هێنانـەوەی تارماییەکەیەتی لەنیوە شەودا تا مەرگ بسڕینەوەو دڵنیابین لە زیندوویەتی, بۆیە مارکسیزم بـۆ جـاك دریـدا لـەنێوان دوالیزمـی ژیـانو مردندایـە, هێنانەوەشـی بۆسـڕینەوەی مەرگـە, ئـەوەش ئلتیزامێکـی ئاکاریـە کـە هەڵوەشـاندنەوە پێـی هەڵدەستێ ولەڕێگەی ئەو دوالیزمەوە تارمایی دێنێتەوە, لەگەڕانەوەشیدا دەبێت بپرسین: تارمایی چییە؟

دیارە ناوبردنەوەی مارکس بـە تارمـایی لـە دوو ڕووخـساردایە, کەیەکـەمیان هەیمەنەی گوتاری مارکسیزمە بەسەر گوتـاری ژیـاری خـۆر ئـاوادا, بـەوەی ئـەو تارماییـە دەیـەوێ خـۆی بـە تاکـە فەلـسەفە نـاو ببـاتو هەیمەنـەی گوتـارە فەلسەفیەکانی تر بکات, ئەوەش هەوڵدانێك بـوو بـۆ قبـووڵ نـەکردنی جیـاوازی, ڕەتکردنـەوەی دەنگـەکانی تربـوو, بەرامبـەر بـە دوژمـن سـەیر دەکـات, بۆیـە بـەتارمایی بینینـی مـارکس شکـستێکی لـەناو خۆیـدا هـەڵگرتبوو, کەشکـستی مارکسی ئایدیۆلۆژیە نەك فەلسەفی, شکستی ئەو عەقڵەی کـە هـەڵگری گوتـاری مارکسیزم بوو, ئەو عەقڵەی دەیویست پێمان بڵێت"تارمایی ئەوروپی.. تارمـایی کۆمۆنیزمە"[1].

بۆیە بەپیرۆز کردنی دەقی مارکس هۆکارێکی سەرەکیە بۆ سەیرکردنەوەو بە دۆگما کردنی مارکس, ئەوەش مەترسیەك بـوو ئـەنگلس زوو هەسـتی پێـی کـرد, بۆیـە وای دەبینـی کەلەگـەڵ کەشـف بـوونی نهێنیـەکانی گـەردوون, دەبێـت

مارکسیزم هەوڵی بەخۆدا چوونەوە بدات, بـەڵام بـەپیرۆز ڕاگرتنـی دەق وای کـرد کەچـەمکی کۆتـایی مێـژوو بۆکۆتـایی مـارکس ڕابگەیەنـدرێت, ئەگەرچـی ئـەوە کۆتـایی ئـەو عەقڵـە بووکـە دەیویـست هـەڵگری گوتـاری مارکـسیزم بێـت لـەناو دنیایەکی مت بوو, بۆیە کاتێ دریدا ئەو تارمایـە دەگەڕێنێتـەوە, مەبەسـتی لـەو ڕووخــسارەی نیــە بۆســەر ژیــاری خــۆر ئــاوا, بــەڵکو مەبەســت ڕزگاربوونــە لەوەهمــەکانی کۆتــایی, ئــەوەش دەرکــەوتنی ڕووخــساری دووەمــی تارماییــە, ڕووخسارێك بۆ ڕزگاربوونو کەشـف بـوونی حەقیقـەت دێت, کـە بـە دڵنیاییـەوە ترسێك هەیە ئەویش ترسی تارماییە, ئەو ترسەی لـە نێـوان کۆمـۆنیزم وکۆتـایی مێژوو تووشی بەریەککەوتن دێـن, ئـەوەش ترسـێکی هاوبەشـە لەسـەر تارمـایی یەکتری کە دریدا پێی وایە ئەو ترسە لەهەر شتێکی تر مەترسیدارترە.

بۆیە دریدا هـەرگیز نایـەوێ تارمـایی مـارکس بگەڕێنێتـەوە, تـاوەکو بـەرەو یەك فەلسەفە ڕێگا ببڕین, بەڵکو مەبەستی ڕزگارکردنی تارمایـە لـەناو مـارکس, ئەو تارماییەی تالێیەوە دەرباز نەبین, ناتوانین دەقـەکانی بخوێنینـەوە, دیـارە ئــەو پرســیارەی هەریــەك لــە دریــداو فۆکۆیامــا دەیکــەن لــەبارەی ئاینــدەی مارکسیزم, پرسیارێکە هەڵوەشاندنەوە دەیەوێ بە پێچەوانەی کۆتـایی مێـژوو لــەبڕی مــەرگ ڕاگەیانــدن, داوا دەکــات ســەرلەنوێو لــە گریمانــەی جیــاوازدا دەقەکان بخوێنینەوە, بۆیـە ئێمـە لەبـەردەم هـەردوو ڕووخسارەکەی تارمـایی دەبێت بپرسین ئایا زەمەنی مارکس گەڕانەوەی مێژووی تارماییـە؟ یـا تارمـایی لەپێناو گەڕانەوەی جیهانی وێرانکراو دێت؟

چونکە تارمایی بۆ ئەوە نایەت داکۆکی لەمانەوەی خـۆی بکـات و درێـژە بـە ڕووخساری یەکەمی خۆی بدات, بەڵکو دریدا بـۆ ڕزگـار بـوونی ئێمـە دەیهێنێـت, ئەوەش بینینی مارکس نیـە بـە فریـاد ڕەسـێك, ئێمـە دڵنیـاین لـەوەی "مـارکس دەرمانی ڕزگار بوونمان ناداتێ, بەڵام ئەوەمان بـیر دەهێنێتـەوە کـە نەخۆشـینو واچاکترە مشورێکی چارەسەرکردنی خۆمان بخۆین, ئەو هەندێ دەرمانیشمان بۆ

دەست نیشان دەکات, بەڵام لەسەر ئێمەیە کە لەئاست کاریگەری ئەو دەرمانانە بتۆژینەوە"[2].

ئەوەش بۆ هۆشیار بوونەوەمانە لەناو گوتاری مانەوە, تاوەکو هەوڵی گۆڕانی ئـەو گوتـارە بـدەین کـە زەمـەنی ژیـانی کوشـتووە, کـاتێ تارمـایی دێتـەوە بـە مەبەستی تێگەیشتنمانە لـە حەقیقـەتی تـاوانی کوشـتن, بۆیـە ئـەو دەیالۆگـەی تارمایی کە خۆی بە ڕۆحی باوك بە ئێمە دەناسێنێ, دەنگێکە بۆ ووریابونەوەی ئێمە, بۆ بێدەنگ نەبوونمان لە کوشتن.

بێدەنگ نەبوون چەندە ئیلتیزامێکی ئاکاری دریدایە لە زەمەنی نـەمانی بـەها ئاکاریـەکان بـۆ گەڕانـەوەی پێـودانگ وبـەهاکان, هێنـدەش وەڵامێـك وهەڵوەستەیەکە بۆ ئەوانی بە پۆست مۆدێرنیتی ناوی دەبەن, چـونکە بەشـێکی دیاری پۆست مۆدێرنیتیەکان مارکس بەیەکێك لـە حیکایەتـەکان سـەیر دەکـەن, بەڵام دریدا مارکسی فەیلەسوفی مۆدێرنیتی دەگەڕێنێتەوە ناو باسی فەلسەفی و بـەوەش دەبـێ زۆر جیـاوازتر سـەیری دریـدا بکـەین و لـەناو پۆسـت مـۆدێرنیتی نەیهێڵینـەوە, وەك چـۆن کـاتێ مـارکس بـەتارمایی نـاو دەبـات, مەبەسـتی لـە بـەتارمایی کردنـی مـارکس نیـە بـۆ ژیـاری خـۆر ئـاوا, کـەدیارە ناشـیەوێ بـەو فەیلەسوفە ناوی بەرین کە دابڕانی ئەبستمۆلۆژی لە فەلسەفە هێناوەتە کایـەوە, ئەگەر بەلایەوە گەمەی زمانەوانی بەمەبەسـتی کەشـفکردنی نادیـاری دەق بێـت, ئەوا لە خوێندنەوەی بۆ مارکس لەو ستراتیژە نامێنێتەوە, بەڵکو گەڕانـەوەی بـۆ مارکس لەتایبەتمەنـدێتی ڕەخنـەی مارکسەوە هـاتووە, کـەدەتوانێ بـەبێ پێـك گەیـشتنی زەمـەنیو پەیوەنـدیی ڕێکخـەر لـەنێوان شـتەکان ڕەخنـەکانی خـۆی ئاراستە بکات, بەمانای ئەوەی دەقی مارکس ئەو توانایەی تێدایە بەبێ گەیاندنی (زەمەن.. مرۆڤ.. شتەکان)پەیوەندیی دروست بکاتەوە بە (ئێستا)مان, ئـەوەش بۆ هەڵوەشاندنەوە گۆڕینو تێکشکاندنی گریمانـەی نـاو دەقـە کـە سـنورێکی بـۆ

پەیوەندیەکانی دروست نەکردووە, کە بۆ دریدا بوەتە هۆی ئەوەی وەك هەر فەیلەسوفێکی تر سەیری مارکس نەکات, بۆیە مەبەستیەتی ڕاڤەی ئەو کلتورە فەلسەفیە بکات کە مارکس بەرهەمی هێناوە, ئەگەرچی خاڵی ترازان لە خوێندنەوەکەدا لەوێ درزێك دەخاتە نێوان(دیالەکتیك/ هەڵوەشاندنەوە) بەوەی بەهۆی دروستکردنی وێنەی تارمایی و دواتر مردنی ئەو تارماییە بە مەرگی مارکس ناو دەبرێت.

هەڵوەشاندنەوە دەیەوێت ئەو خاڵی ترازانە بکاتە پانتاییەکی فەلسەفی بۆ دەیالۆگ, بەوەی مردن ببێ بە خوێندنەوەیەکی تر, ئەوەش هەڵوەستە کردنی زەمەنیە, گەڕانەوەی مارکسە لە ئایدیۆلۆژیاوە بۆ فەلسەفە.

کوشتن پرۆسەیەکە مەحالیەت نییە, بەڵام دەبێ لە نێوان دەمامكو خود بزانین کامیان کوژراون, ئایا کۆتایی مێژوو بەکەوتنی دەمامك دەتوانێ کۆتایی خود ڕابگەیەنێت؟

چونکە خود نەمردووە, بەڵکو ئەوە دەمامکە لەشەڕی ئایدیۆلۆژیا شکست دەخوات, ئەو شەڕەی لەدەرەوەی ململانێی فەلسەفیەوەیە, بەواتایەکی تر باوکی کوژراو.. باوکی فەلسەفی نییە, بەڵکو باوکی ئایدیۆلۆژیە, تارمایش ئەمجارە تارمایی مردوو نیە, بەڵکو تارمایی فەلسەفیە حیکایەتی مەرگی ئایدیۆلۆژیا و ململانێکانی دەگێڕێتەوە, هەربۆیە ئەوەی ڕوویدا حەقیقەتێکە کەمارکس لەیەکەم لاپەڕەی مانیفێستدا ئاماژەی بەو تارمایەدا کە لە ئەوروپادا لەهاتو چۆدایە, ئەویش.. تارمایی کۆمۆنیزمە, دواتر(ئەنگلس) یش لەپێشەکی چاپە ئینگلیزیەکەیدا, پراکتیزەکردنی مانیفێست لەهەر شوێنێکدا بۆ بارودۆخو مێژووی ئەو کاتە دەست نیشانکراوە دەگەڕێنێتەوە, بۆیە گەڕانەوەی تارمایی لەلای دریدا دڵنیابوونە لە زیندوویەتی, ئەوەش ژیانی هاوبەشی ئێمەیە لەگەڵ تارمایی بەهەموو ڕەهەندەکانیەوە, هەر ئەوەش وامان لێ دەکات بەشێوەیەکی تر توانای ژیانمان هەبێت لەگەڵ(ئەو)دا, ئەو تارماییەی لە نیوەشەودا دێتەوە,

نەك ئەوانەی لە (ئێستا)قسە لە مەرگدۆستی دەكەن, بەڵكو بینینەوەی تارماییودان بەو مەرگە نەهێنین كە تائێستا دادوەری تێدا نیە, بۆئامادەگی دادوەریش دەبێ قسە لە تارمایی بكەین, بەبێ قسەكردن لە تارمایی لەجیهانێكداین لەناو نائامادەگیەكی ئاكاری گەورەدا دەسوڕێینەوە كەتوانای پرسیاری داهاتوومان لەدەست داوە, بەوەی داهاتوویەكی ناڕۆشن بەهۆی ژیانی ئێستاو ڕابردوو دەبینین, توندوتیژی سیاسیو قوربانیانی جەنگ ئومێدی ژیان دەكوژن, چۆن بەو دڵە ڕاوكەیەوە تارمایی ئومێدی ژیان درووست دەكاتەوە؟

ئەوەش پرسیارە لە داهاتوو, بەوەی بەرەو كوێ دەڕۆین؟ فەلسەفەو دەق ئاراستەكانیان بەرەو كوێ دەگۆڕن؟ ئەی ئێمە لەگەڵیاندا ڕووەو كوێ سەر هەڵدەگرین؟ ئایا هەڵوەشاندنەوە بەو جۆرە پرسیارانە دەتوانێ دادوەری وەدەست بێنێتەوە؟ یان تەنها مەبەستی هەڵوەشاندنەوەی ئەو گوتارەیە كە ژێر خانێكی وێرانی بۆ داهاتوو خوڵقاندووە؟

دەبێ لەو پرسیارەوە وێستگەیەك بدۆزینەوە كە دایبڕین لە بەردەوامی, چونكە بەردەوامی ڕێگا نادا دادوەری لەگەڵ خۆمان بەرینە ناو داهاتوو, بەهەڵوەشاندنەوەی ئەو دیدەی ئەمڕۆ دادوەری دەتوانێ پاشە ڕۆژێكمان بۆ دابین بكات, بەجیاواز لە ژیانی هەنوكەییمان كەبەرەو مەرگ ڕاپێچمان نەكات, هەموو ڕاستیەكان لەگەڵ دەركەوتنی تارمایی دەست پێدەكەن, نهێنی ڕاستی شاراوە ئەوەی سیستمێك هەوڵی شێواندنی دەدات, بەڵام گەڕانەوەی تارمایی كوشتنی چاوەڕوانیە, ئەو كوشتنەش تێكشكاندنی سیستمی فاسدبوونە, گەڕانەوەیە بۆئەوانەی لەدەستمان داون, ئەوەش خوڵقاندنێكی تر نییە كە لەگەڵ واقیعدا بیگونجێنین, بەڵكو واقیعی ئەو ڕەوتەیە كەهەڵگری كۆمۆنیزمەو دەیەوێ سیستمی ئێستا هەڵوەشێنێتەوە, ئەوەش هەڵوەشاندنەوەی ئاكارێكی سەپێنراوە وكۆمۆنیزم دەیەوێ مێژوویەكی جیهانی تێدا بسەپێنێ ونەیبەستێتەوە بە نەتەوەیەك وكێشوەرێكی تایبەتەوە، بۆیە كاتێ دەمانەوێ

ئەوانەی لەدەست دراون بیگەڕێنینەوە, شۆكێك نیە ئەمرۆ توشی هاتبین, چونكە ئەوە كلتورێكە بەدرێژایی مێژوو هەوڵیداوە خۆی بخزێنێتە ناومانەوەو لەگەڵماندا بكەوێتە ململانێیەكەوە.

هـاتنی تارمـایی ئـەو حەقیقەتـە شـاراوەمان بـۆ ڕوون دەكاتـەوە كەئـەوەی ڕوودەدات كارێكی تازە نییە, ئەوەشە تارمایی داوامان لێ دەكات دوای بكـەوین, تا لەو ڕاستیەمان بگەیەنێت, تارمایی بەرەو كۆڵانەكانی مێژوو دەمانبات, بەوەی ئەوەی ڕوویداوە سیستمێكە بۆ فاسدبوون كە دەبێ هۆشیاربین لەبەرامبەری نەك بـە دابـڕانو ئـەزموونو قۆنـاغێكی نـوێ نـاوی بـەرین, بۆیـە ئێمـە وەك هاملێـت بەتارمایی نالێین "لەوە دوورتر لەگەڵتا نایەم" چونكە تارماییەكەی ئێمـە و ئـەو یەك وەڵامی پێیە "من ڕۆحی بـاوكتم" ئـەوەش ڕاچـەنینێكی مێژووییـە كـەدەبێ لەتاوانی كوشتنی تارمایی وریا بینەوە, چونكە ئەو تاوانە هۆكاری سـەرەكیە بـۆ درووست بوونی ئەو دۆخەی (ئێستا)ی تێدا بەرهەم هـاتووە, ئێمـە لـە بـڕی ئـەو پرسیارەی هاملێت كردی, دەتوانین پرسیاری تـر بكـەین, چـونكە پرسـیارەكەی ئەو گومان بوو لە تارمایی, بەڵام ئێمـە گومانمـان لـە تارمـایی نیـە, بـەو پێیـەی بەبەشێكی لە سیستمی سەپێنراوی دەزانین, بـەڵكو دەمانـەوێ ڕووی فەلـسەفی تارماییمـان بـۆ ئاشـكرا بێـت, ناسـینو دەلالـەتی ئامـادەبوونی چ ڕەهەنـدێكی مێژوویی دەگرێتە خۆی؟ ئایا ئەو پرسیارە تووشـی بەریەككـەوتن نابێـت لەگـەڵ پرسیارە گوماناویەكەی هاملێت"مـن هـەم یـان نـیم, ئەوەیـە گرفتەكـە" چـونكە پرسـیار لـەهاتنی تارمـایی پرسـیارە لەگـەڕان بـەدوای شـوناس, لـەوەی تـەنها سێبەرێكە یان حەقیقەتێكە بۆ ئاشكراكردنی تاوان؟

لەكاتی دوانی تارمایی ئێمە ئەوەمان بـۆ سـاغ دەبێتـەوە كـەتارمایی سـێبەر نییە, چونكە ئەو دەئاخڤێ, بەواتای توانای دواندنی هەیەو هاتووە تا ئەو لێڵیەی خراوەتـە سـەر (زەمـەنی ئێـستا) ڕۆشـنی بكاتـەوە, ئـەو زەمەنـەی لـە ئێـستادا كۆتـایی ڕادەگەیـەنێت, بـەوەی هـەموو شـتەكانی دوێنـێ ئەوانـەی لـە (زەمـەنی

ڕابردوو)بەهای خۆیان دەست نیشان دەکرد, ئەوا ئەو زەمەنە دەیخاتە ناو پرۆژەی کۆتایی.

کۆتایی لێرەدا بەیەك ڕوانین سەیری(مێژوو.. فەلسەفە.. مرۆڤ) دەکات, ئەگەرچی کۆتایی ئەو چەمکەیە کەناتوانێت بێتە ناو فەلسەفە, چونکە چەمکێکە خاوەنی یەك ڕەهەندە, هەر بۆیە بوونی خۆشی فاکتەرێکی درەنگ هاتووی نێو فەلسەفەیە, چونکە ئەو چەمکە لەسەردەمی (هیگل)ەوە ویستویەتی بێتە ناو کایە فەلسەفیەکان, بەلاّم چونکە خاوەن یەك ڕەهەندە لە تێڕوانینەکانی, ئەوەش وای کردووە ئاسۆیەکی بۆ داهاتوو نەبێت, بەلّکو هەلّگری گوتارێکی ساتەوەختیە کە گەر بەناو ڕەهەندە قولّەکانی فەلسەفەدا بیبەینە خوارەوە, بۆخۆی تووشی شکست دێت, ئەوەش هەناسە کورتی چەمکی کۆتاییە, کەتوانای نیە فەلسەفە بباتە ناو پرۆژەی سڕینەوە, بەلاّم ئەوەی وادەکات گەڕانەوەی (فۆکۆیاما) بۆناو هەمان باس گوێی لیّ بگیرێت, دەگەڕێتە بۆ تەئویلکردنی ڕووداوێك, بەواتای ئەو وەك (هیگل) پێشبینی ناخاتە ڕوو, بەلّکو هەرەس هێنانی بلۆکی سۆسیالیستی بەکۆتایی مێژوو ناو دەبات, یانی ئەو هات تەئویلی بۆ ڕووداوەکە کرد, نەك پێشبینی گوتارەکە بخاتە ڕووکە بە تەئویل کردنی چەمکی فەلسەفی فەزای ئەو چەمکەی لەناو دەقەکانی مارکس و هیگل دۆڕاند, لەبەر ئەوەی ئەو نەیتوانی پەیوەندی"نێوان ڕێژەگەری مەعریفەی مرۆیی لەکۆمۆنیزمی مارکس و سرووشتی مرۆڤ لە نالۆژیکیەت و تێپەڕ بۆ مێژوو لە لیبرالیەتی هیگلّ"(3) ڕابگرێت, بەلّکو بەبیّ نرخ دانان بۆ هەریەك لەو دوو چەمکە فەلسەفیە کاری کردووە, ئەو هەرگیز نەیتوانیوە ڕەخنە لەوە بگرێت کە مارکسیزم لەناو فەلسەفە پێکهاتەی دەسەلاّت دەخولّقێنێت, دەسەلاّتێك لەوەوە هاتووە کاتیّ دریدا مارکس بەکۆمەلّە تارماییەك ناو دەبات کە(نەتەوە.. خێلّ.. کۆمەلّگا)پێك دێنن, بەبیّ سەرۆکێك, بەلّکو دەسەلاّتێکی کۆمەلّییە, دەسەلاّتێك هیچ کۆبوونەوەیەك ئەوانی کۆ نەکردۆتەوە, بەلّکو ئەوە فرە بەهێزی دەسەلاّتی

مارکسیزمه کـه دهیـهوێ لهسـهردهمی نـهمانی ئاکـار دادوهری دابمهزرێنێتـهوه, ههڵهیـهك نیـه لـه مێـژوودا تـاوهکو شـهرمهزراربین بـهوهی شـهرم لهگهڕانـهوهی حهقیقهت ودادوهری بکهین, مادامهکی هێنانهوهی تارمایی.. که ڕۆڵی حهقیقـهت دهگێڕێـت, هێنانــهوهش گهڕانــهوهی دادوهری بێــت, چــونکه ئــهو دوو چــهمکه پێکهاتهی جهستهی تارمایین که دهبنهوه سزادهری مێژووکوژ, ئهوهی بانگهشـه بۆنهمانی دادوهری دهکات, نهمانیشی بـهواتای سـڕینهوهی پهیوهنـدی(ئـهو) بـه (ئـهویتر), تـاوهکو تـاوانی کوشــتن بـشاردرێتهوه, ئـهوهش لـهلای شکـسپیر سڕینهوهی پهیوهندیی نێوان(تارمایی)و (پاشا)یه, چونکه نـهبوونی پهیوهندییـه کۆشك هۆشیار دهکاتهوه, لهوهی پاشا تارمـایی کـوژهو بـهدهمامکی فێڵاویـهوه دهسهڵاتی وهرگرتووه, ئهوکاته دهبێ ئهو پهیوهندیه ئاکاریه بگهڕێتـهوه کـه لـه نــهبوونی ئاکــار پاشــا (غرتــرود) ی دایکــی هاملێــت مارهدهکــات ودهیکــات بههاوسهری خۆی.

نهمانی دادوهری سیستمێکی نائاکاری گهوره دهسهپێنێ, کهبوون و نهبوونی هاملێت دهبێته پرسیار له شوون بزرکردنی حهقیقهت, بۆیه گهڕانـهوهی تارمـایی مهعریفه خستنه سهر زهمـهنی ڕابـردووه, گێڕانـهوهی تاوانێکـه, تاوانێـك کههـهر کوشــتنی دهســهڵاتی لــهخۆ نــهگرتووه, بــهڵکو پهیوهندیــه کۆمهڵایهتیــهکان و سیستمه ئاکارییهکانیشی گۆڕیووه, بۆیه دریدا هێنانـهوهی تارمـایی مـارکس بـه تاکه ڕاستی جهوههری دادهنێت که ئهوهی کهشفی ئهو تاوانه بکـات مهعریفـهی دهقه, ئـهو دهقـهی جـارێکی تـر پرسـیارمان لا دهروژێنێتـهوه بـۆ ناسـینهوهی کارهکتهری پیاو کوژ, بۆئهوهش فاکتهری ئهو شهڕه به مهعریفه دهکات, چونکه ئهگهر بهربهریهتی دهسهڵاتی نوێ بههۆی توندو تیژی بێت, ئهوا ئهو دهیهوێ له ڕێگهی مهعریفهوه کهشفی تاوانهکه بکات, بهوهی دهقـی مـارکس لـه توانایدایـه جارێکی تر ئومێدمان لهلا درووست بکاتهوه, چونکه ئومێد ئـهو گوتارهیـه لـهناو دهقـی مارکـسدا نامرێـت, ئـهوهی دهمرێـت ڕاڤـهکردنی ئایدیۆلۆژیـه, نـهبینینی

تارمایی هۆکارێکه بۆ نووسینی, بەوەی له ڕێگەی نووسینەوه هەوڵی پەیوەندیی کردنو دەیالۆگ بدەین, بۆ ئـەوەی دەلالەتـەکانی دەق جـارێکی تـر بخەینـه نـاو پرۆسـەی خوێندنـەوه, بـەوەی ئەگـەر سـێنترالیزمی لۆگۆسـی چـەمکێك بێـت لەبەردەم تێزێکی ئایدیۆلۆژی, ئەوا دەبێ جارێکی تر دەق له فەرامۆشی ناو یەك تێڕوانین تەئویلی جیاوازی بۆ بکەین, ئەوەش گەڕانەوەیه بـۆ هەڵوەشـاندنەوەی بونیاد له دەق, تـاوەکو بیگەیەنێتـەوه بەرەگـەزی جیـاواز, ئەوکاتـەش بـەمانای گریمـانکراو دەسـت پێـدەکات, گریمانـەکانی مانـا وازهێنانـه لـه خوێندنـەوەی رووکەشانه و قسەکردنه له بونیاده هەڵوەشـێنەرەکانی دەق, ئـەوەش دوانـه لـه رەگەزی ڕاستەقینه, نەك ستایشێك بێـت بـۆ دەقێکـی نـەخۆش, چـونکه دەقـی مارکس بەهۆی خوێندنەوەی ئایدیۆلۆژی نەخۆش کەوتبوو, کۆتایی مێژوو چەندە دەقی مارکس دەکاته جەستەیەکی سستی بێ توانا, شۆڕشی ئۆکتۆبەر هێندەی ئـەو نەخۆشـی خـستبوو, چـونکه حەقیقـەتی نـاو گوتـاری مارکـسیزمی بـۆ نـاو چەمکێکی ئایدیۆلۆژی برد بوو, کەتوانای گەشەکردنی لێ سەندبۆوه.

ئەوەی لەناو دەقی مـارکس ڕێگـەی خوێندنەوەیـەکی تێـدا نـەدرابێت زمانـه, زمـان لـه خوێندنـەوه کراوەتـه دەرەوه, هەڵوەشـاندنەوه کـاتێ بونیـاد لـەناو سیستمی ڕێکخەر دەردەکات دەیەوێ سـەرلەنوێ لەڕێگـەی نووسـینەوەی زمـان دەقی مارکس بەرهـەم بێنێتـەوه, بەپێچەوانەی فەیلەسـوفه هاوچـەرخەکان کـه مارکـسیان فـەرامۆش دەکـرد, دریـدا هەوڵیـدا لـه ڕێگـەی گەڕانـەوه بـۆ زمـان خوێندنەوەیەکی نوێ بۆ مارکس بکات, بۆیه گەڕانەوەی تارمایی لەستایشەوه بۆ مارکس نەهاتووه, بەڵکو ئەو ستایش ناکات, هێندەی دەیەوێ ئەو دەقـه تـۆز لێ نیشتووه بخوێنێتەوه, بۆیـه خوێندنـەوەی بـۆ ئـەو فەیلەسـوفه گەڕانەوەیـه بـۆ زمان, چونکه ژیاری خۆر ئاوا بێ ئەوەی هەست بـەو مەترسـیه بکـات, ململانێـی لەگەڵ سەرمایەداری لەژێر دیدێکی فەلسەفی نەبوو, بەڵکو شەڕێکی ئایـدیۆلۆژی بـوو, چـونکه بـەهۆی فەرامۆشـکردنی زمـانی فەلـسەفی مـارکس لـەدەقی

فەلسەفیەوە گواسترابۆوە بۆ شەڕێکی ئایدیۆلۆژی, بۆیە کاتێ بەرەی ئەو شەڕە شکست دەخوات, خەوشێکی گەورەیە بەشکستی مارکسی بزانین, بەڵکو ئەوە شکستی ئەو دنیا ئایدیۆلۆژییە کە مارکسی کورت کردۆتەوە بۆ دیدێکی حزبی, بۆیە کۆتایی هێنان بەو دیدە ئایدیۆلۆژیە هەرگیز کۆتایی هێنان نیە بەو جیهانە فەلسەفیە, بەڵکو بەدوای مردنی ئایدیۆلۆژیا, دەبێ بە ڕێگا خۆشکەرێك کەتارمایی بگەڕێتەوە, تاوەکو لە سۆبجێکتی مارکسەوە دەست پێبکەین, ئەوەش خوێندنەوەو تەئویلکردنەوەی زمانی دەقە, پرسیارکردنە لەزەمەنی ئێستا, ڕەخنە گرتنە لەو دیدە ئایدیۆلۆژیە, بەوەی ئاخۆ ئەو زەمەنەی ئێستامان زەمەنی سلاو کردنە لەو فەیلەسوفە, ئەوەش لەئەنجامی شوێن بزرکردنی وێنەی ڕاستەقینەو شێواندنی بەوێنەیەکی ئایدیۆلۆژی, دواجار بەشکستی ئایدیۆلۆژیاکە باڵی بەرامبەر سەرکەوتنەکە بە شکستی وێنە ڕاستەقینەکە ناو دەبات.

بۆیە دریدا دەیەوێ مارکسی ئایدیۆلۆژی کە لە ڕاڤەکردن لە مارکسی فەلسەفیەوە وەرگیراوە ودواجار شێوێنراوە جیا بکاتەوە, بوونی جیاوازی لەنێوان ئەو دوو وێنەیەی مارکس خاڵێکی سەرەکی کارکردنیەتی لەسەر ئەو فەیلەسووفە, بۆئەوەی لەدەست نیشان کردنی جیاوازیەوە, ئەو گوتارە هەڵوەشێنێتەوە کەخۆی ناوناوە(گوتاری مارکسیزم).

لەڕێگەی هێنانەوەی "بۆ دۆخی تارمایی بوون دۆخێك کەهێشتا مارکس لەچالاکی ناو زماندایە نەك چالاکی ناو مێژوو"(4).

بەواتای دەقی مارکسی بۆ ئەو ساتەوەختە دەگەڕێنێتەوە کەلەڕێگەی زمانەوە هەوڵی کرانەوەی بدات, ئەوەش بۆ پۆزەتیڤی هەڵوەشاندنەوە ناگەڕێتەوە, بەڵکو بۆ دەقی مارکس دەگەڕێتەوە کەتایبەتمەندێتی کرانەوەی تێدایە, بۆیە ئەو کرانەوەیە کاتێ لەناو مێژوودا دیدی ئایدیۆلۆژی بەیەك جۆر سەیری دەکرد, ئەوا وێنەیەکی ناتەواو شێوێنراوی دەبەخشیە ئەو دەقە, هەڵوەشاندنەوە بەگەڕانەوەی بۆ زەمەنی نووسین و چالاکی نێو زمانو چالاکی

ئـەو ناوەنـدە کـە زمانـە دەق دەدوێنێـت, چـونکە کرانـەوەی زمـان ماناکـانی دانەخـستووە, بـەڵکو بـواری بـە تـەئویلکردن داوە, تـاوەکو بەزەمـەنی نادیـاری خوێندنەوە بگات, ئـەوەش تـەئویلکردنی ئـەو نهێنیـەی نـاو زمانـە کـە هـەڵگری مەعریفەیەکی قووڵە, چونکە سەرباری ئەو هەموو ئاڵۆزیەی لـەناو زمانـدا هەیـە, بەڵام ئاڵۆزیەکان لەتۆڕێك لە ئاماژە پێکهاتوون, ئەو ئاماژانەش(کۆد)ی نووسـین ڕێکی نەخستوون, یەکەی مانا ڕێژیی نووسینیان لەناو خۆیان هەڵگرتووە.

بۆیە ئەو پرۆسە ڕەخنەییەی دریدا دوا مانا ئاشکرا ناکات, بەڵکو دەرخستنی جیاوازیەکە تـاوەکو لـەو جیاوازیـەوە مانـای تـازە کەشـف بکـەین, بـەدوای ئـەو جیاوازیەوە دەتـوانین سـەرلەنوێ هـەوڵی نووسـینەوەی دەق بـدەین, بۆیـە ئـەو خوێندنەوانەی تاك ڕەهەندانە سـەیری دەقـی مارکسیان دەکـردوو پێیـان وابـوو ماناکانیان ئاشکرا کردووەو نهێنیەك نەماوە لەناو نووسـینی فەلـسەفی مـارکس, ئەوە تەنها سەیرکردنی مەعریفەیـەکی ڕووکەشـانەی مـارکس بـوو, ئـەوان تـەنها ڕووی داخراوی دەقیان سەیر دەکرد, ئەو ڕوەیان بەنهێنی نووسین ڕاقـە دەکـرد, بەو سەیرکردنەش نـەیان دەتـوانی مـارکس بکەنـە فەزایـەکی زمانـەوانی, بـەڵکو یەکەم بڕیار کەدەیاندا دەرکردنی زمان بـوو لـەناو دەقـی مـارکس, بـەواتای ئـەو دەقەیان لە فیکر جیادەکردەوە.

ئەو دەسەڵاتەی بەدەق دەدرێ وپیرۆزی بەو دەقـە دەبەخـشێ دەسـەڵاتێکە ڕەت دەکرێتەوەو دەدرێتەوە بە خوێنەر, تاوەکو زمان بۆناو چـەمکی فەلـسەفی بخوێنێتەوە, و لەو تێگەیشتنە سادەیە جیای بکاتەوە, ئەوەش لە ڕێگەی نەمری دەق و لەدایکبوونەوەی بەدوای هەر پرۆسەیەکی ڕەخنەیی لەلایان خوێنـەرەوە, (ڤالیری) ووتەنی مانایەکی ڕاستەقینە بۆ دەق بوونی نییە, نەبوونی مانای ڕەهـا بەواتای دەق فرە خوێندنەوە بەخۆی دەبەخشێت, چونکە زمان تاکە دەلالـەتێك بەدەستەوە نادات, تاوەکو مەبەستێك دەست نیشان بکات.

گەڕان بەدوای مانا ناکۆتاکان خاڵێکی ناو هەڵوەشاندنەوەیە کەماناکانی زمان سنورێکی ئازادیان پێ دەبەخشێت, چونکە ووتراوی نووسەر ڕەها نیە, بەوەی کەووتراو لەنەزانینەوە هاتووە, زمان ئەو نەزانینە بە مەعریفە دەگۆڕێت, بۆیە تەنها نەووتراو دەبێتەوە بە نهێنی دەق, ئەوەش شاراوەیەکی ئەودیو زمانە.

ئەگەر دەقی مارکس لەووتراوەکانی دووچاری خراپی خوێندنەوە هاتبێت, ئەوا هەڵوەشاندنەوە بە گەڕانەوەی بۆ نەووتراوەکانی, زمانی دەق دەکاتە دەسپێك بۆ خوێندنەوە, تاوەکو بەکۆتایی هاتنی ئایدیۆلۆژیا سەرهەڵدانەوەی فەلسەفە ڕابگەیەنێتەوە, بۆیە دریدا دەیەوێ لە بڕی ئەوەی مارکس وەك تارماییەك سەیر بکەین, پێویستە ئەو توانایە لەناو خۆمان درووست بکەین کە مارکس وەك فەیلەسوفێك ببینین, نەك وەك تێزی ئایدیۆلۆژیو ڕابەری بلۆکێکی سۆسیالیستی, بۆیە بەسەیرکردنەوەی وەك فەیلەسوفێك دەتوانین گومان لە خوێندنەوەکانی پێشوو بکەین, بەتەنها گومانە دەتوانێ ببێ بەمیکانیزمێکی کاریگەر کەپاڵ بە پرۆسەی خوێندنەوە دەنێ, چونکە نەبوونی گومان بوو وای کردبوو مارکس لەدەقێکی فەلسەفیەوە بگوازرێتەوە بۆ دەقێکی ئاینی, بەوەی نابێ خوێندنەوە سنوری ماناکان ببەزێنێ, بەڵکو لەسەر بنەمای خوێندنەوە ئاشکراکان ڕاڤەکردنەکانی بخاتە ڕوو, ئەوەش لاوازی تێگەیشتن بوو لەدەقی فەلسەفی, چونکە نەریتێك میکانیزمی خوێندنەوەی بۆخۆی گەڕاندۆتەوە, کەوای کردووە سنورە زەمەنیەکان بپارێزێ, بۆیە ئەو خوێندنەوانە دیدێکی ئایدیۆلۆژی دەست نیشان کراوی هەبووە بۆ ئیشکردن لەسەر دەقی مارکس, کەدواجار مارکسی گۆڕیوەو هەموو دیدە فەلسەفیەکانی بۆ چەمکێکی ئایدیۆلۆژی کورت کردۆتەوە, بۆیە دەبێ ئەو خاڵە ڕەچاو بکەین کەچۆن تەئویل دەکەین, تەنانەت لەخوێندنەوەمان لەو زەمەنەی کە قسە لە مەرگی مارکس دەکرێت, دەبێ بزانین تەئویل بۆ دەقی مارکس ئاراستە ستراتیژەکەی لە کوێدایە؟ بەوەی ستراتیژی تەئویل دەبێ گۆڕان لەپرۆسەکە بخولقێنێ, چونکە دەقی فەلسەفی پێویستی بە

تەئویلکردن نیە بۆ ڕاڤەکردن, بەڵکو پێویستی بە پرۆسەیەکە بۆ گۆڕان, ئەوەش دیدێکی مارکسیانەیەو دریدا دەیەوێ لەسەیر کردنی بۆ مارکس ڕەچاوی بکات.

بەبێ گەڕانەوە بۆ ئەو پاشخانە کلتوریەی کە زمان ئەکتیڤێکی سەرەکیەتی ناتوانین تەئویل بکەین, بەڵکو بەئاقارێکمان دەبات کە ستراتیژێکی لێڵ کۆمەڵێك دەرەنجامی دەرەوەی دەقی فەلسەفی دەخولقێنێت, ئەوەش درووست کردنی تارماییە, نەك کۆمۆنیزم, بەڵکو کۆمۆنیزم بوونی نەبووە, تارماییە لەشوێنی کۆمۆنیزم دەرکەوتووە, بۆیە ئەو دەنگەی قسە لەمەرگی کۆمۆنیزم دەکات, بەواتای قسە لەمردنی تارمایی دەکات بێ ئەوەی ئاگای لەوە بێت کەتارمایی نامرێت, بەڵکو لەهەر شوێنو کاتێکدا دەکرێ دەرکەوێتەوە, ئەوەش حەقیقەتی تارماییە کە (فۆکۆ یاما)ش لە تێزەکەیدا باش هەستی پێدەکات, بۆیە پێمان دەڵێت دەکرێ کۆمۆنیزم لەهەر شوێنو ناوچەیەکی تر سەرهەڵبداتەوە, بۆیە ئەگەر"ئێمە تارماییەکان نابینین, بەڵام ئەوان هەمیشە دەمانبیننو ناتوانین لەدەستیان هەڵبێین, واتا بەهەمان ئەو ئەندازەیەی تارمایی لەدەرەوە ڕا وێنا دەکرێ, لەناوەشەوە لەناو زەینی مرۆڤەکانیشدا وێنا دەکرێ"[(5)].

بۆیە ئەو تارماییەی لەشوێنی کۆمۆنیزم شکستی خواردووە, ئەوە شکستی کۆمۆنیزم نەبووە, بەڵکو تارمایی بووە, بەڵام تارمایی لەتوانایدایە بەشێوەو شێوازی جیاواز بگەڕێتەوە, ئەو تارماییەی لەناو ئایدیۆلۆژیاوە هاتو شکستی خوارد, ئەوە شکستی ئایدیۆلۆژیایە نەك فەلسەفە, بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا تارمایی مارکس ئەو ئەفسانەییە تا لێیەوە دەرباز نەبین, ناتوانین لەبارەی مارکسەوە بدوێین, چونکە بە ئەفسانە سەیرکردنی وامان لێ دەکات, لەدەرەوەی تێگەیشتنەکاندا وەك فەیلەسوفێك سەیری بکەین, کاتێ بلۆکی سۆسیالیستی دەرووخێت, بەمردنی ئەفسانە ناو دەبرێت, بەڵام ئەو ئەفسانەیە بوونێکی ناواقیعیەو دروستکراوی خودیی سەرمایەداری خۆیەتی.

ئەگەر قسە لەمردنی تارمایی بکرێت, ئەوە تارماییە ئەنتۆلۆژیەکە مردووە, نەك ئەو تارماییە فەلسەفیەی کە نامرێت, بەڵکو لەبەرامبەر کۆتایی مێژوودا زیندوویی خۆی ڕادەگەیەنێت, بۆیە کاتێ توانای ئەوەمان نابێت مارکس لە ئەفسانە دەربکەین یان تاسای ئەوە بکەین کەئەوە مردنی تارماییە ئەنتۆلۆژیەکەیە, هۆیەکەی ئەوەیە مارکسیزم بووە بە ساتەوەختێکی ئایدیۆلۆژی, کە دەبێ ئەو هەڵچوونە ئایدیۆلۆژیە بگۆڕدرێت بەئاستی ڕەخنەیی, بەوەی هەوڵی ڕەخنەی بدەین لەناو دەقەکانیدا, چونکە ئەو زەمەنەی ئێمە تیایدا مارکس دەخوێنینەوە, جیاوازە لەو زەمەنەی مارکس تیایدا نووسیوە, وەك چۆن مارکس لە ئەمڕۆدا جەستەیەکی بایۆلۆژی مردووە, بەلاَم دەقێکی زیندووە, مردنی ئەو مەرگێکی بایۆلۆژییە, ئەو لەناو نووسین پانتاییەکی زیندووی ناو ڕووبەری فەلسەفی داگیر کردووە, ڕووبەرێك دریدا ئەو مردنەی فۆکۆیاما بە مارکسی دەبەخشێت, جگە لە مردنێکی بایۆلۆژی بەهیچی تری نازانێ, ئەوەش شەڕکردنە لەگەڵ تارماییەکان, ئەو کارەش دواندنەوەی دەقە بۆ هەڵوەشاندنەوەی ئەو کلتورەی لەناو زەمەندا خۆی بەهەڵگری گوتارێك زانیووە کەتەنیا تارمایی ناو گوتارەکە بووە.

بۆیە هەڵوەشاندنەوە دەست نیشان کردنی سەرکەوتنو شکستی ئەو دیدگا مارکسییە نییە, هێندەی مەبەستیەتی تارماییەکان لەمارکس بتەکێنێو لەویان جیا بکاتەوە, کەمەترسیترینیان بینینیەتی بە موقەدەسێك کەخاوەن مەملەکەتێك بێت, چونکە ئەوەیان بەتەنها ترسی دریدا نیە بەڵکو یەکێکە لە مەترسیەکانی خودیی مارکس خۆشی, کاتێ لە (ئایدیۆلۆژیای ئەڵمانی) بەیەکێك لەوێنەکانی تارمایی ناوی دەبات.

بۆیە هەڵوەشاندنەوە جارێکی تر دەیەوێ لە گەڕانەوە بۆ دەق هەوڵی هەڵوەشاندنەوەی ڕەگەزە بەرهەم هاتووەکان بدات, تاوەکو تارماییەکان لەناو نووسین دەربکات, ئەوەش ستراتیژێکی سەرەکی ئیشکردنی دریدایە لەو

پرۆژەیە, بۆیە ئەگەر تارمایی هاملێت دەرکەوتنی حەقیقەتی کوشتنی باوك بێت, دەبێ بزانین ئەوە کام حەقیقەتە دریدا دەیەوێ لەپشت تارماییەوە بۆمانی دەربخات؟

چونکە ئەگەر لە ڕاڤەکردنی (فرۆید)ەوە, ئۆدیب کاتێ تاوانی کوشتنی باوك ئەنجام دەدات, بۆ ئەوەیە بە دایك بگات, بەلاّم هاملێت دوو دلّە لەو تاوانە, ئەو تاوانە دواتر کەسێکی تر پێی هەلّدەستێ کەبرای باوکەیە, بەواتای هاملێت وەك ئۆدیب بەرەو ئارەزووەکانی ناچێت, ئەو دوودلّە لەگەیشتن بەدایك, ئەگەرچی دواتر فرۆید هەردوو پالّەوانەکە لەناو هەستی(چەپاندن) کۆدەکاتەوە, بەلاّم چەپاندنێك لای ئۆدیب شۆرش شوێنی دەگرێتەوە لە ڕێگەی کوشتنی باوکەوە, کەچی هاملێت پاشگەز دەبێتەوە, چونکە ئەو تەنها مەبەستی کوشتن نییە, چونکە کوشتن تەنها بە پرۆسەی سێکسی دەگەیەنێت, وەك چۆن ئۆدیب دواتر بە جۆکاستای دایکی دەگات, لەکاتێکدا هاملێت بەهۆی باری دەروونی خۆی کەخاوەن کەسێتیەکی هیستریاییە, وەك لە ڕاڤەکردنی فرۆید هاتووە, بۆیە لەپرۆسەی سێکسی خۆی بەدوور دەگرێت, بەگۆشەگیربوون ودوورکەوتنەوە لە کوشتنی باوك وسێکسکردن لەگەلّ دایك, ئەوا مامی ئەو کوشتنو پرۆسە سێکسیە ئەنجام دەدات, بەواتای خەونی ئەو دەگوازرێتەوە بۆکەسێکی تر.

ڕەنگە لێرەدا باشتر بگەینە ستراتیژی پرسیارەکەی دریدا لەگەڕانەوەی تارمایی هاملێت, چونکە دریدا هەرگیز بەو مەبەستە تارمایی ناگەڕێنێتەوە کە مارکس عەشقی نووسینەکانی شکسپیر بووە, بەلّکو مەبەست لەو خەونەی جیهانی مارکسیەتە کەدواجار لەڕێگەی تاوانی کوشتن براکەی دەسەلاّت وەردەگرێت, ئەو کاتە دەبێ ئەوە بلّێین کە دریدا چەندە مارکس دەگەڕێنێتەوە, هێندەش دیدو بۆچوونەکانی بەدەر نییە لەدوو تێڕوانینی فەلسەفی, تێڕوانینی یەکەم ئەوەیە, کەگەڕانەوەی تارمایی بۆ ئەو دێرە دەگەڕێتەوە "کەسێك دێتە پێشەوە, من یان تۆ, دەلّێ: دەمەوێ فێربم کە زیندوو بم"[6] ئەوەش لەژێر

ڕاڤەکردنی فرۆیدەوە ئیش دەکات, چونکە "شکسپیر دوای مردنی باوکی هاملێت دەنووسێت, فرۆیدیش بەڕاڤەکردنی بۆخۆی دوای مردنی باوکی بەساڵێك ڕاڤەی دەکات"[7].

بۆیە مردن ئەو حالەتەیە کەفرۆید ڕاڤەکردنە سایکۆلۆژیەکەی پێدەخاتە ڕوو, دواتر دریداش بۆ تەئویلکردنی مارکس پشتی پێ دەبەستێ, مردنی باوك لای هەریەك لە شکسپیروفرۆید تارماییەك بەرهەم دێنێت, تارماییەك بۆیەکەمیان دەقێکی شانۆیی وبۆئەوی دیش دەقێکی ڕەخنەیی کەدەرەنجامە سایکۆلۆژیەکانی تیا دەخاتە ڕوو, بەڕووخانی بلۆکی سۆسیالیستی ئەوەی بە (مردنی مارکس) ناو دەبرێت, کەلای دریدا ئەو حالەتە لێکدانەوەیە بە مردنی باوك, بۆیە دەقی سێیەم دێنێتە بەرهەم, کەدەقێکی فەلسەفیە(تارماییەکانی مارکس).

بەواتای لای هەریەکە لەو سیانە مردنی باوك دەبێتە پرۆسەیەك بۆ خولقاندنەوەی ژیان, بەلأم جیاوازیەکە لە دیدە فەلسەفیو دەرەنجامەکانەوەیە, کەهەریەك لەو سێ دەقە دەگەن بە پرسیارو دەلالەتی تایبەتی خۆیان, کەلەویدی خۆی جیادەکاتەوە, کە دەکرێت جیاوازیەکانیان لەیەکتری دەست نیشان بکرێت, بۆیە دریدا خوێندنەوەیەکی ڕەهامان بەسەردا ناسەپێنێ, هێندەی دەسپێکێك بۆ جیاوازی خوێندنەوەمان لا درووست دەکات, کەئەویش مەبەستی هەڵوەشاندنەوەیە, کەهەڵوەشاندنەوە لە ئاراستەی کارەکانیدا تێڕوانینی فەلسەفی دووەم, بەدوای تێڕوانینی یەکەم (فرۆید) لە ڕەخنەکانیدا هەستی پێدەکرێت, ئەویش لەدیدگای کارکردنیەتی, کەپەیوەندیەکی ڕاستەوخۆی بە(نیتچە) وە هەیە, لەبەکارهێنانەوەی زمان.

چونکە زمانی نیتچە خاوەن توانایەکی ڕەخنەیی جیاوازە بۆ هەڵوەشاندنەوە, بەوەی ڕەخنەگرتنی لە عەقڵ هەر تەنها ڕەخنەیەك نەبوو, بەڵکو سەیرکردنی عەقڵ بوو وەك پرۆژەیەکی نیهیلیستی, بۆیە دریدا هەر وەك چۆن قسە لە

تارمایی دەکات, ئـاواش لـەناو کارەکەیـدا تارمـایی نیتـچە "هەیمەنەیـەکی زۆری خـستۆتە سـەر بنیـاتی فەلـسەفی دریـدا, یاڕاسـتر بۆسـەر هەڵوەشـاندنەوەکەی ونەزعە وێرانکاریەکەی"(8).

کەواتــە ئــەو کتێبــەی دریـدا لــەو دیـو دەقـی مارکـسەوە, پـشتی بـە دوو فەیلەسـوفی مــەزن بەسـتووە بـۆ هەڵوەشـاندنەوە, بۆیـە ڕەنگـە ڕووبـەرووی پرسـیارێکی لەچەشـنی ئـەوە بینـەوە, کـەئایا دریـدا نەیویـستووە لەڕوانگـەی خودێتی خۆیەوە قسە بکات؟

ڕەنگە پرسیاری لەو شێوەیە تەنها سەیرکردنێکی تاکڕەهەندانی مـردوو بێـت بۆ ئەو دەقە, چونکە دریدا لەدەقی(تارماییەکانی مارکس)دا مەبەستی نەبووە بە تەنیا باس لەفەیلەسوفێك بکات کەقسە لەمردنی دەکەن, هێنـدەی مەبەسـتیەتی لـەودیو ووتراوەکـانی لەسـەر مـارکس, لـەناو نـەووتراوی زمانـدا پرۆژەیـەکمان بخاتەوە بیر, پرۆژەی ئەو سێ فەیلەسوفەی توانیان گـۆڕان لەعـەقڵی فەلـسەفی بێننــە کایــەوە, بۆیــە ئێمــە نــەووتراوی ئــەوە نادۆزینــەوە کــە مردنــی مــارکس بگۆڕینەوە بە مارکس نەمردووە, بـەڵکو قـسەکردنەکان دەگوازرێنـەوە بۆئـەوەی کـەمردن وکۆتـایی فەلـسەفە کـارێکی بێمانایـە, ئـەوەی بـەڕووخانی حکومـەتی شورەویی مرد فەلسەفە نەبوو, بەڵکو ئایدیۆلۆژیاکان بوون ئەوانەی مارکسیان بە حزبی کردبوو, بەهەرەسهێنانیان لەبەرامبـەر سـەدەیەکداین کەسـەدەی کۆتـایی هـاتنی ئایدیۆلۆژیایـە, سـەدەیەکە بـۆ سـەرهەڵدانەوەی فەلـسەفە, گەڕانـەوەی دیدگای فەلسەفی(مارکس ونیتچە وفرۆید)ە بۆ خوێندنەوەی سەردەمیانە, بۆیـە هەڵوەشاندنەوەی کۆتایی مێژوو گەڕانـەوەی ئـەو سـێ فەیلەسـوفەیە کـە ژیـاری خۆرئاوایان بەرەو ئاراستەیەکی نوێ برد, ئاراستەیەك کەئەمڕۆ کۆتایی مێژوو, بە پرۆژەیەکی ئایدیۆلۆژی مردوو سەیر بکات.

هەڵوەشاندنەوە ئەوەمان لەناو درووست دەکات کە فەلـسەفە کۆتـایی نییـە, بەڵکو لەفەلسەفەدا(تەواو بوون)هەیە, تـەواو بـوون بـۆ کـار لەسـەر کردنەوەیـە,

کاتیَ نیتچە تەواو دەبیَ مانای وایە ژێرخانی ئەو کلتورە فەلسەفیەو ڕەگەزەکانی دەرکەوتوونو دەتوانریَ خەسلەتە فەلسەفیەکانی دەست نیشان بکرێت, ئەوەش دۆزینەوەی جیاوازیە لەنێوان هەردوو چەمکی (تەواو بوون)و(کۆتـایی), ئـەوەش جیاوازیە لەنێوان ئایدیۆلۆژیاو فەلسەفە.

ئەگەر بمانەویَ قسە لە(تەواو بوون) بکەین, ئـەوە پەیوەنـدیی بەبـەردەوامی هەیە, فۆکۆ دەسبەرداری نیتچە نەبووە, وەك چۆن دریداش لـە (تـەواو بـوون)ی هایدگــەرەوە جــارێکی تــر هــەوڵی خوڵقاندنــەوەی ڕەخنــە دەدات, لەڕێگــەی پرسیارەوە کەهەر ئەو کلتورە فەلسەفیەشە بەردەوامی پێدەبەخشێت.

بۆیە فەلسەفە پرۆژەیەکی ئەبەدییە, ئەوەی کۆتایی دێتومەترسی مردنـی لیَ دەکرێت(کۆتایی میتافیزیکیـا)یـە, کۆتـایی میتافیزیکیـاش, کۆتـایی ئایـدیۆلۆژیا بوونی فەلسەفە دەکاتە پێویستیەك , بۆیە لەبەردەم چەمکی مردن ئاساییە لـەو نهێنیـە تێبگـەین کەئـەوەی دەمرێـت (فۆکۆیامـا)یـە نـەك مـارکس, ئـەوەی ئـەو نهێنیــەشمان بــۆ کەشــف دەکــات, نەمیتافیزیکیایــەو نەئایــدیۆلۆژیا, بــەڵکو هەڵوەشــاندنەوەیە, بــیَ ئــەوەی ســتایش بکــات دەیــەویَ بــەها ئاکاریــەکان بگەڕێنێتەوە, کەبیَ هێنانەوەی مـارکس گەڕانـەوەی بـەهاکان تـەواو زەحمەتـە, ئـەویش گەڕانـەوەی مارکسێکە کـە هێشتا لـەناو زمـان کاردەکـات و بـەحزبی نـەکراوە, مارکسێك پێمـان دەڵـیَ, لەڕۆژگارێکـداین ڕۆژگـاری سـەرهەڵدانەوەی فەلسەفەو کۆتایی ئایدیۆلۆژیایە.

پەراوێزو سەرچاوەکان:

1- أطياف ماركس/جاك دريدا, ترجمة "د. منذر عياشي, مركز الانماء الحضاري/حلب-1995, ص25.

2- ماركس پاش ماركسيزم/ بابەك ئەحمەدیی, وەرگێڕانی"ئازاد بەرزنجی" سەردەم ژمارە 14,لا154.

3- بيان الاطياف/ نديم نجدي, دار الفارابي(بيروت)الطبعة الاولى 1999, ص48.

4- لەنێوان تارمایی و بەرجەستە بووندا/ شاهۆ سەعید, سەردەم ژمارە 14, لا156.

5- هەمان سەرچاوە, لا171.

6- أطياف ماركس/جاك دريدا, ترجمة د. منذر عياشي, مركز الانماء الحضاري/حلب-1995, 15.

7- بيان الاطياف/ نديم نجدي, دار الفارابي(بيروت)الطبعة الاولى 1999, ص109

8- هەمان سەرچاوە/لا91.

هەڵوەشاندنەوە گەرایی ییل

پەرپینەوەی هەڵوەشاندنەوە لەفەرەنساوە بۆ ئەمریکا بەهۆی سەردانە بەردەوامەکانی (جاك دریدا) بوو بۆ هەردوو زانکۆی (ییل)و (جۆن هۆبکنز)، کەبووە مایەی ئەوەی ئەو رەوتە لەئەمریکا سەرهەڵبدات، کەخاڵی جیاوازو رۆشن بەو پەرپینەوەیە دەردەکەوێت، بۆیە ئەگەر سەیر بکەین، دەبینین هەڵوەشاندنەوە لەفەلسەفەوە گوازرایەوە بۆ کاری ئەدەبی، کەپێشتریش ئەو ساتەی تەنیا لەفەرەنسا دەرکەوتبوو، (دریدا) ئاماژەی بۆ ئەوە کردبوو کەدەتوانرێت بۆ هەر بوارێك پەیڕەوبکرێت، بەڵام ناکرێ وەك میتۆد سەیربکرێت، بۆیە رەخنەی ئاراستەی ئەو رەخنەگرە ئەمریکییانە کردووە کەوەك میتۆد سەیری دەکەن، بۆئەوەی وردتر لەڕوانینی ئەمریکییەکان بۆ ئەو رەوتە ئاشنابین هەوڵدەدەین ئەو چوار دەنگەی نوێنەرایەتیی تێدا دەکەن، تێڕوانینەکانیان بخەینەڕوو، کەمەبەستمان لە(جیۆفری هارتمان)و (هیلیس میللەر)و (پۆل دی مان)و (هارۆڵد بلۆم)ـە.

سەرەتا بەهۆی نەبوونی دەقێکی ئامادەی (هارتمان) لەبەردەستمان، ناچارین سەردێڕێکی خێرا لەبارەی روانینی ئەو دەربخەینو دواتر دێینە سەر

دەقـەکانی ئـەوانی دیـو پـرۆژەی کارەکانیـانو پرۆسـەی جـوودایی لـەڕەوتی هەڵوەشاندنەوەی ئەو ڕەخنەگرانە پرۆسـەیەك بـوو زیـاتر لـەنێوان دوو تـەوەری سەرەکی لەململانێـدا بـوو، ئـەوانیش لـە(دووفـاقیی ئامرازەکـان)و (بەراییـەکانی هەڵوەشـاندنەوە) خـۆی دەبینییـەوە، بۆیـە هـەر لەسـەرەتای سـەرهەڵدانی هەڵوەشـاندنەوە لەئـەمریکا (جیـۆفری هارتمـان) کەوتـە ژێـر کاریگـەریی دەقـە ڕەخنەییەکانو ئەو دابڕانەی لەنێو نووسـینی دەقـدا دۆزییـەوە، کـەدەقێك هەیـە (ڕەخنەی نووسراوە)، بەڵام دەقی دووەم (نووسـراوی ڕەخنـەی داهێنـەرە)، کـە لەدەقی دووەم مەبەستی بوو ڕەخنە بباتە نێو (دەلالەتـە خودییـەکان)، چـونکە نەپەڕینەوەی خود بۆ نێو پرسیاری ڕەخنەیی، بەلایـەوە خەوشـێکی فەلـسەفیی دیـاربوو، ئـەو کـارەی دەروازەیـەکیش بـوو بـۆ ژیـاریی خۆرئـاوا بـۆ ئـەوەی چارەسـەری سـنوورو لەمپـەرەکانی بـەردەم ئـازادیی خـود، کـەوەك پێشنیارێك وەربگرن.

دیارە ئـەو کارکردنـەی هارتمـان لـەنێو ڕەخنـەدا بـووە ڕەزامەنـدیی گرووپـی (پـەیمانی ئارنۆڵد[1])یش، کەدەتوانین بۆچوونی هارتمان بۆ ڕەخنە لەوەدا کـورت بکەینەوە، کە لەناو ئەدەبەوە دەیویست ڕەخنە سـەرهەڵبدات، نـەك لـەدەرەوە، ئـەوەش تاڕادەیـەك لەخوێندنـەوەی بونیادگـەری دەچـێت بـۆ ئیـشکردن لەسـەر بونیادی دەق، ئەگەرچی مەبەستی (هارتمان) تەواو جیاوازبوو، دەیویست ڕەخنە لەدەرەوەی ئەدەبـەوە نەیـەت حـوکم بەسـەر ڕەخنـەی ئەدەبیـدا بـدات، بـەڵکو پێویستە لەوێوە ڕەخنەگر دەستپێبکات" کاتێك توانیی لەگرێی خۆ بەکەم زانـین ڕزگاری بێت، چونکە ئەو ڕزگاربوونە دەیباتە نێو ئـەو هێـزەی توانـای بەگەمـەی ماناکان بەخشیوە، زۆر جار "هارتمان ئارامیی خوێنـەر تاقیدەکاتـەوە، لـەڕێگای شـێوە توێژینەوەیـەکو بـەکارهێنانی بـۆ کێـشەکانی ڕاڤـەکردن لـەململانێ تایبەتییەکەی، نووسینەکانی ڕووحێکی تیژتێپەڕ دەگوازێتەوەو بۆ ئاسۆی نـوێ دەردەکەوێت، ئەوەش کاریگەریی دریدای تێدا دەردەکەوێت"[2].

کەسەرەتا هەر جۆرە ئاسۆیەك لەناو نووسینەکانی نادیاربوو، چونکە ئەوەی لەناو رەخنە ئەنجامی دەدات، چوونە ژوورەوە نەبوو بۆ نێو دەق، بەڵکو کۆمەڵە دیالۆگێکی راستەوخۆ بوو بێ ئەوەی بچێتە قووڵایی گەمەی مانا، بەواتای سەرەتا دەقەکانی خۆشی سەر بە(رەخنەی نووسراو)بوو، ئەگەر داهێنانێك لەناو نووسینەکانی دەرکەوت، ئەوە بەرەنجامی پەیڕەوکردنی هەڵوەشاندنەوە بوو، نووسینەکانی کرد بە(رەخنەی داهێنەر) دەنا بەر لەئاشنابوون بەهەڵوەشاندنەوە "زمان لەگەڵ خۆیدا بونیاتێکی تێرامانخوازیی هەڵگرتبوو لەدڵە راوکەیەك، کە نەدەگونجا لەگەڵ ئامانجەکانی لەمەعریفەی پەتیو بڕواپێکراو، ئەوەش بیرۆکەی سەرەکی بوو کەرەخنەی هارتمان بەدەوریدا خولی دەخوارد، پێش ئەوەی ئاشنابێت بەهێزی شێوەگەرایی لەدەقەکانی دریدا، بەماوەیەکی درێژ"[3].

رەهەندی ئاکارو پرۆسەی خوێندنەوە

پرسیارێك کە لەناو نیشانی ئەو تەوەرەیە دروستبێت، لەبارەی پەیوەندیی نێوان خوێندنەوەو ئاکارە، ئایا شتێك هەیە ئەو دوانە بەیەکەوە ببەستێتەوە؟

رەنگە پرسیارێکی ئاوا بتوانێت مەبەستی رەخنەمان لا رۆشن بکات، هەر نا بەوەی رەخنەگرخوازیاریەتی، بەوەی خوێندنەوەی دەق وەك ئیلتیزامێکی ئاکاری سەیر دەکات، بۆیە جیاکردنەوەی ئەو دوانە لەیەکتری دەبێتە هۆی داخستنی دەقو بەپەراوێز سەیرکردنی، خوێنەر (رەخنەگر) لەئەنجامی قووڵبوونەوەو تێرامان و غەریزەی ژیاندۆستیو گەڕان بەدوای نهێنی، وای لێدەکات شتێکی پێ بهێنێتە بوون، ئیلتیزامی ئەو خوێندنەوە نائامادەییەکی پێ دەخولقێنێت، ئەویش (ئاکار)ە، ئاکاری خوێندنەوە، لەوەدەچێت پێویست بەوە بکات لەسەر چەمکی ئاکار هەڵوەستەیەك بکەین، چونکە ئەو چەمکە خاڵی دەکرێتەوە لەو راڤە کۆمەڵایەتییەی گرووپە کۆمەڵایەتییەکان پیادەی دەکەن، بۆیە لێرەدا ئاکار دەگۆڕدرێت بۆ سەر کایەیەکی فەلسەفی، تیایدا خوێنەری

رەخنــەگر تــەئویل بــۆ دەق دەكــات، دیــارە نــەبوونی توانایــەكی رەخنــەیی بــۆ خوێندنەوەو دەستدانە جۆرە كارێكی لەم چەشنە ئەوا بەپرۆسـەیەكی نائاكـاری ناوزەددەكرێت، چونكە هێزێكی تـر بـەرەو دەق راماندەكێشێت، تـەنیا لـەبوونی توانایەكەوە بۆ خوێندنەوە دەتوانین ئاكار نەدۆڕێنین، هەر كاتێـك توانیمـان ئـەو كارە وەدەستبهێنین، ئەوساتە توانای خوێندنەوەشمان دەبێـت، ئـەوەش تـەنیا لەنێو پرۆسەی خوێندنـەوە لێـی دڵنیـا دەبـین، ئـەو كـارەش لای (جـی. هیلـیس میللەر)ەوە دەستپێشخەریی تێدا كرا، بەواتای هەڵوەشاندنەوە لەئەمریكا ئاكاری خوێندنــەوەی خــستەڕوو، بــەڵام ئــەو ئاكــارەی نەدۆڕانــدو كارەكــە بۆخــۆی بگەڕێنێتــەوە، بــەڵكو هەوڵیــدا لــەو روانگەیــەوە ســەرەتا بــە فەیلەســووفی ئاكــار(كانــت) دەســتپێبكات، و خوێندنەوەشــی بــۆ كتێبەكــەی (بنــەمای میتافیزیكیای ئاكار) كرد، بۆیـە ئەگـەر خوێندنـەوە پرۆسـەیەك بێـت وابەسـتەی پەیوەندیی خوێنەر بێت بەدەقـەوە، ئـەوا ئاكـار گەشـە بـەو پەیوەندییـە دەدات لەڕێگای ئەو دەقانەی تر كەجۆرە دەقئاوێزانێكیان لەگەل دەقی خوێنراو هەیـە، بۆیە ئاكاری خوێندنەوە بۆ دەقی، (كانت)لای میللەر هەر بەتەنیا قسەكردن نییە لەدەقەكان، بەڵكو قسەكردنە لەسێ فەیلەسووفی دواتر، بۆچی؟!

چونكە بـۆ تیـۆریی ئـازادیو خـودو چـەمكی مێـژوویی میتافیزیكیـای ئاكـار، دەكەوینە بەردەم "تیۆرەكانی كانت لەبارەی ئازادیو خودێتیی لەڕێگای چەمكی فرۆید بۆ نەست، یان لەڕێگەی هێرشكردنی نەگۆڕی نیتچە دژی كانـت، نموونـەی ئەوەش لە(بنەچەكەی ئاكار)ەكەی-ئەگەرچی نیتچە متمانە دەكاتە سەر كانـت، زیاتر لەوەی بیەوێت دانی پێدا بنێت-یان لەڕێگای دەستنیشانكردنی هایدگەر بۆ ناسینی مرۆڤ، بەوەی خودییە، وەئیرادەیش كەئەوە ساتەوەختێكی چڵە پۆپەییە لەمێژووی میتافیزیكیا"(4).

سـەرەڕای ئـەوەی كانـت فێـری (ڕێزگـرتن لەیاسـا)مـان دەكـات، كەئـەوەش بۆخۆی جۆرێكە لە(ئاكاری دەق)و (ئاكاری خوێندنەوە)، كەهەریەكـە یاسـایەكی تایبەت بـەخۆی هەیـە، ئـەو پاڵەوانـەی لەڕۆمانێكـدا هـەڵگری پێـودانگی ئاكـاری تایبەت بەخۆیەتی، هەرگیز ئەو ئاكارە ناپەڕێتەوە بـۆ ئـەو خوێنـەرەی لـەڕێگای خوێندنـەوەوە بەشـداریی لەدەقـدا دەكـات، بـەڵكو دەكرێـت خوێنــەر زۆر دژی ئاكاری پاڵەوان یان گرووپێكی كۆمەڵایەتیی نێو دەقەكە بێت، بەڵام لای (میللەر) خوێنەر كاتێك ڕێـز لـەو یاسـایەی نێـو دەق دەگرێـت، كەسیـستمێكی زمانـەوانی حوكمی پێدەكات، لەبنەڕەتدا خوێنەر ئەو ڕێزەی لەیاسا ڕێزگرتن نییـە لـەدەق، هێندەی ڕێزگرتنە لەخۆی وەك خوێنەرێكیش، بەهەمان شێوەش نووسەر كاتێـك هەوڵ دەدات لەساتە وەختی نووسین ڕێز لەخوێنەر بگرێت، لەڕاستیدا ئەو سـاتە دەیەوێت ڕێز لەخۆی بگرێت.

لێرەدا دەتوانین تاڕادەیەك لەو تێڕوانینـە هەڵوەشـاندنەوە گەراییـەی میللـەر حاڵی بین، كە لەگەڵ بەشێكی زۆری بۆچـوونەكانی (دریـدا)یـش یەكدەگرێتـەوە، بۆیە تاكتیكە دریدییەكان بۆ هەڵوەشاندنەوەی دەق پـەیڕەو دەكـات، ئەگەرچـی دواجار ئەو تاكتیكە هەمان ستراتیژی دریدا بەدەستەوە نەدات، بەڵام سـتراتیژی ڕۆشنی هەڵوەشاندنەوەمان پێدەدات، ئەو ستراتیژەی كەڕەخنـەگران هێرشـێكی زۆری دەكەنـە سـەرو میللـەر ئـەو هێرشـانە بەهێرشـی خوێنـەرە منـداڵكارەكان ناودەبات، كەدەیانەوێت بەردەوام ڕەهەندی مێژوویی بخرێتەڕوو، دیـارە بـەهۆی كاریگەریی (قوتابخانەی جنێڤی زمانەوانی) لەسەری، وایكردووە بڕوای بەگەمەی ئاماژەكان هەبێت، بۆ خوڵقاندنی پرسیار، بۆیە لەلای ئەو هەڵوەشاندنەوە لـەنێو ڕەهەنـدێكی سـیمیۆلۆژییەوە دەردەكـەوێت، ئـەوەش بووەتـە مایـەی ئـەوەی كەڕەخنــــەگرتن لـــــەئاگایی بـــــەرەو جـــــۆرە بیركردنەوەیـــــەكی زمانـــــەوانی هەڵوەشـاندنەوەگەرایی ببـات، بـەمانای ڕەخنـەگرتن لـەئاگایی لەسـەر بنـەمای

ڕاڤەکردنی ئاماژەی زمانەوانییەوە دێت، ئەوەش گەیاندوویەتییە ئەو بڕوایەی کە"عەقڵ دەتوانێت بەڕێگای هەستێکی تەواو بگوازرێتەوە بۆ عەقڵی ماناکانو دڵەڕاوکەیی"[5].

بۆیە گەمەکردنی لەسەر زمان وایکردووە لەزۆر تاکتیکدا لەگەڵ (جیۆفری هارتمان) یەکبگرنەوە، ئەگەرچی ئەو لەڕێگای ئاکاری خوێندنەوە توانیی پرسیاری جیاواز بەرهەم بهێنێت، پرسیاری جیاواز .. پرسیاری ئاکار، پرسیارێك بەلای (کریستۆفەر نۆرس) ئەگەر (پۆل دی مان)ی لێدەربکەین، ئەوە جگە لە(میللەر) کەسی دی توانای بەرهەمهێنانی پرسیاری ئاکاری نییە، بۆیە (میللەر)یش بەشێکی کتێبی (ئاکارەکانی خوێندنەوە)ی بۆ (پۆل دی مان) تەرخانکردووە، لەکاتێکدا بۆچوونی لەگەڵ (دی مان) لەبارەی ستراتیژی هەڵوەشاندنەوە تەواو لەیەك جیاوازن، ستراتیژ لای (دی مان) بۆ هەڵوەشاندنەوە چەمکێکی قووڵی هەیە بۆ دەق، (ئاشکراکردن) کەوەك جۆرە ستراتیژێك لای (دریدا)و (هارتمان) دەردەکەوێت، بەلایەوە ئەو ستراتیژە دەبێت لەڕێگای ناڕازیبوون بەگژیدا بچینەوە، بۆیە ئەو ناڕۆشنییەی لای (هارتمان) دەمێنێتەوە، ئەوا روونی دەکاتەوە، لەبەرئەوەی پانتایی کارلێکراو بۆشاییەکی فراوانەو توانای دۆزینەوەی مانا دەرەکییەکانی هەیە، (هەستپێکراو) لەسەر وێناکردنی خەیاڵێك کاردەکات کەهزر کۆمەڵە وێنەیەکی نەدۆزراوە دەستنیشان دەکات، ئەوەش لەڕێگای ئاشکراکردنی رەمز کە لەپشت زمانەوە خۆی حەشارداوە، لەناو (چەمکێکی نادیار)دا، کەجیهانێکی سەراپاگیرییەو لەناو رێکخستنی دەقدا دەکەوێتە هەڵوەشاندنەوە.

لەوەدەچێ لێکچوواندنو شوبهاندنێك هەبێت لەگەڵ کارەکانی (بارتو فیش)، بەڵام هێڵێکی تایبەت هەیە کەلەوانی جیابکاتەوە، ئەویش پەیوەندیی بە(مانا)وە هەیە، کەپێی وایە جێگیرکردنی مانا کارێکی ئەستەمە، ئەمە جگە لەوەی (مانا) بەهۆی گەڕان دوادەخرێت، بۆ ئەوەش متمانە ناکاتە سەر ئەو کردە زمانەوانییەی

دەیەوێت مانا بدۆزێتەوە، چونکە پێی وایە دەکرێت میکانیزمی تر بەکار بخەین، مادامەکی کەناڵە زمانەوانییەکان دەخرێنە کار بۆ گەیشتن بەستراتیژ، سەرباری ئەو شێوە نزیکییەش، بەڵام دەیویست ساتی (رەتکردنەوە)و (بڕوابوون) ببەزێنێت کە(فیش) باسیکردووە، بۆیە رەخنەی (دی مان) بەگژدا چوونەوەیەکی ساتی رازیبوونە.

میللەر ئەو هەڵوەشاندنەوەیە ناودەنێت (خوێندنەوەیەکی نەخوێندراوە)، کە مەبەستیشی لەجەختکردنەوەیەکی (دی مان)ـە بۆ ئەو چەمکە، بەوەی "دەقی رەخنەیی کاتێك دەبێت بەدەق، دەبێت بەنەخوێنراو، وەك هەر دەقێکی تر، مەبەستی دی مان لە (نەخوێنراو) شتێکی دوور لەتیۆرە بڵاوکراوەکانە، کەپەیوەندیی بەناحەتمییەتی هەیە بۆ مانای دەق"[(6)]، کەئەوەش بووەتە هۆیەکی سەرەکی بۆ هەڵبژاردنی لەلایەن (میللەر)ەوە، ئەوە لەلایەك. لەلایەکی ترەوە بۆ وەڵام بەو رەخنانەی کە (دی مان) بەنیهلیستی ناودەبات، بەو ناوبردنەیش دەیانەوێت پرۆسە تەئویلکارییەکەی بۆ دەق بەوە لێك بدەنەوە، کە گەمەیەکی سەربەستە کەدەرەنجامەکەی سوودێك بەمانا ناگەیەنێت، بۆیە (میللەر) بەو کارەی نەك هەر تەنیا دەیەوێت توانای دەنگێکی رەخنەیی وەك خۆی دەربخاتەوەو بێئاکاری نەنوێنێت بەرامبەر بەدەقەکان، بەڵکو بەوکارەی ئەو راستییەی تێدا دەردەکەوێت، کەدەیەوێت خۆی لەبەردەم دەقەکانی (دی مان)دا وەك خوێنەرێك دەربخات نەك وەك رەخنەگرێك، ئەوەش بەشێکی سەرەکیو خاڵێکی گرنگە لەئاکاری خوێندنەوە، کە لەو ئاستەوە سەیری دەکات، کەتوانیویەتی تێپەڕاندنێکی تیۆری دروست بکات، داننان بەو خاڵەش، چەندە گەورەییو ئیزافەی دی مان لەنێو گوتاری فەلسەفیی رەخنەیی دەردەخات، هێندەیش پرۆژە رەخنەییەکەی خۆی لەئاستێکی ئاکاری بەرز پێشکەش دەکات، کەتوانیویەتی ئەو ئاکارە لەناو خوێندنەوە بپارێزێت، ئەوەش لەو رێگایەوەی کەدەبێت بەدەرخەری گۆڕان لەتیۆریی ئاکاری کانت لای دی مان، کەئەو گوتارە لای (دی مان) رەتدەکرێتەوەو دەخرێتە ژێر رەخنەوە، چونکە بڕوای وایە

کەئاکار پەیوەندیی نییە بەئارەزووەوە، بەڵکو ئەوە لاساییگەرییە، کەپەیوەندیی لەنێوان ئاکارو شتەکان دروست دەکات، چونکە وای دەبینێت ئاکار وەك زمانێك وابەستەی ئەو پێویستییە کەزمانی مرۆیی دەیخوازێت، بۆیە میللەر جیاوازیی نێوان کانتو دی مان لەو خاڵەدا چڕدەکاتەوە، کەئەگەر بەلای (کانت)ەوە "وەدەستهێنانی بڕواپێکردن لەتوانای زمانو عەقڵدایە، کەبەو تێگەیشتنەدا بچێتەوە بۆ گواستنەوەیەکی نازمانەوانی، ئەوا بەلای (دی مان) مەسەلەکە دەبێتە مەسەلەی رووبەڕوو بوونەوەی سنووری توانا بۆ تێگەیشتن لەیاساکانی زمان لەگەڵ خۆیدا"[7].

ئەو دەستکاریکردنە تیۆرییەش وایکردووە هەڵوشاندنەوە ئاراستەیەکی تری بۆ بدۆزێتەوە کەتەئویلە، تەئویلکردنی دەقیش لەناو هەڵوەشاندنەوەی ئەمریکی لای (دی مان)و (بلۆم) دەرکەوتووە، کەئەوەی دواتریان لەدوابەشی ئەم نووسینە دێینە سەری، توندڕەوترین کەسی ئەو رەوتەیە تەنانەت رەخنە ئاراستەی هەڵوەشاندنەوەش دەکات، هەرچی سەبارەت بە (دی مان)ە تائێرە لەڕوانگەی دەقی (میللەر)ەوە تێمان روانیوە، لێرە بەدوا هەوڵدەدەین لەدیارترین دەقەکانی خۆیەوە گفتوگۆ بکەین، بۆ ئەوەی روانگەی میللەر جێبهێڵینو تێڕوانینی بۆ هەڵوەشاندنەوە دەربخەین.

ئەبستمۆلۆژیای رەوانبێژی

سەیرکردنی دەق لای (دی مان) روانینێکی رەخنەیی جیاوازە، کە لەئاستی تێگەیشتنەوە بەرەو ئاستی فەلسەفی دەبرێت، ئەوەش لەڕێگەی ناوبردنی دەق بەڕەوانبێژی، یان رەوانبێژی بەدەق سەیرکردن، کەدیارە رەوانبێژی لەمانا باوەکەی رزگارکردووە، کە لەبنەڕەتدا هەوڵێك بوو بۆ بڕواپێهێنانی خوێنەر، ئەوەی گۆڕی، چونکە بڕوای بەو مانایە نییە کەپێی وایە رەوانبێژی لەپێناو بڕواپێهێنان بێت، بەڵکو بەلایەوە دەبێت بەستراتیژ بۆ خوێندنەوەیەکی نابینا یان کوێر، بۆیە چیدی بەلایەوە رەوانبێژی لەپێناو رازیکردنی خوێنەر نییە بۆ

بینینـەکان کـە لـەڕێگای وتـراو دەردەخرێـت، بـەڵکو خولّقاندنـەوەی مانـا لـەنێو پرۆسەی کوێربوون دەسـتپێدەکات، کوێربـوون پرۆسـەیەکە ڕەفـزی ئـەو مانایـە دەکاتەوە کەمانای بینراوەو بەگەیشتنە قووڵایی ناوزەد دەکرێـت، بۆیـە لـەبریی ئـەوەی ڕازیمـان بکـات، ئـەوا دابڕانێکمـان بـۆ دروسـت دەکـات لەئاسـت ئـەو خوێندنەوەیـە خـۆ کـوێر دەکات، ئـەوەش چـەندە خـۆ کوێرکردنـە لـەماناکانی ڕەخنە، هێندەش (خۆکوێرکردنە) لەبەرامبەر وتراو.

بۆیـە خـاڵێکی گـرنگ کـەئاماژەمان پێـدا (ڕەوانبێـژی)و، پەیوەندییـەتی بـە (دەق)ەوە، کەهـەردووکیان توانـای جێگۆڕکـێ کردنیـان هەیـە بـۆ شـوێنەکانی یەکتری، کاتێك (دەق) بووە بەڕەوانبێژی، ئەوکاتە دەبێت ئەوەمان بـیر نەچـێت کەمەعریفەیەکی نوێ دێنێتە بوون، ئەوەش (ئەبستمۆلۆژیای ڕەوانبێژی)یە، کـە لەڕێگای ڕەوانبێژیو مەعریفەی زمانەوە دوالیزمەکان دەکەونە شەڕێك بۆ ئەوەی یەکێکیان دوور بکەونەوە، بەدوورکەوتنەوەی یەکێکیان ئەویتر هڵدەبژێردرێت.

بۆیە لەبەردەم (وتراو/نەوتراو)دا پێویست بەپرۆسەیەکی ڕەخنەیی جیـاوازە، کەبــەدوای دوورخراوەکــە خولّقاندنــەوە ببێتــە ســتراتیژێك لــەناو گوتــارە ڕەخنەییەکـەدا، کـە(دی مـان) لـەڕێگای توێژینـەوەی ئاسـتی دەلالیـی خۆکـوێر دەکـات لەئاسـتی وتـراو، بـەو خـۆ کوێرکردنـە دووری دەخاتـەوە، شـتێك کەلـەو ڕووبەرە بمێنێتەوە، پانتایی نـەبینراوی (نـەوتراو)ە کەدەیـەوێت بیگۆڕێتـە سـەر (مانای بینراو)، ئەوەش بەدوای ئەو تێگەیشتنەی دێت کەخوێندنـەوە بـۆ دەقـە ڕەخنەییــەکان دەکـات، تـەئویلکردنی بـۆ دەقـە ڕەخنەییـەکانیش لـەو خاڵـەوە دەستپێدەکات، کەڕەخنەگر ئەگەر وا لەدەقی ڕوانیوە وتراوەکان بینراوێکی نێـو دەق بێـتو ئـەو توانـای بینینـی هـەبێت، ئـەوا لای (دی مـان) ئـەو خاڵـە تـەواو پێـچەوانە دەکەوێتــەوە، چـونکە پێـی وایـە وتـراوی نێـو دەق بینراوێـك نییـە چاوساغێك بینیبێتی، بەڵکو پرۆسەی بینین لەئاست ئەو وتـراوەدا، واتـە بینینـی ڕەخنەگر نوێنەرایەتیی کارەکتەرێکی کوێری کردووە، بۆیە خۆکوێرکردن لەئاست

مەعریفەی دەق[8] گومانکردنە لەچەمکی مانا، بۆ ئەوەش بابەتێکی (مالارمێ) دەکاتە تەوەری قسەکردن، کەمالارمێ بەناوی (قەیرانی شیعر) پێشکەشی کردووە، پێی وایە (مالارمێ) وشەی—قەیران—ی لەنێو هەستکردنو تێگەیشتنی بۆ بینراو وەرنەگرتووە، هێندەی بەرهەمی بانگەشەکارییە، چونکە (قەیران) لەدەقەکەیدا دەستنیشان نەکراوە، بەڵکو خاڵی بایەخدانی مالارمێیە کەهەر ئەوەش وایکردووە بایەخ بەپرسیار بدات.

ئەو پرسیارانەی ئاراستەی قەیرانی دەکات، قسەکردن نییە لەسەر ئەو وشەیە، چونکە هیچ جیابوونەوەیەك رووی نەداوە، تا لەبارەی ئەو وشەیە بتوانین قسەبکەین، بەلای (دی مان)ەوە ئەو کاتەی جیابوونەوە روویدا، بەواتای لەنێوان خوێندنەوەمان بۆ مالارمێو خۆکوێرکردن لەئاست ئەو مانایەی مالارمێ بەقەیرانی دەدات، ئەو ساتە دەتوانین لەسەر خودی قەیران خۆی قسەبکەین، ئەو کاتەش بونیادی ئەبستیمی ناگۆڕێتو وەك خۆی دەمێنێتەوە، ئەوەی گۆڕانی بەسەردا دێت، ئەوە پەیوەندییە دەلالییەکانن، کە تەئویلکردنەوەی رەوانبێژیی دەقە، بۆ ئەوەش نموونەیەکی (هۆسرەل)[9] دێنێتەوە، کە لەماوەی سێ رۆژدا ناوی موحازەرەیەکی چەند جارێك دەگۆڕێت، سەرەتا بەناوی "فەلسەفەو قەیرانی مرۆڤی خۆرئاوایی"یە، دواتر ناویدەنێت "قەیرانی زانستە مرۆڤایەتییەکانو فەلسەفە" کاتێك ئەو باسەی دەبێت بەیەکێك لەنووسینە دیارەکانیو بەشێکی کتێبێکی بۆ تەرخاندەکات، کتێبەکەی ناودەنێت "قەیرانی زانستی خۆرئاواییو فینۆمینۆلۆژیای باڵا" ئەوەی لەو گۆڕینی ناوی دەق بەهەندوەریدەگرێت، نەگۆڕانی هەردوو وشەی (قەیران)و (خۆرئاوا)یە، کەگۆڕانیان بەسەردا نایەت، کەئەو دوو وشەیە لەڕەگدا دوو بونیادی ئەبستیمی ئەو دەقەنو گۆڕانیان تێدا روونادات.

ئەگەر لەتەوەری پێشوو لای (میللەر) جەختمان کردەوە سەر (ئاکاری خوێندنەوە)و رۆڵی (دی مان)مان لەو باسە دەستنیشان کرد، ئەوە لەو

خوێندنەوە رەخنەییەی لە (بلانشۆ) ئـەو لایەنـە جارێکی دی فـەرامۆش ناکات، بـەواتای نایـەوێت لـەپێناو دەرەنجـامێکی رەخنـەیی، هاودژبێتـەوە لەگـەڵ بۆچـوونەکانی خـۆی، بۆیـە ئـەو رەخنەیـەی (ولیـەم رای) کـەدەڵێت تووشـی موفارەقە دێت رەخنەیەکە توانای بڕواپێکردنی نییە[10]، چونکە (دی مان) پێـی وایە (خودی نووسەر)و (خودی خوێنەر) لەلای بلانشۆ بەشداریکردنی خـود نییـە لـەوەی تـر، بـەڵکو هـەولێکی خۆسـەپێنەرانەی خـودە بـۆ دوورخـستنەوەو نەفیکردنـەوەی ئـەوی دی، بۆیـە لـەڕێگای (کـوێری) لەئاسـت مانـا، (دی مـان) هەڵدەسـتێت بەپرۆسـەی تـەئویل، چـونکە خوێندنەوەیـەك لـەڕێگای وتـراو ئەنجامدرابێت، هیچ ئیزافەیەك ناخاتـە سـەر وتـراو، کەبلانـشۆ خۆشـی ئامـاژەی بەوەداوە کەئیزافەیەك ناخاتە سەر وتراوەکـان، ئـەوەش وا لـە دی مـان دەکـات پرۆسەی کوێربوون لەئاست ماناکـانی دەق بگۆڕێتـە سـەر پرۆسـەیەکی نـەبینراو کە"لەڕێگەی ئیشکردنەوە لەکردەی خوێندنەوە تێبگەین، نەوەك لەڕێگەی خودی پێکهاتووەوە، هەرچەندە ئـەو پێدانی کـارە بـۆ هـەر مـاڵێکی بابـەتی پێویـستی بەوریاییەك هەیە، کەدەیەوێت ئێمە کارەکە وەك ئەوەی هەیـە وەریبگـرین، بـەم چەشنەش لەئامادەبوونی نووسەر رزگاری دەکەین"[11]. مەبەست لەئامادەبوونی نووسـەر دەسـتبەرداربوونە لـەماناکانی نووسـەر، کەبـەپێی تـەئویلکردنی زمـان جارێکی تر ئامادەبوون بنیات بنێتەوە، ئەوەش گۆڕینی (ئامادەبوونی نووسەرە) بۆ (ئامادەبوونی خوێنەر–رەخنەگر).

تائێرە ئەگەر وەك بۆچوونی (دی مان) بۆ گوتاری رەخنەیی سەیری بکـەین، دواتـر دەتـوانین ئـەوە ناوبـەرین بـەمیکانیزمی رەخنـەیی، بـەڵام کاتێـك ئـەو میکانیزمە دێتە سەر خوێندنەوەی دیریدا بـۆ رۆسـۆ، ئـەو کاتـە هەڵوەشـاندنەوە بەدوای زاراوەیەکی ترەوە خەریك دەبێت، ئەو زاراوەیەی کە بە(ئەبـستمۆلۆژیای رەوانبێژی) پێمانی ناساندووە، چونکە ئەو خوێندنەوەیەی (دیریدا)ش ناودەنێت (رەوانبێژیی کوێر)، ئەوەش مانای وایە بەبۆچـوونی (دی مـان) ئـەو رەوانبێژییـە

لەناو هەڵوەشاندنەوە کاری بۆکراوە، بەتایبەت لەو خوێندنەوەیەی بۆ رۆسۆ لەلایەن فەیلەسووفی هەڵوەشاندنەوە گەرایی، بەڵام ناوی رەوانبێژیی کوێری لێ نەنراوە. بەو ناوبردنەش ئەو زاراوە رەخنەییە دەخرێتە پاڵ زاراوە سەرەکییەکانی هەڵوەشاندنەوە[12]، چونکە دریدا لەرێگای (رۆسۆ)وە هەوڵی ناسین نادات، بەڵکو تەئویلکردنی زمان لەرێگای رەوانبێژییەك کەپێشتر بەهەڵە راڤەکراوە، ئەمجارە رەوانبێژیی ئەبستمۆلۆژیی لەو رەوانبێژە کوێرە دێتە بەرهەم، کەرەوانبێژیی ئەبستمۆلۆژیی نەك بەتەنها لەئاست راڤەکردنەکان رۆڵی کوێرێك دەبینێت، بەڵکو هەموو ئەو بینینانەی دەقی (بنەچەکەی زمانەکان)ی (رۆسۆ)ش فەرامۆش دەکات، دەیەوێت چەمکێکی ئەبستمیی نەبینراو بەو دەقە ببەخشێت، کەلەو رێگایەوە "(رۆسۆ)مان پێدەناسێنێت، کەرۆسۆ بۆخۆی نەیویستووە خۆی بناسێنێت"[13].

بۆیە ئەبستمۆلۆژیای رەوانبێژی بەتەنیا وەك زاراوەیەك هەڵناسێت بەخوێندنەوەی دەق، بەڵکو لەجەوهەردا ئەو زاراوەیە رۆڵی گوتار دەبینێت، گوتارێك کەهەڵگری شێوازێکی رەخنەییە، یان وەك تێزێك خۆی دەخاتەڕوو، بەکورتی ئەو ئەبستمۆلۆژیایە لەچەشنی هەڵوەشاندنەوە دەردەکەوێت، بۆیە تەنیا زاراوەیەك نییە لەجۆری زاراوە رەخنەییەکان، بەڵکو هەوڵی کۆکردنەوەی زاراوە رەخنەییەکانی دریدا لەناوخۆیدا کۆدەکاتەوە، ئەو کۆکردنەوەیە چەندە پەیوەندیی هەیە بەو گەیشتنەی (دی مان) بۆ رەخنە، کەکاتێك دەبێت بەئەبستمۆلۆژیا، چونکە یەکێك لەخاسییەتە سەرەکییەکانی ئەبستمۆلۆژیا کۆکردنەوەی زانستەکانە لەناوخۆیدا، روویەکی تری پەیوەندیی بەو چەمك و رەهەندە قووڵەی ئەبستمۆلۆژیای رەوانبێژیی (دی مان)ـەوە هەیە کەوایکردووە زاراوەکانی هەڵوەشاندنەوە بکاتە زەمینەیەك بۆ رەوانبێژیی، کەئەوەش لەبری جیابوونەوەی گوتاربووە بەیەکبوونی گوتار بۆ هەڵوەشاندنەوە، کە (پۆل دی مان) توانیی ئاسۆیەکی فراوانتری پێ ببەخشێت، کاتێك هەڵوەشاندنەوە لەلایەن

رەخنەگرانی ئەمریکی بەرەو ئاستێکی بەرز دەبردرێت، رووبەڕووی دەنگێکی تـر دەبینەوە، دەنگێـك کەڕەخنـە ئاراسـتەی هەڵوەشـاندنەوەیش دەکـاتو زۆر ورد لەسـەر چـەمکی جیـاوازیی کاردەکـات، ئەگـەر ئـەو بـەلای خـەڵکانی تـر ببێـت بەخوێندنەوەی خراپیش، ئەویش (هارۆڵد بلۆم)ـە.

هەڵوەشاندنەوەو خوێندنەوەی خراپ

ئەگەر هەڵوەشاندنەوە یەکێك لەبانگەشە سەرەکییەکانی جیـاوازیی بوویێـت، ئـەوا بـەدوای سـەرهەڵدانی لەئـەمریکا جیـاوازی بـووە بەچـەمکێك، تەنانـەت لەناوخۆیـشدا دەرکـەوت، ئـەوەش لای (هارۆڵـد بلـۆم)بـوو، کەسـەرەتا بەلێکۆڵینەوەیـەك لەسـەر (شـیللی)ی شـاعیر دەسـتیپێکرد، کەقـسەکردن بـوو لەشکستەکانی ژیانی ئەو شاعیرە، لەڕووی دەمارگرژییو پێنەگەیشتنی رەفتـارو ئاکاریدا، بەتایبەت بۆ شاعیرێك کە بەدیدگایەکی نادیار لەناودەق ناسرابێت، ئەو سـەرەتایە بەتـەنیا داکـۆکیکردن نـەبوو لەشـاعیرێك، کەڕەخنـە لەسیـستمێکی ئاکاری دەگرێتو دەیەوێت لـەڕێگای شـیعرەوە پەیوەندییـە مرۆییـە بـچڕاوەکان چارەسەر بکات، بەڵکو هەولێکبوو لەناو گوتاری رەخنەیی، چونکە ئەو هـاوڕابوو لەتەك ئەو بۆچوونەی (ریتشارد رۆتی) کەفەلسەفەی ئەمریکی دوای پراگمـاتیکی نەیتوانیوە ئاراستەی پرسیارەکانی خـۆی بگـۆڕێت، ئـەو پرسـیارانەی ئیتربـوون بەپرسیاری رووکەش بۆدەق، ئـەو پرسـیارانەی لەئـەمڕۆدا دەپرسـن (ئـەو دەقـە لەتوانایدا هەیە چیمان پێ ببەخشێت؟ ئەو مانایانـە چـین لـەناو دەق وەدەسـتی دێـنین؟) ئــەو جــۆرە پرســیارانە لەجەوهــەردا دەبنــە بەربەســت لەبــەردەم خوێندنەوەی بەهێز، چونکە خوێندنەوەی بەهێز ئەوەی بەخەیاڵیدا نەیـەت، ئـەو پرسیارەیە کەبپرسێت "ئایا ئەو دەقە بەشێوەیەکی راست پێشوازیی لێدەکرێت؟ لەبەرئـەوەی لەبنەڕەتـدا (دەیـەوێت)بەشـێوەیەکی خـراپو هەڵـە پێـشوازیی لێبکرێت"[14].

بۆچی بەشێوەیەکی خراپ؟ ئەو پرسیارە چەند وەك راچەنینێك دەبینین، بەڵام بلۆم خوێندنەوەی هەڵوەشاندنەوە کارەکان بە(بیرکردنەوەی خراپ)یان (ئاگایی خراپ) ناودەبات، ئەوەش بەلایەوە ئەو خاڵەیە کەئەوان دەتوانن لەسەری کۆکبن لەمیتۆدی هەڵوەشاندنەوەدا، دەنا جیاوازییەکی زۆر دەکەوێتە نێوانیان، تەنانەت لەو نموونانەی لەناو دەقەکانیان ئاماژەشی پێدەدەن، ئەگەر بەشێکی دیاری پرۆژە فەلسەفییەکەی (دریدا) لەسەر فەلسەفەی (هایدگەر) بنیات نرابێت، ئەوا هایدگەر لای بلۆم فەیلەسووفێکی دەرکراوە، لەوەدەچێت بیانوویەکی باشیشی هەبێت بۆ خولقاندنی جیاوازی کۆنکرێتی، بەوەی چەمکی (خراپ) کەدەکرێت دریداو دی مانو هارتمانو میللەرو بلۆم بەیەکەوە کۆبکاتەوە، بەڵام ئەو چەمکە خاوەن یەك رەهەند نییە، ئەگەر لای فەیلەسووفانی وەك (هیگڵ، نیتچە، هایدگەر) سەیری بکەین، دەبینین هەریەکەی بەشێوازی جیاواز سەیری دەکات، ئەوەش شەرعییەتێکی تەواوی پێدەدات بۆ قبووڵ نەکردنی هایدگەر، کە بادریدا پرۆژەیەکی فەلسەفییش لەسەر بنیات بنێت، بەڵام ئەو خراپی بینینە وەك یەك نییەو رەهەندی جیاوازی هەیە.

ئەگەرچی بۆ رەخنەگرتن لەسێنتەرو هەڵوەشاندنەوە، هەمان تێروانینی (دریدا)ی هەیە بۆ دوورخستنەوەی دەق لەو شەرانەی لەرێگای رەوانبێژییەوە دەبنە مێژووی دەق، ئەو مێژووە لەبنەماوە رەتدەکاتەوەو هیچ نرخێك بۆ یادەوەریو گەرانەوەی رەوانبێژی بۆ ئەو رابردووە بەهەند وەرناگرێت.

سەرباری جیاوازییەکانی، بەڵام زاراوە سەرەکییەکانی هەڵوەشاندنەوەی بەتەواوی رەت نەکردووەتەوە، بەتایبەت هەردوو زاراوەی (دەنگ/ئامادەبوون)[15]، کەمیکانیزمی سەرەکیی هەڵوەشاندنەوەیەو تیایدا رەخنەگرتن لەسێنتەرو گراماتۆلۆژیا لەرێگای ئەو دوو زاراوەیە توانای خولقاندنی چەمکە فەلسەفییەکانیان دەبێت.

ئەوە وەك ئاماژەمان پێدا هاوكۆكبوونی نییە لەتەك ئەوانیتر، بەڵكو تا قـووڵ ببنــەوە جیــاوازیی زیاترمــان بــۆ دەردەكــەوێت، ئەگــەر (دریــدا) هــەوڵی هەڵوەشاندنەوەی دەقـی فرۆیـدی بـدات، ئـەوا (بلـۆم) بەپێـچەوانەی ئـەو فرۆیـد بەپاڵپشتی خۆی دادەنێت بەتایبەت لەڕووی خوازەی پاڵنــەرەكان (مۆتیڤـاتیۆن) لەوەدەچێت لێرەدا پێویستمان بەڕەخنەكانی (دریدا) نەبێت لە (فرۆید)، ئـەوەی بەلامانەوە گرنگ بێت ئەو جیاوازییەیە كەدەكەوێتـە نێوانیـان لەگـەڵ بلـۆم، ئـەو جیاوازییەش لەسەر سامبونی یەكێكیان بەفرۆیدو وەلانانی لای ئەویترەوە نییـە، بەڵكو بەگەورە سەیركردنی ئەو فەیلەسووفەیە لەلای هەردووكیان، كەدریـدا ئـەو سیستمە فكرییەو دامەزراوەی نێو زمان هەڵدەوەشـێنێتەوە، لەكاتێكدا "فرۆیـد بەنیــسبەت بلۆمــەوە یەكێكــە لەمامۆســتایانی ڕۆحــەكان لەڕاڤــەكردنی نـوێ‌و جەنگاوەرێكی سەركێشیشە لەئیزافەو ماناكانی نەست، لەڕێگای میتۆدەكەیـەوە توانیویەتی رووحێكی نوێ بەڕاڤەكاریی ببەخشێت"[16].

ئـەوەش مانـای وایـە بلـۆم وەك دریـدا بایـەخی بەلایـەنی زانـستیی لـەدەقی فرۆیـدیزم نـەداوە، بـەڵكو لەڕاڤـەكردنی رووحـەوە سـەیری كـردووە، كەئـەوەش چەندە لـەو لایەنـە مانایـەكی خراپـی فرۆیـد بێـت، لەهـەمان كاتـدا خوێندنـەوەو وەرگرتنێكی خراپی بلۆمییە، كەئەوەش مەبەستی سەرەكیی خوێندنەوەكەیەتی، كــە بەلایـــەوە "خوێندنـــەوە خراپـــی نووســـینە، نووســـینیش خراپیـــی خوێندنەوەیە"[17].

ئەوەش بووەتە هۆی ئەوەی هەڵوەشـاندنەوەگەراكان بەكۆنەپەرست نـاوی بـەرن، كۆنەپەرسـتەكانیش وەك هەڵوەشـاندنەوەگەرایەك ئاماژەی بـۆ دەكـەن، ئەوەش لای خۆی وەك كۆمیدیای ئەو دووبەرەیە سـەیردەكات، كۆمیدیایـەك بـێ ئـــەوەی گـــوێی پێبـــدات، درێـــژە بەڕەوتـــە ڕەخنەییەكـــەی خـــۆی دەدات، كەهەڵوەشـــاندنەوە لای بـــووە بەڕەخنـــەگرتن لـــەڕابردوو، بەلایـــەوە رابـــردوو دەسـەڵاتێكی خولقانـدووە دەبێـت ئـەو دەسـەڵاتە لـەناوببرێتو بكوژرێـت، ئـەو

پرۆسەی کوشتنی دەسەڵاتە لەپشت فرۆیدەوە ئەنجامدەدات، ئەوەش وایکردووە ببێت بەئۆدیبیەکی شەڕانی، هەستی شەڕانگێزیی بەسەر هەستی سێکسییدا زاڵبووە، چەپاندنو رق لێبوونەوە ئارەزووی گۆڕیوە، ئەو هێندەی غەریزەی کوشتنی باوك لەناوی دروستبووە، بەهیچ شێوەیەك پلانێکی نییە بۆ نوێنەرایەتیکردنی رۆڵی باوكو شادبوون بەقوربانی (دایك)، چونکە خەونی باوکایەتیی نییە هێندەی لەناو بیرکردنەوەو هێرشبردنو خۆئامادەکردنی بەردەوامە بۆ کوشتنی باوك.

بۆیە ئەو گرێ ئۆدیبییە چەندە لەبەرامبەر رابردوو لای گەورە دەبێت، هێندەیش بۆ رابردوو پراکتیزەی دەکات، ئەوەش لەو بۆچوونەی دەردەکەوێت "گرێو گرژییەکی سەرسوڕهێنەر هەیە لەنێوان شاعیران (بەهێزەکان) لەهەر لاساییکردنەوەیەکی شاعیریی، وەك لای شاعیرە سەلەفییەکان هەیە، ئەوانەی هەوڵ دەدەن هەر کاریگەرییەکیان هەبێت تا کارەکە بۆ بەرژەوەندیی خۆیان سەرەو نخون بکەن"(18).

هەڵوەشاندنەوەی دەق رێکخستنەوەی پەیوەندییە، رێکخستنەوەیەك وابەستەی چارەسەری رەخنەییە، تاوەکو ستراتیژی رەخنە سیماکانی دەربکەوێت، بەتایبەت لەڕووی پەیوەندیی خود بەشیعرەوە، کەدەبێت رەخنەگرتن لەسێنتەری دەقو هەڵوەشاندنەوەی ئاماژەکان بەرەو ئاستێکی جیاواز ببردرێت کە بە(خراپی خوێندنەوە) ناوی دەبات، ئەوەش بەلایەوە "پەیوەندییەکی بەهێزە لەنێوان تاكو تێگەیشتنی هەستی لەلایەكو شیعر لەلایەکی تر، من نەهاتووم بۆ چارەسەری ئەو پەیوەندییە تاوەکو چارەسەرێکی ئاشکراکراو لەنووسینە رەخنەییەکانم بخەمەڕوو"(19).

ئەوەش تێگەیشتنێك بوو بەپێی مانا (ئارنۆڵد)ییەکە بۆ شیعر، ئارنۆڵد کەشیعری هاوواتاو یەکسان دەکردەوە بەئایین، لەو بڕوایەشدا بوو کاتێك دەڵێین (ئایینەکە مرد) بەواتای شیعر مرد، ئەو ساتە دڵنیادەبین لەدواڕۆژی شیعر،

چونکە بەهای راستەقینەی دەردەکەوێتو رۆحی شیعر پیرۆزدەبێت، چونکە چارەسەری بۆ پەیوەندیی نێوان شیعرو کۆمەڵگا دەخاتەڕوو، ئەو مردنە کۆتایی هێنانە بەدەستەواژەی (شیعر ئاوێنەی کۆمەڵگایە)، بەمردنی شیعر ئەو ئاوێنەیە درزی تێدەکەوێت، تادواجار دەشکێت، لێرەدا شیعر هەر لە چەمکی (حەقیقەت)ی نیتچەییە دەچێت، کەبڕوای وابوو حەقیقەت ئاوێنەیەك بوو لەدەستی یەزدان کەوتە خوارەوەو شکا، ئەو شکانە پارچە پارچەبوونی ئاوێنەیە بەمانای فرە ئاوێنەیی جیاوازە، ئەو ساتەیش بەهای راستەقینەی شیعر دەردەکەوێتو دەتوانرێت لەو رێگایەوە ئاستی تواناو سیستمی رێکخەر سەر لەنوێ بنووسرێتەوە، دیارە وەرگرتنەوەی ئەو مانایە، ئەو واتایە نادات بەدەستەوە کە(بلۆم) رەخنەی لە (ئارنۆڵد) نەبوو، بەڵکو بەپێچەوانەوە رەخنەیەکی زۆری لەمیتۆدو شیعرەکانی هەبوو، تەنانەت شیعرەکانی بەنموونەی شاعیری لاواز ناودەبرد، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا تێگەیشتنی بۆ شیعر هەولێكو زەمینەیەك بوو بۆ قۆناغێکی تر، ئەگەرچی ئەوەش لای ئەکادیمییەکان بوو بەژێرخانێکی نەگۆڕ، ئەوەش ئەو رابردووەی سەلەفییە کەبلۆم بەگژیدا دەچێتەوە. دیارە ئەو رەخنەو بەگژداچوونەوەیە کەهەڵوەشاندنەوەی سیستمی رێکخەرو گوتاری دەق لەودیو ئاگاییەکی تەئویلییەوە وێنای ستراتیژ دەکات، بەمانای لای بلۆم ستراتیژی هەڵوەشاندنەوە بووە بە(ستراتیژیی هرمنیۆتیکا)[20].

ئەوەش رەخنەگر دەکاتەوە بەنووسەر، بەمانای کاتێك بلۆم دەقی شیعریی هەڵدەوەشێنێتەوەو سیستمی شیعر لەنێو دەق لەیەك جیادەکاتەوەو بونیادەکان لەبەریەك هەڵدەوەشێنێتەوە، ئەوساتە خۆی رۆڵی رەخنەگر نابینێت، بەڵکو دەبێتەوە بەشاعیرێك، ئەوساتەش "ئاگایی هرمنیۆتیکی دەگەڕێتەوە بۆ شاعیر، لەتواناماندایە ئەوەش بڵێین: کەبلۆم کاردەکات لەتەك

ئیدراکی هرمنیۆتیکی بۆخودی شیعر، لەبەرئەوەی شاعیرەکە-شاعیرە لەناو شیعر-نەوەك کەسێکی بایۆگرافی بێت"[21].

بەواتای سەر لەنوێ دەق وەك رووبەرێکی نەنووسراو دەنووسێتەوە، ئەوەش دۆزینەوەی نێوان بونیادەکانە، خوێندنەوەی ئەو سیستمە نەخوێنرایەوە، کەسیستم وایکردووە بەهۆی سەپاندنی گوتار، تەنیا گوتاری نووسراو بخوێندرێتەوە، نووسراو توانای نوقمکردنی خوێنەری هەیە لەناو رەوانبێژیی زمان، کەدیارە خوێنەریش ئارەزووی نوقمبوون دەکات، بەڵام ئەوە خوێنەری شاعیرە نایەوێت نوقم بێت، بەڵکو بەئاگاییەکی تەئویلییەوە گومان لەدەق دەکات، بۆیە تەئویلی رەخنەگر ناودەنێت "لێرەدا هیچ تەئویل کارییەك نییە، بەڵکو تەنیا خراپیی تەئویلەکان هەیە، ئەوەش وادەکات هەموو رەخنەکان بڕن بەشیعرێکی پەخشانی"[22].

بەواتای هەڵوەشاندنەوە دەبێت بەخوێندنەوە، خوێندنەوەیەکی جیاواز، کەبەهۆی لێکنەچوون بەتەئویلی خراپ بۆ خوێندنەوە، ئەوەش نووسینەوەی دەقە، بەڵام نووسینێك دەکرێت لەجەوهەردا خراپ بێت، بۆیە خوێندنەوەش پرۆسەیەکی خراپە، بەو تێڕوانینەش بلۆم توانیی جیاوازیی لەناو هەڵوەشاندنەوە بەتەواوی بیسەپێنێت، کەجیاوازیی لای (دریدا) ستراتیژێکی سەرەکی هەڵوەشاندنەوەیە.

پەراوێزو سەرچاوەكان:

1− ئەوگرووپە وا دەیانڕوانییە رەخنە كەپیشەسازییەكی دەستكاری بێت بۆ خوڵقاندنی هەنگاوەكان، بۆیە وەستانی (هارتمان) بەڕووی رەخنەی باو بووە جێگای رەزامەندییان.

2- التفكيكية النظرية والتطبيق، كريستوفر نورس، ترجمة (رعد عبدالجليل جواد)، دار الحوار-سوريا-الطبعة الثانية، 1996، ص99.

3− هەمان سەرچاوە، ص101.

4- أخلاقيات القراءة، جي. هيليس ميللر، ترجمة (سهيل نجم)، دار الكنوز الأدبية-بيروت، 1997، ص28.

5- التفكيكية النظرية والتطبيق، كريستوفر نورس، هەمان سەرچاوەی پێشوو، ص99.

6- أخلاقيات القراءة، جي. هيليس ميللر ، هەمان سەرچاوەی پێشوو ، ص63.

7− هەمان سەرچاوەی پێشوو، ص80.

8− پێویستە (مەعریفەی دەق)و (وتراوی دەق) بەیەك مانا راڤە نەكەین، بەڵكو دوو چەمكی تەواو جیاوازن، وتراوی دەق پەیوەندیی بەو گوتراوانەوە هەیە كەڕاستەوخۆ زمان دەیخاتە روو، هەرچی (مەعریفەی دەق)ـە، پەیوەندیی بەنەوتراوەوە هەیە، ئاستی مەعریفیی دەق كەقسەی لەبارەوە دەكاتو پەیوەندیی نەوتراو بەو چەمكانەی كەتوانای گەیشتنە نهێنیو دەرخستنی ئەو گوتارە نەبینراوەی هەیە كەگوتارێكی ئەبستمۆلۆژییە، ئەوەش تەنیا لەڕێگای تەئویلكردنی زمانو كرانەوەی زمان، رەخنەگر دەگەیەنێت بەنهێنیی ئەو سیستەمو رێكخەرانەی كە لەناو زمان شاردراوەن.

9− پێویستە ئاماژە بۆ ئەوە بكەین دی مان سەرەتا لەژێر كاریگەریی (فینۆمینۆلۆژیای) هۆسرەل دەستی بەكاری رەخنەیی كرد، بۆیە لەكارەكانی دواتریشیدا لەناو (مەعریفەی دەق)ەكانی، ئاگاییەكی هۆسرەلی، لەناو مەعریفەی دەق ئامادەبوونی هەیە.

10− سەبارەت بەتێڕوانینی (ولیەم رای) كەڕوانینێكی رەخنەییە لە (دی مان)و چەند تۆمەتباری دەكات بەومەعریفە پێشینەییە، هێندەیش بەرەخنەگرێك ناوی دەبات كەتووشی موفارەقەی سەیر هاتووە، ئەو سەرنجانەش بەهەر روویەك راڤەبكرێت، پێویستیی بەتێڕامانو لێوردبوونەوەیە، بەڵام لەبەرئەوەی باسەكەی ئێمە لەو چوارچێوەیە شوێنی نابێتەوە، ئەگەر بەناچاریش بێت دەبێت جێی بهێڵین، بەڵام ئەوەی پێویستیی بەئاماژە كردن بێت، كەبۆخۆم بەئیلتیزامێكی ئاكاریی دەزانم ئەویش ئەوەیە كەناكرێت ئەو كتێبەی (رای) وەك سەرچاوەیەكی نێگەتیف سەیر بكەین، بەڵكو ئەو بۆچوونەی پێشوو كەهاونزیكیی (دی مان) لە(بارتو فیش) بەدوای خوێندنەوەی ئەو كتێبە لامان دروستبووە كەدەكرێت بۆ كاتی پێویست خوێنەر بۆی بگەڕێتەوە، بڕوانە: المعنى الأدبي، وليم راي، ترجمة (د.يوئيل يوسف عزيز)، دار المأمون، بغداد، 1987، ص208-237.

11- العمى والبصيرة، بول دی مان، ترجمة (سعيد الغانمي)، المجمع الثقافي-أبوظبي، 1995، ص114

12- مەبەست لەزاراوە سەرەكییەكانی هەڵوەشاندنەوەیە كە(دریدا) بەكاریان دەهێنێت، كەئەوانیش خۆیان دەبیننەوە لەو زاراوانە "گراماتۆلۆژیا، لۆگۆس، سێنتەر، جیاوازیی، فرەیی، دەنگ".

13- العمى والبصيرة، بول دی مان، ترجمة (سعيد الغانمي)، المجمع الثقافي-أبوظبي، 1995، ص183.

14- الهرمنيوطيقا والتفكيك، جمال العميدي.، الأقلام، العدد (1-4)، 1997، ص17.

15- لای (دریدا) بووە بەسەرچاوەی نووسینی چەندین كتێبی فەلسەفی، دیارترینیان (الكتابة والأختلاف)، (مواقع)، (صيدلية أفلاطون).

16- التفكيكية النظرية والتطبيق، كريستوفر نورس، ترجمة (رعد عبدالجليل جواد)، دار الحوار-سوريا-الطبعة الثانية، 1996، ص127.

17- الهرمنيوطيقا والتفكيك، جمال العميدي.، الأقلام، العدد (1-4)، 1997، ص14.

18- التفكيكية النظرية والتطبيق، كريستوفر نورس، ترجمة (رعد عبدالجليل جواد)، دار الحوار-سوريا-الطبعة الثانية، 1996، ص121.

19- حوار مع الناقد هارولد بلوم، ترجمة (د.محمد درويش)، الأقلام، آيار-حزيران 2000، ص70.

20- نووسینێكی ترمان تەرخانە بۆ ستراتیژی هرمنیۆتیكی، بۆیە لێرەدا نەگەڕاوینەتەوە بۆ هرمنیۆتیكای بلۆم، بۆ كاتی پێویست، دەكرێت خوێنەر بۆ ئەو سەرچاوەیە بگەڕێتەوە: ستراتیژی هرمنیۆتیكا/نیهاد جامی/گۆڤاری ژیار، ژمارە 4.

21- مفارقة الحداثة، هارولد بلوم/ديفيد كوزنزهوي، ترجمة (خالدة حامد)، آفاق عربية، العدد (7-8)، 2001، ص84.

22- هەمان سەرچاوە، لا85.

فیمێنیزم و هەڵوەشاندنەوەی زمان

کاتێ قسە لە فیمینیزم دەکەین ئەوەمان لامەبەستە کە ئەو تێروانینە هەر لەسەرەتاوە روون بێت, کە ئێمە لە مانا و چۆنیەتی سەرهەڵدانی ئەو بزوتنەوەیە قسە ناکەین, بەڵکو دەمانەوێت قسە لە بزووتنەوەیەك بکەین کەلەژێر تیۆری زمانەوانی هاتۆتە بوون و بە تایبەتیش لەسەر تێروانینی (جۆلیا کریستیڤا) بدوێین و بەپێی پێویستی نوسینەکەئاماژە بۆ دەنگەکانی تریش دەکەین. هە لەو سەرەتایەوە پرسیارێك کە دێتە بیری خوێنەر بەرلەو وەبیری دێنمەوە, بۆچی کریستیڤا؟ چونکە بەدوای بنەما تیۆریەکانی (سیمۆن دی بۆڤار) ئەوە بۆچون ودیدی کریستیڤایە فێمینیزمی نوێی لەسەر بنیاتنرا, بەتایبەتی دوای ئەوەی (جاك لاکان) فرۆیدی خستەنێو خوێندنەوەی زمانەوانیەوە, ئەو خوێندنەوەیە چەندە بووە مایەی ئەوەی فرۆید بێتەوە گۆرەپانەکە, هێندەش بووە مایەی خوڵقاندنی تیۆری ڕەخنەی نوێ.

تیۆرێك بەجیاواز لەو رابردووەی کەتیایدا پیاو هەموو بوارەکەی کردبوو بە موڵکی خۆی, ئەمجارە ژن تیایدا ویستی لە ڕێگەیڕەخنەگرتن لەو کلتورە نێرسالارییەی ڕابردوو لەو عەقڵە فەلسەفییەی بە درێژایی سەدەکان ئەوی خستبووە دەرەوەی پرۆژەی بیرکردنەوە, ئەوەش بەتەنیا ڕەخنەیەك نەبوو بەبێ بوونی زەمینەیەکی کراوە لەبەردەم دەقەکان, بەڵکو سەردەمی پاش بونیادگەری (پۆست ستراکتۆرالیزم), کەلە بنەڕەتدا ڕەخنەیان لە مۆدێرنە دەگرت و سەرهەڵدانی ئەو ڕەخنەیەشیان بۆ (نیتچە) دەگەڕاندەوە, کە چی فێمینیزمی نوێ بەپێچەوانەوە لە ڕێگەیڕەخنەگرتن لە بڕواکانی نیتچەوە دەستی پێدەکرد, بۆیە ئەگەر لەرابردوودا بەشێك لە فێمینیستەکان بڕوایان وابوو

, تێروانینی نیتچه زەمینەی لە دایك بوونی تاکە, ئـەوا ئـەو بۆچـونە کەوتـە نێـو ڕەخنەوە.لەبەرامبەر ڕەخنەگرتن لە نیتـچە و لایـەنگیریکردن لـە (لاکـان), بـەڵام ئەوەی کرا بەمیکانیزمی سەرەکی بۆ ڕەخنەکەیان تێزی هەڵوەشاندنەوەی (جاك دریدا) بوو, لە ڕێگەیەوە ویستیان, ڕەخنە لە سێنتەری برواکانی نیتچە بگرن.

بۆیـە ئـەو ڕەخنـە زمانەوانیـە لـە ووشـەی (ژن) ەوە دەسـت پیٚدەکـات, قسەکردنەوەیە لە مەجازی بوونی ئەو ووشـەیە, مـەجازی بـوون مەبەسـتمان لـە خولْقاندنی گوتارە, کە دەسەڵاتی بە ڕەگەزی بەرامبەر بەخشیووە, ئەو ڕەخنەیە ئەگەرچی لەبنەڕەتدا دەیەوێت لـە ژنبوونـەوە دەسـتپێبکات, بـەڵام لـە راسـتیدا سـتراتیژی ڕەخنەکـە بـۆ وێرانکردنـی پیاوبوونـە, پیـاوبوون وەك سیـستەمێك کەبەرهەم هێنەری گوتارێکی نێرینەییە.

ئەوەی وادەکات ئەو ڕەخنەیە بە بایەخەوە سـەیربکرێت, پەیوەنـدی بـە دوو ئاستەوە هەیە:

یەکەمیان لەناو تیۆری زمانەوانیەوە دەیەوێبێتە دەنگ, ئەویش تێگەیـشتنە لەو دەقەی کە ڕەخنەی لێدەگیرێت, میکانیزمی ئەو ڕەخنەیە بـەپێی ئایـدیاێکی ژنانـەی تـاك ڕەهەندانەیـە بـۆ دەق, بـەڵکو ئاسـتە زمانەوانیەکـە وایلێـدەکات ڕەخنەیەکی جینالۆژی بنیات بنێت, ئەو شێوە ڕەخنەیـەی فەلـسەفەی نیتـچەی لەسەر بنیاتنراوە.

ئەو ڕەخنەیە لە زمانی مەجازەوە راماندەکێشێتە ناو ڕەوانبێژی زمـان, بۆیـە ئەگەر بمانەوێت پرسیار لە ژنبون بکـەین, ئـەوە دەبێـت سـەرەتا ماناکـانی ئـەو پرسیارە لای نیتچە وەدەست بێنین, بـەوەی ئـەو چـۆن سـەیری ئـەو ڕەگـەزە دەکات؟ ئەو هۆکارەی لە پشت ئەو سەیرکردنەوە وەستاوە چییە؟

هەریـەك لـەو دوو پرسـیارە پەیوەندیـەکی راسـتەوخۆیان بەیەکـەوە هەیـە, چونکە ئەوەی لەپشت تێروانینی ئـەو فەیلەسـوفەوە وەسـتاوە بـۆ ڕەگەزەکـەی

بەرامبەر, پەیوەندی بەرووداوێکی خودیەوە هەیە, بەمانای ئەزمونی نێرینەیی و جۆرێك لە شکستە بەرامبەر بەو ڕەگەزە وا دەکات دنیابینی فەلسەفی نیتچەیی تیابخرێتە روو,ئەگەر ئەوە بە خەوشێك سەیر بکرێت, گوزارشت لە هەڵەکردن دەکات, چونکە ئەوە هەڵەیەك نییە هێندەی تەقاندنەوەی توانای فەلسەفی فەیلەسوفە, ئەزمونی شکست لەتەك ژندا, دەبێتە هۆی گۆرینی تێروانینەکانی, ئەو گۆرینە گەورەترین دەقە داهێنانەکانی پێدەنووسێت, بەلام ئەوە مانای وانیە کە دووردەکەوێتەوە لە دژایەتیکردنی ژن, بەڵکو ئەو دژایەتیە چەندە لەرێگەیرەوانبێژی زمانەوەیە بەلام رەوانبێژی لای نیتچە, سێنتەر بۆ زمان ناگەرێنێتەوە, بەڵکو بۆ ئەندامی سێکسی نێرینەیی دەیگوازێتەوە, چونکە سێنتەری پیاوبوون ئەندامی سێکسیەتی, سێنتەرێکە بەهۆی ئەو ئەندامەوە بانگەشەی پیابوون دەکات, هەڵوەشاندنەوەی ئەو سێنتەرەش دەسپێکی قسەکردنە بۆ دنیایەکی جیاواز, بۆیە هەڵوەشاندنەوەی گوتاری سێنترالیزمی نیتچەیی, هەڵوەشاندنەوەی سێنترالیزمی پیاوبوونە بۆ فێمینیزم, بەمانای سیستمی رێکخەری زمان بەپێی چەمکە (دریدا) بیەکە هەڵدەوەشێنرێتەوە, بۆیە فێمینیزم کار بۆ هەڵوەشاندنەوەی رەوانبێژیی زمان دەکات, چونکە رۆڵێکی کاریگەری بینیوە لەسەر چەوساندنەوە و بەئەویدی سەیرکردنی ژن.

فێمینیزم لەرێگەی راڤەی دەروونی توانیویەتی سێنتەری ئەو تێگەیشتنە نیتچەییە هەڵوەشێنێتەوە, کە بوونی ژن وابەستەی درۆکردن و خۆجوانکردن دەکات. چونکە ئەو بۆچوونە هەڵگری دەلالەتێکی قوڵ نیە بۆ ژن, هێندەی روانینێکی سایکۆلۆژییە و لەگەڵ راڤەی جیاوازیش دەکرێت شکست بێنێت و هەڵوەشێندرێتەوە, ئەو شوناسەیبۆ رەوشت (نیتچە) بەژنی دەدات, کە پێویستە ژنی بە رەوشت منداڵی ببێت, چەندە تێگەیشتنێکی ناتەواوە بۆ کەسێتی, هێندەش رابەرێکی فێمێنیستی وەك (بۆڤار) دەخاتە هەڵەوە کە فەردانیبوون پێشنیار دەکات و منداڵبوون رەتدەکاتەوە, فێمێنیزمی نوێ

لەڕوانگـەی هەڵوەشـاندنەوەی زمـان سـەرلەنوێ دەیـەوێ بونیادەکـانی ئـەو پەیوەندییە ڕێکبخاتەوە, ئەو ڕێکخستنەوەیە خـاڵی جیاوازی ئـەو فێمێنیزمەیـە لەگەڵ ئەوانی پێش خۆیان, کە دواتر لەناو ئەو نووسینە دەگەڕێینەوە سەری.

نیتچە بڕوای وایە (بکوژ) کەسێکە لەڕێگەیکوشتنەوە بنیاتمان دەنێتـەوە, بۆیە (لۆسالۆمی) چـەندە دەبێتـە بکـوژی ئـەو, بـەڵام بکوژێکە لەپـشت توانا و بوونی داهێنانی ئەو وەستاوە, ئـەوە سـالۆمی بکـوژە دەیکـات بـە فەیلەسـوفی ژیان, سەرباری ئەوەی پێی وایە کە ژن بەهیچ جۆرێك خـاوەن حەقیقـەت نییـە, حەقیقەت ئەو شتەیە کە بەژن نامۆیە, بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا بڕوای وایە کە تەنها ژنە توانای بونیاتنانی مرۆڤی هەیـە, ئـەویش نـەك لەبـەر بەزەییـەوە, بـەڵکو لـە درۆکـردن و زەبـروزەنگ و فێڵەکانیـەوە. هەڵوەشـاندنەوەی ئـەو عەقڵـە بەتـەنها تایبـەت نییـە بـە بونیادێکـەوە, بـەڵکو گوتـارێکی سـەرەکییە, زمـان کـە بەرهەمهێنەری ئەو دەسەڵاتەیە, سـەرلەبەری پەیوەنـدیی وسیـستمی ڕێکخـەری هەڵدەوەشێنێتەوە و لە ناو یەکەو بونیادە لێکترازاوەکانییەوەسەیری فۆنیمەکانی دەکەنەوە, ئەویش زمان لـەناو دوو زانـستی سـەربەخۆ جیادەکاتـەوە, ئاخـاوتن ونوسین (گراماتولۆژیا) سێنترالیزمی لۆگۆسی دریدا, لەلایەن کریستیڤا دەگۆڕێت بۆ هەڵوەشاندنەوەی سێنترالیزمی نێرینەیی, ئەوەش هەڵوەشاندنەوەی گوتـاری پیاوبوونە, ئەو گوتارەی لەڕێگەیزمانەوە دەپەڕێتەوە بۆ شەرعیەتدان بە ئاکار, کـە (هـێلین سیکسۆس)یـش هـەمان بۆچـونی هەیـە و دژی ئـەو تیـۆرەی پێـشو دەوەستێتەوە بۆ ژن ونووسینی ژن بە تێپەڕاندن لە سێنتەری ئەو عەقڵـە سـەیر دەکات کەسێنتەری پیاو بێت.

ئـەوەش نـەك تـەنها لـەڕووی مەسـەلەی سێکـسیەوە, ئەگـەر مێـژووی ئەشکەنجەدان لە فەرەنسا بەنموونە وەربگرین, کە مێژوویەکـە لـە ڕێگـەری ئـەو عەقڵەوە خۆیکردووە بە سێنتەر, بۆ ئەو مێژووەش کریستیڤا نمونە بە خانمێکی جـەزائیری دێنێتـەوە بـە نـاوی(لۆیزیـت ئیگلـهاریس) کـە سـاڵی 1957 لـەژێر

ئەشکەنجەی فەڕەنسیەکان گیانی لە دەستداوە, کوشتنی ئـەو خانمـە بەلایـەوە دەبێتە لەدایکبونی پەیوەندی نێوان مێژووی ئەشکەنجە و یادەوەری مرۆڤ, بۆیە دەڵێت (یادەوەریی مرۆڤ بەشێوازێکی دڵنیـابوون کاردەکـات, تائـەوانیش کەلـەو کارانەیان بەشداریی دەکـەن و شـاهیدبوونە بەسـەریەوە بیریانـچۆتەوە, تـاوەکو مرۆڤ بتوانێت بەردەوامبێت, هەڵدەستن بەچاودێریکردن لەسەرئەوانەی کەناکرێت تەحەمولبکرێت)(1).

ئەوە یادەوەرییە لەناو ئێستادا حکومدەکات, یادەوەرییـەکی فەرامۆشـکراو, ئەو ڕابردووە دەبێت بەبنەمایەکی کۆنکرێتی بۆ سـێنتەری ئـەو عەقڵـە, ئـەوەش بەدوای ئەشکەنجەدان کۆتایی نایـەت, بـەڵکو سیـستەمی چـاودێری لـە ئێـستادا درێژە بەیادەوەریی ئەشکەنجەدان دەدات, لەدژی ئەو ڕەخنانەی دەبنە مەترسی لەو سێنتەرە, ئەو دیدە تارادەیەك هاوواتا دێتەوە لەگەڵ مێژووی ئەشکەنجەدان و سزا لای فۆکۆ, دواتر لەسەر سیستەمی چاودێریش, کە فۆکۆ کتێبی (چاودێری و سـزا) ی بـۆ ئـەو بـوارە تـەرخانکرد, ئەگەرچـی ڕەخنـەگرتنی کریـستیڤا لەڕێگەیڕاڤـەکردنی دەروونـی و زمانـەوانی و لەژێرکاریگـەریی لاکـان دەسـتیکرد (بەشـیکردنەوەی سروشـتی گوتـارێکی نـوێی ژنانـەی دەرکـەوتوو بـۆ ئـازادی, ئەوەشی تێدا دۆزیەوە, کە ئـەو کـارە ڕێگایەکـە بـۆ وەدەسـتهێنانی شۆڕشـێکی زمانەوانی و وێکچوو بەشۆڕشی سیاسی)(2).

ئەوە لەکاتێکدا پێویستە ئەو ڕابردووە نزیکەمان بیر نەچێت, کە بونیادگەری زمانی بەدیاردەیەکی کۆمەڵایەتی ناودەبرد, بەڵام نەیویست تەئویل و ڕاڤەی ئەو زمانە بکاتەوە, ئەو شۆڕشە زمانەوانییە لەلایـەن کریستیڤا و هـێلین سیکسۆس بەرپاکرا, شۆڕشێك هەڵسا بە هەڵوەشاندنەوەی ئـەو کـۆدەی گوتـارێکی ڕەمـزی پێکهێنا بوو, ئەوەش لە پێناو ناسینی ئەو گوتارە کۆنکرێتیـەی زمـان بـوو, کـە گوتارێکە لەناو نەستی مرۆڤ گەشەی کردووە, پەیوەنـدی بەشکستی خودییـەوە هەیـە, خـود لێـرەدا وەك دەقێـك سـەیردەکرێت, ئـەو سـەیرکردنە بـەرەو ئـەو

پرسیارەمان دەبات کە: چۆن خود دەبێت بە دەق؟ ئەو پەیوەندییە چیە خود دەگۆڕێتە سەر دەقێك کە سیستمێکی ڕێکخەر بەڕێوەی ببات؟ ئایا ئەو ناوبردنەوەیە بە دەق تاچەند پەیوەندی بەرابردووەوە هەیە و خاڵە جیاوازەکانی کامانەن؟ بە دەق ناوبردنی خود پەیوەندی بەئاستی قسەکردن هەیە, قسەکردن دەبێت بەخوڵقێنەری ئەو دەقە, ئەگەر (میرلۆپۆنتی) لەو پرۆسەیەدا زمان بۆ دوو ئاراستە راڤە بکات, ئەوانیش: (زمانی ناراستەوخۆ) و (زمانی پەتی) بێت, ئەوا کریستیڤا ئەو دەقە لەنێو ئەو مانا زمانەوانییە ناوەستێنێت, بەڵکو سنورو ڕەهەندی فراوانتری پێدەبەخشێت, چونکە (ناراستەوخۆ / پەتی) جەختکردنەوەیە لەسەر قسەکردن, بەواتای پەیوەندی زمانەوانی بەپێی ئەو دوو ئاراستەیە فەرامۆشدەکرێت, دەیگۆڕێت بە (ئاماژەناسی) و (ڕەمز), ئەگەرچی قسەکردن لای (میرلۆپۆنتی), لەڕێگەی‌ئاراستەی (ناراستەوخۆ / پەتی) یەك ستراتیژی هەبوو, بەڵام هەریەك لەو دووانە خۆی لەوی تر جیادەکردەوە, کریستیڤا ئەو جیاوازییە دەگۆڕێت بۆ پەیوەندیەکی دیالەکتیکی. سەرباری سەربەخۆبوونی ئەو دوو زاراوەیە لەناو سنوری خۆیدا, بەڵام ئەو سەربەخۆبوونە نەبووەتە مایەی ئەوەی نەبن بەپێویستیەك بۆ یەکتر و تەنانەت یەکێکیان نەتوانێت خۆی بەسەر ئەوی تر بسەپێنێت. ئەوەش خۆ سەپاندنێکی تیۆریە, کە پەیوەندی ئاماژەکاری دەکەوێتە ژێر هەیمەنەی پەیوەندی ڕەمزی, ئەوەش جیاوازی ئەو تێگەیشتنە زمانەوانییە بوو.

کریستیڤا وەك ئەوانی پێش خۆی نەهات هەموو متمانەیەکی بخاتە سەر (سۆسێر) بەڵکو زیاتر پشتی بەست بە (بێرس) , ئەو کارەش خۆجیاکردنەوەیەکی فۆرمالیستیانە نەبوو, بەڵکو لای ئەو تیۆرەکەی بێرس ڕەهەندی فراوانتری گرتۆتەخۆی, بۆیە ئەو ساتەی ئاماژە دەگۆڕێت بە ڕەمز, پەیوەندی ڕاستییەوە هەیە, کە ڕەمز توانایەکی تێپەڕەو دەتوانێت بەشداری لە گۆڕانە سۆسیۆلۆژییەکان بکات, بەوەی زمان دەتوانێت هێڵێك بۆ کۆمەڵێك

پەیوەندی مێژوویی و کۆمەڵایەتی وبایۆلۆژی بدۆزێتەوە, بۆیە ڕەمز بەلایەوە (بەرهەمی کۆمەڵایەتیە بۆ پەیوەندی بەئەوی تر, بۆ دامەزراندن لەڕێگەیبەربەستە بابەتیەکان, کەجیاوازیە بایۆلۆژیەکان مومارەسەی دەکەن, وەبینین و مێژوو بۆ خێزان بنیات دەنێت)(3).

ئەوەش ڕەمزدەکات بە کەناڵێك بۆ پەیوەندیەکان, ئەو پەیوەندیانەی دەبێت بەسیستمێك بۆ خۆسەپاندنی خود, چونکە لەڕێگەی(قسەکردن) خود دەتوانێت ڕەمز بەرهەم بهێنێت, بەمانایەکی تر قسەکردنی خود خولقاندنی هێڵێکە بۆ بەستنەوەی ئەو پەیوەندیانە, کە گوتاری دەسەڵاتخوازانە بنیات دەنێت ئەوە لای (سلڤرمان) یش بەنزیکبونەوەی کریستیڤا لە لاکان ناو دەبات, چونکە لاکان هەڵسا بەڕەتکردنەوەی سیستمی پەتریارکی لەڕێگەی ڕەتکردنەوەی باوك, چونکە کاتێك ئەندامی سێکسی پیاو وەزیفەیەکی دەبێت بۆ مومارەسەکردن, ئەو ساتە مانای وایە خود ڕەمزی تایبەت بەخۆی دەبێت,کە لە ژێر هەڕەشە و مەترسی باوکدا سانسۆری ناخرێتە سەر, ئەو کاتەش تارادەیەکی زۆر لە سۆسێر دوور دەکەوێتەوە, چونکە بەرەو ڕابردوویەکی فەلسەفی دەگەڕێتەوە, بۆ ئەوەش زاراوەیەکی فەلسەفی لە ئەفلاتون وەردەگرێت بەناوی (کۆرا).

کە ئەفلاتون ئەو زاراوەیەی لە قسەکردنی (تیماوس) بەکارهێناوە و مانای دەفر دەگەیەنێت, کە ئاماژە بۆ سیاقی قسەکەر دەکات, بەمەبەستی جۆرێکی نوێ لە بوون.

کریستیڤا پێی وایە تائەو ساتەوەختەی لێیهاتۆتەدەنگ, بە بابەتێکی نائامادەی بینیوە, بۆیە لەرێگەی ئەو زاراوە ئەفلاتونیە (ڕەمز) و (حەقیقەت) لەیەك جیادەکاتەوە, ئاماژەی زمانەوانی ڕووبەڕووی جیاکاری دەکاتەوە, بۆ ئەوەی ڕمز و حەقیقەت وەك یەك ڕاڤە نەکرێت, ئەوەش نەك هەر دەبێتەوە بە جیاوازییەکی تر بۆ تێگەیشتن لە خود, بەڵکو ڕەخنەیەکی فەلسەفییە لەو چەمکەی (میرلۆپۆنتی)ش, ڕەخنەیەك نیە بۆ گۆرینی نائامادە بۆ ئامادە, بەڵکو

بەئاگاهاتنەوەیە, چونکە مەدلول لە بنەڕەتدا نائامادەییەکە و (کۆڕا) ئەو نائامادەیە بە ئاگا دەهێنێتەوە, کە ئەو بابەتەی مەدلول لە (دال)ی دەوێت بابەتێکی نائامادەگییە.

خود پرۆسەیەکی بەدالکراوە کە ڕەمز دەیسەپێنێت, بەڵام ئەو سەپاندنە نابێت بە سێنتەرێك, سەرەرای بوونی ڕابردوویەکی فەلسەفی بۆ خود, مەبەستمان لەو رابردووە لە (سارتەر)ەوە تا دەگات بە (میرلۆپۆنتی) کە دیارە پرۆژەی فەلسەفی تریش بۆ خود خراوەتە روو, دیارترینیشیان پرۆژەکەی فۆکۆ بەناوی (ئارکیۆلۆژیای خود) و ڕەخنەگرتن لە سێنتەر لای دریدا بەناوی (هەڵوەشاندنەوەی خود). ئەو رابردوو کلتورێکە بۆ پاڵپشتی تاوەکو بتوانێت ڕەهەندی فراوان بە میرلۆپۆنتی ببەخشێت, و خودی قسەکەر وەك پرۆسەیەکی بەدال کراو ناوببات, ئەگەر ئەوانی بەرلەخۆی لە هەوڵی سەپاندنی خوددا بوبن, ئەوا کریستیڤا وەك دریدا ئەو کارەی نەکردووە, ویستی خود وەك پرۆژەیەکی سیمیۆلۆژیی ڕەمزی ببینێت.

خود بەدەقئاوێزانی خودە فەلسەفیەکانی تر, هەوڵی بنیاتنانی دەقێك دەدات, کە دابڕاو نییە لەو ڕابردووە, بۆیە ئەو مانایە ڕەتدەکاتەوە, کە خۆسەپاندنی وابەستەی بیرکردنەوە دەکرد, ئەوەش بەمانای گەڕاندنەوە نایەت بۆ فۆکۆ, بەڵکو جیاوازی رۆشن دەکەوێتە نێوانیان, بۆ ئەوەش دەبێت بزانین, ڕەخنەی فۆکۆ لە میرلۆپۆنتی لە کوێوە سەرچاوە دەگرێت؟

فۆکۆ کاتێك کۆژیتۆکەی دیکارت دەگۆرێت, بەتەنها ڕەخنە لە میرلۆپۆنتی ناگرێت, بەڵکو (هایدگەر)یش دەکەوێتە نێو ئەو ڕەخنەیە, ئەو ڕەخنەیە لەوێوە لەیەکتری جیادەکاتەوە, ئەگەر فەلسەفەیخود لای هایدگەر لە کۆژیتۆکەی دیکات وەرگیرابێت, ئەوا فۆکۆ گریمانەی (هەڵەکردن) لە شوێنی (بیرکردنەوە) دادەنێت, بەوەی دڵنیابوون لە ئەنتولۆژیای خود لە هەڵەکردنەوەیە نەك لە

بیرکردنەوە, بەڵام هەرچی (کریستیڤا) یە خودی قسەکەر بەدەق ناودەبات, ڕەخنەکەشی لەوێوە دەستپێدەکات, لەڕێگەی دەقئاوێزانی(4) خودی قسەکەر لەگەڵ خودی نێو دەقەکانی تر, ئەوەش خولّقاندنی مانای جیاوازە, بۆیە ئەوە تەنها گۆرینی چەمکی (بیرکردنەوە) نییە بۆ (هەڵەکردن) وەك فۆکۆ پێیهەڵسا, بەڵکو لای کریستیڤا قسەکردن جۆرێك لە ئاژاوەگێری تیادەردەکەوێت, لەسەر ئەو پەیوەندیە دیالکتیکیەی ئاماژەو ڕەمز, کە ڕەمز لەنێو قسەکردن خۆی بەسەر ئاماژە زمانەوانییەکان دەسەپێنێت, ئەو گۆرین و ئاوەژووبونەوەیە ناو دەبات بە (پرۆسەی هاودژبونەوەی تایبەتمەندییەکان کە لەبنەڕەتدا ئاژاوەگێریی و پارچەکردن نییە, وە پردێکی جیاکەرەوەش نییە, بەڵکو ئەوە مومارەسەیەکی بنیات و وێرانکارییە)(5).

لەو چێژەش مەبەست لە ئاخاوتنە کە فەزای شۆرش بەرهەم دەهێنێت, مەبەست لە شۆرشی زمانە, شۆرشێك خود لەڕێگەی نوێنەرایەتیکردن سیستمێکی ڕێکخەر بنیات دەنێ و بە (دەقی خودی قسەکەر) ناودەبات.

ئەوەش ئاشکراکردنی توانای شاراوەی زمان دەردەخات, بۆ ئەوەی سنوری مەدلول فراوان بکات, ئەو فراوانکردنەش ئەزمونێکە بۆ ئەو سنورەی زمان دەستنیشانی کردووە, ئەوە لەکاتێکدا پێویستە ئەوەیان لە خۆمان ئالۆزنەکەین کەمەبەست راستەوخۆ لەو دەقە نیە کە خود تیایدا قسەدەکات, بەڵکو ئەو قسەکردنە بەرەنجامی شکستی خودێکی نێرینەیی بوو, کەبەر لە پرسیارکردن لە خودبوونی دەق, ئاماژەمان بۆ نیتچەکرد, هەر بۆیە کریستیڤا پشت بەمانا (جۆرج باتای)ە کە دەبەستێت, تاپێمان بلّێت (سنوری زمان بەوپێیەی سیستمی پەیوەندیکردن و سنوری بوونێکی خودی و سێکس و سنوری دارشتنەوەی کۆمەلایەتیە)(6) ئەوەش لە سنوری دەستنیشانکراوی زمان دەردەچێت, بەواتای سێنتەری زمانیش دەخاتەنێو هەڵوەشاندنەوە, لەو کارەشیاندا (لۆراکیپنز) لە هەموویان توندڕەوترە بۆ لایەنگیری کردن لە هەڵوەشاندنەوە,

چونکە ئیدی زمان بەتەنها ناتوانێت ئەو وزەیەمان پێببەخشێت, یان بەمانایەکی تر زمان خاوەنی کۆدی دەلالیە, هەڵوەشاندنەوەی ئەو کۆدە و گەڕانەوە بەرەو نەست پێویستی بەهێزێکە کە بتوانێت سنوری زمان ببەزێنێت, بەلای (لاکان)ەوە ئەو کارە لەتوانای نەستدایە, بەڵام کریستیڤا ئەو توانایە دەگۆڕێتە سەر چەمکی (میتازمان) ئەوەش دەستپێکی جیاوازی نێوانیانە، چونکە لاکان پێیوابوو (زمان وەك نەست بونیادنراوە) بەڵام بەهێنانی چەمکی (میتازمان) بەمانای سێنتەر هەڵدەوەشێنێتەوە و لەوپرۆسە هەڵوەشاندنەوەگەراییە ڕووبەرێك بۆ زمان دەدۆزێتەوە, ئەوەش ڕەتکردنەوەی زمان نیە, بەڵکو بردنیەتی بەرەو ئاراستەیەکی فراوانتر بۆ گەیشتنە ئەو دیوی نهێنیەکان, نهێنیەك کەسنورێکی دەستنیشانکراوی هەیە بۆ مانا, بۆیە میتازمان هەڵوەشاندنەوەی ئەو سنورەیە, بەرلەوەی لەسەر پرسیارکردن لە میتازمان لای لاکان و وەڵامی کریستیڤا بۆ ئەو پرسیارە نزیك بکەوینەوە, پێویستە ئاماژە بۆ ئەوە بکەین ئەو ڕەخنەیەی لای لاکان جیاوازە لەو دوو ڕەخنەیەی تر, کە ئاراستەی کریستیڤا کراوە لەبارەی (زمان) و (جەستە), چونکە دوو ڕەخنەن خاوەنی زەمینەیەکی تیۆریی و فەلسەفی قوڵ نین, بەتایبەت ئەو ڕەخنەیەی لەسەر جەستە کە ڕەخنەیەکی ئایدیۆلۆژیە نەوەکو فەلسەفی بێت, کە گوایە فێمێنیستەکانی پۆست مۆدێرنە, هەمان دیدی ئوسوڵیەتی ئاینی بەرهەم دێننەوە, چونکە پێیان وایە کە جەستەی ژن بووە بە تەوەری ئازادبوون و کۆمەڵایەتی, کە ئوسولیەت لە ڕێگەی داپۆشینی جەستەوە سەیری ژن دەکات و فێمێنیزمیش دەیەوێ جەستە ئازاد بکات(7). ئەگەرچی ئەو ڕەخنەیە دەیەوێت لەپشت جەستەوە دژایەتی زمان بکات بۆ داکۆکیکردن لە گوتارێکی فاشیانەی ناسیۆنالیستی, بۆیە ئەو ڕەخنەیە کە توانای ئەوەی نییە سنوری نوسینی ئایدیایەکی فاشیانە بەجێ بێڵێت, چونکە فێمێنیزم تەنها مەبەستی ئازادکردنی جەستە نییە لە کۆتێك, هێندەی پرۆژەی ڕزگارکردنێکی سیاسی و ئابوری و کۆمەڵایەتی هەیە.

هەرچی جۆری دووەمی ڕەخنەکەیە, ڕەخنەگرتنە لە ئاڵۆزیی زمان, ئەوەش پەیوەندی بەو زاراوە نوێیانەوە هەیە, کە بارگاوی دەکات بەمانای جیاوازەوە, چونکە هێنانی (ئەم جەستەیە پێویستە ناوێکی بدەینێ.. ئەگەر ئەم جەستەیە نویێ بێت, پێویستە ناوێکی نوێی بدەینێ تا بتوانین جیای بکەینەوە)(8). بۆیە ناو پێدان بەو جەستەیە قوڵبوونەوەیە بە نێو ڕەهەندی بونێکی نوێ, ڕێك بەمانای کۆڕا, بۆیە تێروانینی کریستیڤا بۆ دەق لەناو کلتورێکی فەلسەفیەوە هەڵدەهێنجرێت, بەڵام هەرچی ئەو تێگەیشتنەیە کە ئەو کارە بەنێگەتیڤ سەیردەکەن, وەك ئەو ڕەخنانەی (لیۆنارد جاکسۆن)(9) کەپێیوایە (بەڵگە) ناتوانێت وەك زمان جیابێتەوە, ئەوەش ناودەنێت (بنیاتنانی تێکەڵەیەك لای کریستیڤا)لە نێوان (وەزیفەی بەڵگە) و (بنیاتنانی دەنگ), ئەوە سەرەڕای ئەوەی لەو بڕوایەدایە کەناکرێت پەیوەندی دال و مەدلولی زمان بگوازرێتەوە بۆ هیچ پەیوەندییەکی تر, ئەوەش لەوەدەردەچێت ڕەخنەکەی ئاراستەی کەسێکی دەستنیشانکراو بێت, بەڵکو ڕەخنەیەکی توڕەیە ئاراستەی شتراوس و لاکان, بە پلەی تایبەت و بەگشتیش بۆ هەموو بونیادگەرەکانی ترە, چونکە بڕوای وایە کە ئەوان بە هەڵە دەستکاریی تیۆرەکەی (سۆسێر) یان کردووە, بەڵام کاتێك ڕەخنە لە کریستیڤا دەگرێت لە زاراوەیەکی زمانەوانی کە (جیاکەرەوەی بەیەکەوە)ییە, کە هەڵگری جیاوازییە لەنێوان دال ومەدلول لە نێو سیستەمێکی بەڵگەیی,ئەو گومان لەو جیاوازییە و ئەو سیستمە دەکات, پێیوایە جیاوازی نییە لە نێوانیان, ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت ئەوەی بەهەڵە لە سۆسێر دەگات ئەوە بونیادگەرەکان نین, بەڵکو خراپیی تێگەیشتنی جاکسۆن و خوێندنەوەی ڕووکەشانەیەتی بۆ سۆسێر.ئەوەشی بەتەواوی بیردەچێت, سەرباری بەهەند وەرگرتنی سۆسێر,بەڵام ئیشکردنی کریستیڤا زیاتر لەسەر زاراوە (بێرس)ییەکانە, کە بێرس لای جاکسۆن بەتەواوی بیرچۆتەوە, بۆیە ئەو ڕەخنەیە لەدەرەوەی گەمەی شێواندن و گەمەی ئاڵۆزی و تەنیا دووبارەکردنەوەی ئەو ڕەخنانەی پێشووە, کە

نەبوونەتە مایەی نیگەرانی کریستیڤا, بەڵکو وەك خۆی لە وتووێژێکدا دەریدەخات (ئەگەر ئاخ و ئۆف هەڵکێشم ئەمە بەهۆی ئەو هەڵوێستە نەگەتیڤانەیەوە نییە کە هەندێك زێوانی ڕێکخراوە کۆنەکان, ئەوانەی لە جیهانی بیری تردا دەژین بەرامبەرم دەینوێنن, هۆیەکەی دەگەڕێتەوە بۆ ئەو هەوڵانەی دەیانەوێت فکری من بتوێننەوە, یان سادەوساکاری بکەن)(10). چونکە ناتوانن بەشداری لەو چەمك و زاراوە نوێیانەبکەن, کە بارگاوین بەکلتوری فەلسەفی, ئەو کلتورەی چۆن بۆ ئەفلاتون دەگەڕێتەوە, ئاواش دەچێتەوە سەر (ئارتۆ, هایدگەر, مالارمێ), کە جاکسۆن پێیوایە نابێت بەم شێوەیە0 بۆ هایدگەر و مالارمێ بگەڕێتەوە, لەکاتێکدا لەناو ئەو گەمە ڕەوانبێژیەی ئەنجامی دەدات, زاراوە ئەفلاتونیەکە فەرامۆش دەکات.

بۆیە ئەگەر ئەو دوو نمونەیەی ڕەخنە لە بەرهەمەکانی کریستیڤا ڕەخنەیەك بن توانای خولّقاندنی دیالۆگیان هەبێت, ئەوا ڕەخنەکەی لاکان جگەی لەوەی بە پرسیارێك دەستپێدەکات, ڕەخنەیەکە قسە لەو جیاوازیە دەکات کە مانای ئەو چەمکە چیە کە کریستیڤا خستویەتیە ڕوو, ئەگەرچی بەلایەوە چەمکی (میتازمان), وەك شێوەیەك لە بێمانایی و بێهودەیی خۆی دەنوێنێت, بەڵام کریستیڤا بۆ وەڵامی ئەو پرسیارە هەوڵدەدات زەمینە فەلسەفیەکەی ئەو چەمکە و ئەو گۆرانە سیمیۆلۆژییەیبۆ دەستنیشانبکات, بۆ ئەوەش بەرەو ئەو جیاکارییە سۆسێرییە دەگەڕێتەوە لەنێوان (زمان/ئاخاوتن), بۆیە میتازمان لەڕێگەی نەخۆشی دەروونی (زهان– **Zhan**) ەوە,کەشفی نهێنیەکانی ئەودیو زمان دەکات, ئەوەش لەڕێگەی هەڵوەشاندنەوەی ئەو بیرکردنەوە عەقڵانیەی کە زمان بەرێوەدەبات,چونکە بیرکردنەوەیەکە چەندە زمان و نەست وەك یەك سەیردەکات, بەڵام زمان لەزۆربەی کاتدا مەحکومە بەسنور و بیرکردنەوەی عەقڵ نەوەك نەست, بۆیە کاتێك بمانەوێت توانای کۆدە دەلالیەکانی زمانمان هەبێت, دەبێت دەسبەرداری بیرکردنەوەی عەقڵانی زمان بین و لەو دیو ئەو گوتارە

زمانەوانیەی کە خەریکی پرۆژەی بنیاتنانی فکرە, سەیری زمان بکەین, چونکە زمان پەیوەندی هەیە بە سێنتەری بیرکردنەوەوە کە عەقڵە, ئەو میکانیزمەش بۆ تێگەیشتن دەسبەرداری زمان نابێت, هێندەی واز لە ووتراو دەهێنێت, دەیەوێت لەڕێگەی میتازمانەوە ئەو سیستمە ڕێکخەرە هەڵبوەشێنێتەوە, و کەشفی کۆدەکانی بکات, کە زمان لە ڕێگەی قسەکردنی ئەو کەسە نەخۆشە دەتوانێ بەمیتازمان بگات.

ئەو کارە بۆ (لاکان)ی تووشی گومانکرد؟ ڕەخنەی ئەو لەکوێوە سەریهەڵدا؟ لاکان کە پرۆژەکەی خۆی ناونابوو (گەراندنەوە بۆ فرۆید) کە تیایدا نەستی هاوواتا دەکردەوە بە زمان, دیارە لەگەڵ دەرکەوتنی تیۆری زمانەوانی زانستەکان گۆرانێکی مەزنیان بەخۆیانەوە بینی, چونکە ئەو تیۆرە بووە هۆی ئەوەی زمان بپەرێتەوە نێو زانست و لە ڕوانگەی زمانناسیەوە سەیریان بکرێت, ئەوەش هەوڵێك بوو بۆ خوێندنەوەی جیاواز لە ئاست دەقەکانەوە, بۆ ئەوەی ئاستی نەدۆزراوەی دەق کەشفبکرێت, بۆیە ئەگەر لەو ساتەوەختەوە قسە لەمردنی فرۆیددەکرا, ئەوا لاکان هات هەموو ئەو بانگەشەکاریانەی بەلاوەنا و هەوڵیدا تێگەیشتنەکانی ڕۆشنبکاتەوە, چونکە کۆمەڵێك بەهەڵە تێگەیشتن ببوونە هۆی ئەوەی فرۆید بەهەڵە بخوێندرێتەوە, هۆیەکی تریش کەلە ڕاستیدا بەرپاکردنی شەرێك بوو, ئەوەیان لاکانی تووشی دووژمنایەتی کرد لە نێوان هاوپیشەکانی, کە هەندێك چەمکی فرۆیدیی ڕاستکردەوە بەگەراندنەوە بۆ ئەوانی تر, ئەو دۆزینەوانەی کە لاکان بەسێنتەرێك لە دەستکەوتەکانی فرۆیدی دادەنا و بەکاریشی هێنا لە ڕاستکردنەوەی فرۆید لە ناوەوە, وەك (ئامرازێکی سەرەکی بۆ وێناکردن, ئەویش دۆزینەوەی نەست بوو, نەست کە بووە سەمتێکی سەربەخۆ لەبەرامبەر سەمتی پێش هەستکردن)[11] پێویستە ئاماژە بۆ ئەوەش بکەین کە لە ڕێگەی ئەو پرۆژە زمانەوانیەوە بوو بەخاڵی تێگەیشتنی نێوان فرۆید و سۆسیر, چونکە رووبەرێك نیە ئەو دووانە کۆبکاتەوە, هێندەی جیاوازییەکانی

نێوانیان وەك سیستمی سەربەخۆ دەركەوتبوو, ئەگەرچی لە ئاستی زمانەوە (ڕەمز) و (دەلالەت) لای هەردووكیان خراوەتە ڕوو, بەوەی دەلالەت لەهەناوی ڕەمزدا دێتە بوون, بەڵام ئیشكالیەت لەو بونەیە, چونكە ڕەمز لای فرۆید بەسەر سێ جۆر دابەشدەكرێت: (ڕەمز كە پەیوەستە بە یادەوەریی), (ڕەمز كە لەناو خەوندا دەردەكەوێ), (ڕەمز لەدوا دەرئەنجامی پرۆسەیەكی سایكۆلۆژیی), هەریەك لەو سێ ڕەمزەی لای فرۆید بیانوی خۆیان هەیە تابنە پەیوەندیەكی بێسود, كەچی لای سۆسێر بیانو بەتەواوی ڕەتدەكرێتەوە, ئەوە جگەلەوەی ڕەمز لای فرۆید مادام لە سێ ئاستەوە دەردەكەوێ, بەمانای دەبێ بەخاوەن فرە دەلالەتی, بەڵام لای سۆسیر دەلالەتەكانی ڕەمز بەتەواوی ڕەتدەكرێتەوە, یەكێك لە خوێندكارەكانی سۆسێر (بنفنیست)ە كە قسەی كردووە لەبارەی (فرە دەلالەتی ڕەمزەكان لە خەوندا, بەڵام بەتەواوی ئەوە بەهەموو جۆرێك لە زمان ڕەتدەكاتەوە)[12] بەمانای فرە دەلالەتی ڕەمز تەنیا لای فرۆید بوونی هەیە, فرە دەلالەتی ڕەمز لای سۆسیر نەك ئامادەبوونی نیە, بەڵكوڕەتیش دەكرێتەوە, سەرباری ئەو جیاوازییە تیۆرییە كەچی لاكان, فرۆید دەهێنێت نێو تیۆرە زمانەوانییەكەی سۆسیر, نەك تەنیا لەبەر بوونیڕەمز لای هەردووكیان, بەڵكو بونیادی دەنگی لە ڕێگەی دەرچوون لە زمان و گەمەكردن بە ووشەكان لای فرۆید هەروەها لای سۆسیریش دەبێ بە پێكهاتەی پەیوەندی زمانەوانی لە ڕێگەی دال و مەدلول, بەڵام هێنانی فرۆید بۆ ناو تیۆرەكەی سۆسیر, هێنانێك نیە بەپێی گریمانەی تیۆریی سۆسیریی, بەڵكو ئەو كارە تارادەیەك جیاوازی دەخاتە نێوان (لاكان) و (سۆسیر)یش, چونكە لای سۆسیر بوونی دال پەیوەندی بە بوونی ئاماژەوە هەیە, بەمانای بەنەبوونی یەكێكیان ئەویدیش نابێت, كەچی لای (لاكان) دال ومەدلول لەلایەك دەبن و ئاماژە لەلاكەی تر, ئەو جیاكارییە (میشال ئەریڤە) لە كتێبەكەی بەناوی (زمانەوانی و ڕاڤەی دەروونی) كەشفیكرد و دالی لای لاكان وەك بوونێكی جیاواز ناوبرد, لە كاتێكدا ئاماژە هێمایە بۆ كەسێك

(ئەوە لەکاتێکدا سۆسێر وایدەبینێ, یەکەمیان بوونی نابێت بەبێ بوونی دووەم (وەکو رووی کاغەزێك), لاکانیش جەخت لەسەر سەربەخۆی یەکێکیان دەکات بۆ ئەویتر) (13). بەڵام ئەگەر شەرکردنی لاکان لەسەر فرۆید شەرێك بێت لەپێناو ڕزگارکردنی فرۆید, ئەوا تەئویلی بۆ ئەو گەرانەوەیە هاو دژ دەبینین لەگەڵ میتا زمان,بۆیە دەپرسێ: (میتا زمان مانای چییە؟)بەلای کریستیڤاوە بۆ وەڵامی ئەو پرسیارە پێویستە بەسێ تەداعی دەستپێبکەین, لەڕوانگەی سێ زمانەوانی جیاوازەوە, بەواتای لەناو سێ تیۆریی زمانەوە,ئیشکردنی بونیادگەرەکان بەتەنیا جەختکردنەوە بوو لەسەر سۆسێر, ئەوەش هۆیەکی سەرەکییە لە پشت ئەو پرسیارە, بۆچی؟ چونکە ئەو پرسیارە پرسیارێك نییە بۆ گومانکردن لە بەرامبەر, بەڵکو لەهەناوی پرسیارەکەدا گومانێکی ئەبستمۆلۆژیی ئامادەیی هەیە, ئەوەش پەیوەندی بەخوێندنەوەی بونیادگەری هەیە بۆ دەق, ئەو گومانەی لاکان لەناو تەداعیەکانی کریستیڤادا دڵنیایی ئەوەمان پێدەبەخشێت, کە گومانی لاکان بگۆرین بۆ گومانی کریستیڤا, بەوەی گومانێکی ئەبستمۆلۆژییە, کەلە ڕێگەی میتازمانەوە هەوڵی ئاشکراکردنی تواناکانی نەست دەدات لەلای فرۆیدەوە, بەر لەهەر شتێ پێویست بەوە دەکات ئاماژە بۆ ئەو سێ تەداعیە بکەین[14].

یەکەمیان بەرئەنجامی تێگەیشتنی (م.بریال)ە, کە زمان بە شانۆگەرییەك ناو دەبات و ووشەکانیش بە ئەکتەرەکان, دەیەوێت لە روانگەی مەشقێکی شانۆییەوە ئەو وێنانەمان بۆ بشوبهێنێ, هەر بۆیە دووبارکردنەوەی ڕووداوەکان ئەو ڕووداوانەی یادەوەریی ئێمە لە خەوندا دروستیدەکەن, دووبارەبوونەوەیەکە ڕێك وەك پرۆڤەی شانۆیی وایە, کاتێك دەرهێنەر دەیەوێت بیرۆکەو دیدە تایبەتیەکانی خۆی تیادا جێگیر بکات, لەو تێگەیشتنەوە نزیکترین و دیارترین نمونە (هاملێت)ە کە کریستیڤا دەیهێنێتەوە, چونکە چەندە ئەو دەقە بۆخۆی دەقێکی شانۆییە و دەکرێ لە ژێر ئەو تەداعیەوە کاری لەسەر بکرێت, هێندەش

نزیکبوونەوەیەکی ترە لە فرۆید, بۆیە نووسەران بەو توێژە ناو دەبات کە پێش سایکۆلۆژیستەکان دەکەون, مەبەست لەو خوێندنەوە و پراکتیکانەی خۆیەتی, کەلەسەر ئەزمونی ئەدەبی دیستۆفیسکی و سۆفۆکلیس گەورەترین دۆزینەوە و تیۆری تیا بەرهەم هێناوە.

خاڵێکی تر بۆ هێنانەوەی ئەو نمونەیە, پەیوەندی بەو دیاردە دەروونیەی کارەکتەرە سەرەکیەکەی نێو دەقەکە هەیە, ئەوەیان لە دوو حاڵەتەکەیتر زیاتر شەرعیەت بە کریستیڤا دەدات هاملێت وەرگرێت[15] چونکە ئەو کارەکتەرە لە نێو سێ ڕەهەند, سەرپەرشتی مەشقە شانۆییەکە دەکات لەناو دەقەکەدا, ئەوانیش (هاملێت ـ کارەکتەرەکان ـ وەهم) کە خودی قسەکەر (هاملێت) لە ڕێگەی ئاخاوتنەوە چارەنووسی خۆی دەسنیشاندەکات و بۆیە هەڵسان بەونواندنەی نێو دەقەکە کە هاملێت نمایشی دەکات, لە دیمەنی نواندنێکی شانۆیی, دەبێتە هۆی تراژیدیایکۆتایی دەق, کەبەتۆڵەسەندنەوە کۆتایی دێت, ئەوەش هەر لە مەنەلۆژە ناسراوەکەی (من هەم یان نیم.. ئەمەیە گرفتەکە) وەوە لەنێو زمان نابینرێت, چونکە زمان دەیخاتە ئەو دیو خۆیەوە, کەئەوەش تیۆریی میتازمانی کریستیڤای لەسەر بنیات دەنرێت, بۆیە قسەکردنی هاملێت لە دنیای نهێنی ئەو دیو ووتراوە, کە خۆی لەوە باش تێدەگات دەبێ ئەوە بزانێت کە باوکی مردووە, کاتێك ئەو زانینە لە دیمەنی نواندنەکە دەردەخات, زهانیبونی خۆی دەگوازێتەوە, بۆ زهانیەتی نووستوی پاشای نوێ کە مامیەتی و لەگەڵ دایکی زەماوەندی کردووە, ئەو گواستنەوەیە کاردانەوەی بە ئاگاهاتنەوەی زهانیەتی بکوژە, بۆیە ئەو زانینەی هاملێت بۆ ئەو مەبەستە بەکاری دێنێ کە ئەو چەندە بکوژی باوك نییە, بەڵام دەرخستنی تاوانی کوشتن ئاشکرا بکات, وەك چۆن تارمایی کوژراو لەوە بە ئاگا دێنێت کە ئەو نەمردووە و کوژراوە, هاملێت ئەو بەئاگاهاتنەوەیە دەگوازێتەوە بۆ نواندنێك تیایدا لە ڕێگەی میتازمانەوە دەتوانێت بگەینە ماناکانی نەست, کاتێ پێمان دەڵێت (حەق لای

باوکە, من باوکە مردووەکەم) لەو دەربڕاوەدا زمان ڕوویەکی ڕووکەشانەی نییە, بەڵکو قسەکەر نهێنیەکەی لەو دیو زمان حەشار داوە, قسەکەر گەراوەتەوە بۆساتی مەنەلۆژەکەی (بوون و نەبوون), ویستویەتی وەڵامی بەشێك لە پرسیارەکە بداتەوە, بوونی ئەو لە وێدا ئامادەگیەکە حەقیقەتی لەلایە, ئەوەش چەندە لە بینراوی زمان حەقیقەت لای باوك کوژەکەیە,بەڵام ئەو حەقیقەتە لە رووی بینراوی زمان لای قسەکەرە (هاملێت). بۆیە برگەی (من باوکە مردووەکەم) وەك دەنگی باوك سەیر ناکرێت, بەڵکو وەك بەشێك لە دەنگی هاملێت وەردەگیرێت, ئەو دەنگە روویەکی تری پرسیارەکەیەتی کە ئەو چەندە لە حەقیقەت بوونی هەیە, بەڵام کەهەست دەکات کەسێکی مردووە... بەواتا بوونی لەدەستداوە, ئەوەش مانای وایە کاتێك بوون و نەبوون, دەبن بەدڵەڕاوکەیەکی فەلسەفی ئەوە میتازمانە ئاشکرای دەکات, میتازمان.. زمان بەرەو ئاستی خەیاڵبردنەوە دەبات, میتازمان دەیەوێ لە ڕێگەی تەداعی دووەمەوە, کەلە تێگەیشتنی (سۆسیر)ەوە زمان لەدەرەوەی حەقیقەتە, دەبێ رووەشاراوەکەی بدۆزرێتەوە, چونکە زمانی ووتراو لەناو گریمانەی دەسخەرۆدان و درۆکردندایە, دەمامکێکە بۆ شاردنەوەی حەقیقەت, بۆ ئەوەش تەنیا بەچونە نێو ئەودیوزمان دەتوانرێ (شاردراو) بدۆزرێتەوە, چونکە زمان خاڵی نییە لەناو بیرکردنەوە, بەڵکو پەیوەندیەکی راستەوخۆی بە سێنتەری بیرکردنەوە (عەقڵ) هەیە و عەقڵ لەچوارچێوەی سنورێکەوە سیستمێك گریمانەدەکات, کە زمان لێ نەچێتەدەرەوە, ئەو سیستمە پەیوەستە بەو دۆخە کۆمەڵایەتیەی کە سانسۆر دەخاتە سەر بیرکردنەوەی قسەکەر, قسەکەر زمانێکی تاکخوازانەی تایبەت بەخۆی نییە, چونکە ئەوە بیرکردنەوەیەکی کۆمەڵییە, بیرکردنەوەیەکە سیستمی ئاکاری کۆمەڵ دەیسەپێنی, ئەگەر بمانەوێت ئەو سنورەی زمان ببەزێنین, ئەوا دەبێت لەو دیو سنوری عەقڵەوە بیەرینەوە بۆ زمان, بۆ ئەو کەسەی بەهۆی تووشبوانی بەدیاردەیەکی دەروونی لەودیو سیستمەکە قسەدەکات, ئەو ساتە

بەرلــەوەی ئەوانیــدی وەك نەخۆشــێك ســەیربكەن, ئــەو دڵنیادەبێــت زمــانی قــسەكردنی, زمــانێكی كۆمــەڵی نییــە, بــەڵكو زمــانێكی تاكخوازانــەی تایبــەت بەخۆیەتی, زمانێكە هەڵگری نهێنی و ڕاستی شاردراوەیە, ئـەوەش وایلێـدەكات گۆران لەو بینینە بكـات بـۆ هـەر بینراوێك, وەك خـۆی قسەی لـەبارەوە بكـات, ئەگەر عەقڵ سانسۆری دەخستەسەریان, ئەوا ئـەوان دان بـەو سانـسۆرە نـانێن, ئەو تێگەیشتنە فرۆیدیە وای لە لاكان كرد بگاتە ئەو بۆچوونەی كە زمان و نەست وەك یەك بونیادنراون, ئەوەش بۆچوونێكە لای كریستیڤا مایەی ڕەخنەلێگرتنـە, چونكە لاكان لە ڕێگەی گوێگرتن لـە زمانیـەكان, زیـاد لـە پێویـست ڕۆیـشتووە, ئـەوەش بـەرەو مەترسـیەكی بـردووە كـە (داخـستنی ئـەو كرانەوەیـەی بـەرەو نادیاریبردووە, بـەرەو هـاودژبوون بەومانایـەی كـە پاڵنـەری سێكسین, كـە لای فرۆید كرانەوەی هەنووكەییە)(16).

ئەوە لەلایەك, لەلایەكی تر بەهۆی تیۆرەكەی سۆسیرەوە, فرۆید نوقمی نێـو حەقیقەتێكی زمانەوانی دەكرێت, ئەو نوقم بوونـە حەقیقـەتی دەق وون دەكـات, كە لاكان جەخت لەسەر ئەوە دەكاتەوە (ئاخاوتنە حەقیقەت دروستدەكات)(17).

بۆیە بەلای كریستیڤاوە ئەوە وایكردووە, لاكان تەنانـەت نـەتوانێت جیـاوازی نێـوان (شـیزوفرینیا) و (زمـان) دەربخـات, ئـەوەش وایلێكـردووە, وەك زمانێـك ڕەفتـار بكـات و دان بـە سانـسۆر و چـەپاندن نـەنێت, لاكـان بـەو كـارەی گەڕاندنەوەی بۆ فرۆید دەبێ بەگەڕاندنەوە بۆ دیاردەیەكی دەروونی, نـەوەك بـۆ پـرۆژە فەلسەفیەكەی, چـونكە سـەرەتایترین پەیوەنـدی كـە (پێویـستیەكان و چەپاندن)ە فەرامۆشـدەكات, ڕێكخستنەوەی ئـەو پەیوەندیـەش پەیوەسـتە بـە قۆنـاغی دوای نـەمانی بـاوك, هـەر بـۆ یەگـەر بەرلـە كـوژرانی بـاوك هاملێتیـان ناسیبا...ئەوا كارەكتـەرێكی ئاساییمان دەبینـی كەلـە ژێـر سیـستمی چـاودێری دەدوا, بـەڵام كـاتێ دوای نـەمانی بـاوكی دەیبیـنین, زمـان بـووە بەسیـستمێكی ئاماژەكاریی كە تەنیا لە ڕێگەی چوونە قوڵاییزمان دەتوانین بیناسین, ئەگەرچی

ئەو حاڵەتە ئۆدیبیەی هاملێت بە هەمان دەرەنجامی فرۆیدیزم کۆتایی نەهاتووە, بەڵام لەڕێگەی باری دەروونی هاملێتەوە لەوە تێدەگەین کە قوربانی هەمان گرێیە. ئەوەش وامان لێدەکات بڵێین ساتەوەختی بوونی باوك بۆ هاملێت, لە ساتەوەختی بەر لەفێربوونی قسەکردنی منداڵ دەچێ, کە کۆمەڵێك دەنگ دەردەبڕێت خاوەن سیستمێکی ئاماژەیی نییە, بەڵام دوای کوژرانی باوك دەبێت بە قوڵبونەوەی قۆناغی ئۆدیبی, ئەو قۆناغە لە بنەرەتدا لەگەڵ فێربوونی زمان دەستپێدەکات, چونکە لەو قۆناغەدا زمان خاوەنی ئاماژەیە و دەبێت لە ڕێگەی میتازمانەوە ئەو سیستمە ئاماژەکارییە بخوێنینەوە, بۆیەئەو خوێندنەوە ڕەخنەییە بۆ پرۆژەکەی لاکان, لە بنەڕەتدا دەگەرێتەوە بۆ گۆڕینی حەقیقەتی بایۆلۆژی فرۆیدبۆ مانای مەجازی, چونکە ئەگەر ئەندامی سێکسی پیاو, کە لای فرۆید بووە بە حەقیقەتێکی بایۆلۆژی جەستەیی پیاو, کە ژن ئیرەی بەو ئەندامەی جەستە دەبات, ئەوەش بە لایەوە پیاو دەکات بە جەستەیەکی ئەکتیڤ لە پرۆسەی سێکسیدا, بۆیە سێنترالیزمی تیۆریی فرۆید لەو ئەندامە نێرینەییە کۆدەبێتەوە, کە لای لاکان ئەو ئەندامەی جەستە مانای ڕەمزی پێدەبەخشێت, بەمانایەکی تر سێنترالیزمی پیاو خولقاندنی دەسەڵاتیەتی, ئەوەش مانای وایە کاتێك دەیەوێ حەقیقەتی بایۆلۆژی بگۆرێتە سەر مانای ڕەمزیی , مەبەستی لەو کارە سروشتی بوونی حەقیقەتی دەسەڵاتی نێرینەییە, لێرەدا پێویست بەوە دەکات ئەو مانا ڕەمزیەی لاکان, لەو مانا ڕەمزیەی فێمێنیزم جیابکەینەوە, کە دوو ڕەمزی تەواو جیاوازن.

ئەگەر لای لاکان دەسەڵات بەرهەم بێنێت, ئەوا لای فێمێنیزم کاتێ ئەو تیۆرەی فرۆید مانایەکی ڕەمزی پێدەدرێت, ئەو ڕەمز وەرگرتنە هەرگیز بەحەقیقەتی بایۆلۆژی سەیرناکەن, بەڵکو تەواو ڕەخنە ئاراستەی ئەو مانا لاکانیە دەکەن, پێشیان وایە ئەو وێنانەی لاکان بۆ بەخشینی سێکس

کێشاویەتی, باشترین دەستنیشانکردنە بۆ دەرخستنی بێهودەیی ئەو ڕۆڵە, کە دیارترین ڕەخنەکانیش لەلایان (سیکسۆس و کریستیڤا)وە ئاراستەی کراوە.

ئەوەی دواتریان کە مەبەستی سەرەکیمانە, لە ڕەخنەکەیدا هەر لەو دیدە سۆسیرییە بۆ زمان ڕەخنەی ئاراستە دەکات, چونکە ئەگەر لاکان ئەو بە سێنترالکردنە وەك بونیادێکی ئامادەکاری سەیربکات, ئاماژەیەك گوتاری (ئامادەگی دەسەلات) بەرهەم بێنێت, ئەوە ئامادەگییە کەلە نێو زمانەوە گوتار دێنێت, بۆخۆی جۆرێکە لە مومارەسەیەکی توندڕەوانەی زمان, پەیوەندی بەهەستکردن بە شکست و یادەوەرییەوە هەیە.

بۆیە لاکان تەنها لەو ئاستە ڕەخنەی لێناگیرێ, بەڵکو ڕەخنەی کریستیڤا لێی دەپەڕێتەوە بۆ پەیوەندی (ووشە و شتەکان), ئەو پەیوەندیە وابەستەی شکست و تەماهیکردنە لەگەڵ شتەکان, ئەوەش کە ڕەمز دەخوڵقێنێت لە ڕاستیدا بونیادێکی کۆنکرێتیە بۆ تەماهی رووخان, کە لاکان زمان وەك ئەو فاکتەرە چالاکە سەیردەکات بۆ خود, کەلە ڕێگەیەوە ووشە دەردەبرێ بۆ پەیوەندیکردن لەگەڵ شتەکان, کە جەستەی ژن وەك شتەکان دەبینێ, ئەوەش چەندە حاڵەتێکی دڵڕاوکە و هەستکردنە بە هەڵەکردن, بەڵام پرۆسەیەکە پاڵنەرەکەی ئەو شکستەیە کەلە سەیرکردنی بۆ بەشتکردنی بەرامبەر تێکەڵی نێو زمان بووە, ئەو ڕابردووەی خود, بیرۆکەی قسەکردنی لادەکات بە پێویستیەك, بۆیە ئەگەر ئەو حاڵەتە لای لاکان بە دالکردنی ناوێك بێت, ناوەکەش بە (باوك) ناوببات, ئەو کارە بەلای کریستیڤاوە گەڕانە بەدوای کەسێکی لە دەستدراو کە باوکە, چۆن؟ ئەو گەڕانە بە دوو قۆناغ دەگەڕێنێتەوە, یەکەمیان پەیوەندی دروستکردنە بۆ خۆی , کاتێ سۆزی بۆ ئەویتر ڕادەگەیەنێ, ئەو پەیوەندیەش لە ڕێگەی دەنگەوە دروستدەکرێت, پەیوەندیەکە بینینی جەستە بەلایەوە گرفتێك نییە, چونکە دەیەوێت خۆی بخاتە شوێنی دەنگەوە, قسەکردنی هاملێت لەو ڕاستیەوە سەرچاوەی گرتووە, باهەر هاملێت بۆ ئەو حاڵەتە بەنموونە بێنینەوە, ئەگەر

پێشتر ووتمان دەنگی تارمایی دەبێتەوە بەبەشێك لەناو دەنگی هاملێت, ئەوا ئێستا بوونی ڕووبەری دەستنیشانکراوی تارمایش هەر بۆ هاملێت دەگەرێتەوە, چونکە خود لەڕێگەی قسەکردنەوە ئەو وێنەیە دروستدەکات, کە لاکانیش لەناو ئەو (زهانە هاملێتیە) ماوەتەوە و نەیتوانیوە بپەڕێتەوە بۆ قۆناغی دووەم, کە قۆناغێکە دوای ئەوەی دەنگ لە بری خۆدۆزینەوە, دەبێت بە دالێك بۆ ووشیارکردنەوە لە هەڵەیەکی کوشندە کە خود پێیهەڵساوە, لەو قۆناغەدا مەبەستمان لەلاکانە نەك لە هاملێت, کەلە ناو پرۆژەکەی توانای زاڵبوونی بەسەر یادەوەریی خۆی نییە, ئەوەش لە قۆناغی یەکەم دەیهێڵتەوە, مانەوە لەو قۆناغە ڕێگە نەدانە بە خودبۆ هەستکردن بەهەڵەکە, چونکە تەنیا ئەو کاتە دەتوانێ بەرامبەر وەك ماتریال سەیر نەکات, کاتی بەدالکردنی دەنگ, ئەو کاتەی رابردوو دەگۆرێت, ئەوەش رێك ئەو ساتە پەشیمانیە ئۆدیبیەیە, کاتێ حەقیقەتەکەی پێدەڵێن, لەبەرامبەر تاوانی کوشتنی باوك و نوستن لەگەڵ دایك, هەردوو چاوەکانی خۆی هەڵدەکۆڵێ, بۆچی ئەو حاڵەتەمان بۆ دۆخی مەرگەساتی ئۆدیب گەراندەوە؟ چونکە لەسەرەتای گفتوگۆ و ڕەخنەیی کریستیڤا و لاکان لەو فەزایەی گرێی ئۆدیب گفتوگۆ دەکەین, دەبێ ئەوەش بڵێین کە لاکان بەهۆی نەهاتنە نێو قۆناغی تر و مانەوەی لەناو سەرەتا و دەنگ لەلای نابێت بەدال, بەدالکردنی دەنگ ڕەخنەگرتنە لە سەرتاپای ئەو گوتارەی کە پێیوایە حەقیقەت بەرهەمدێنێت, هەربۆیە کاتێك لە ڕێگەی قەشەوە دەنگ نهێنی دێنێتە نێو کۆشکەوە, ئەو هاتنە ڕۆشنایی لە چاوی ئۆدیب وەردەگرێتەوە, بەواتای پەشیمانبونەوەیە لەو باوکایەتیەی کەبەدوای کوشتنی پاشا لەگەڵ جۆکاستا ماڵ پێکەوە دەنێن و دەبێتە باوکی چوار مناڵ, ئەو باوکایەتییەی دوای ئاشکرابوونی نهێنی کۆتایی و مەرگی باوکە, وەك چۆن فەرامۆشکردنی غەریزەی ژیاندۆستی داهاتووی خودە, ئەوەش زیادەڕۆیی کردن لەناو زهان والە لاکان دەکات, ئەو پرسیارەی فرۆید وەڵامی نەدایەوە, ئەو وەك پرسیار نەیهێڵێتەوە.

ژنان چیان دەوێت؟

کە وەڵامدانەوە بەپەراوێزکردنی ژنە, لە کاتێکدا بە پرسیار مانەوە ئەو تاک ڕەهەندی بیرکردنەوە دەکوژێت, خولقاندنەوەی ئەو پرسیارە, کرانەوەیەکی ترە لەناو ئەو سیستمە نێرسالارییە, بەرەوسیستمێکی جیاواز, کە پێکەوەنانی ژیانی هاوسەری ژنانە لەگەڵ یەکتری لەلایەك و لەلایەکی تریش پەکخستنی عەقڵیەتی پەترياركییە, گەر وورتر قسەبکەین, دەبێ بڵێین (کریستیڤا)ش وەك (دریدا) ویستوویەتی گوتاری سێنترالیزمی لۆگۆسی هەڵوەشێنێتەوە, ئەوەش ڕەخنەگرتنە لە ژیار و فەلسەفەی مۆدێرنە.

ئەگەر فرۆید بەیەکێك لەو سێ فەیلەسوفە سەیربکرێت, کە سێ برینی مەزن دەخەنە کلتوری خۆرئاوا, ئەوا ئەو ڕەخنەگرتنە لە لاکان دەبێت بە چاوێکی گومانەوە بۆ ئێستا سەیری ئەو برینە بکەین,چونکە ئەم برینە دەبێتەوە بە ئایدیۆلۆژیایەك و برین بەرهەم دێنێتەوە, بەڵام لەبری خستنە کلتوری خۆرئاوا دەیگوازێتەوە ناو فەلسەفەی فرۆید, چونکە ئەگەر فرۆید خاڵێکی دۆزیبێتەوە, بەڵام توانای ئەوەی نەبوبێت سێنتەر بگۆرێت, ئەوا مانای وایە ئەو برینە خستنە کەلتورە دواجار توانای هاتنە دەرەوەی لە سێنتەری عەقڵ نییە, چونکە دەسبەرداری ڕوانینی عەقڵ نەبووە بۆ حەقیقەت,ئەوەش مانەوەی گوتاری میتافیزیکیە, کە مێژووەکەی لە فەیلەسوفێکەوە دەست پێناکات, بەڵکو وەك دریدا ئاماژەی پێداوە کە (مێژووی میتافیزیکیا بەتەنیا لە ئەفلاتونەوە بۆ هیگل دەست پێناکات, بەڵکو لە پێش سوکراتیەکانەوە تا هایدگەر هەبووە, بەردەوام عەقڵ وەك بنچەکەی حەقیقەت دانراوە)[18].

مەبەستمان لەو تێبینیە ئەوەیە کریستیڤا وەك دریدا هەڵوەشاندنەوەی سێنتەر بە یەکێك لە پێویستیەکان سەیردەکات, بەڵام گەر لای دریدا بۆ هەڵوەشاندنەوەی سێنتەر بیرکردنەوە و ژیار بێت, ئەوا کریستیڤا دەیگوازێتەوە نێو دەقی فرۆید, کە دەبێت ئەوەشمان بیرنەچێت, کە خۆی وەك فرۆیدیزمێك ناو

دەبات, بەڵام فرۆیدیزمێك کە خوێندنەوەی جیاواز لەناو دەق بەرهەم دێنێت, بۆیە دەبینین لە نێو زۆر لە دەقەکانی کریستیڤادا چەمکی سێنتەر دەبێت بە جەمسەرگیریی و بەگژداچوون لەنێوان ڕێکخەرە عەقڵیەکان (داخراو) ڕێکخەرە ناعەقڵیە پەرتەوازەکان (کراوە), واش دادەنێ کە (شیعر باشترین شوێنگەیە بۆ شیکردنەوە)[(19)].

یەکێك لەو قسانەی کە بۆ پاڵپشتی قسەکانیشی دەیهێنێتەوە, ئاماژە بە وتەیەکی فرۆید دەکات, کەبەر لە قۆناغی ئۆدیبیەت ڕەگەز دەستنیشان ناکرێت و بۆیە کاتێك لە ڕێگەی شیعرەوە شیکردنەوەکان دەخاتە ڕوو, بڕوای بەو ڕاستیە هەیە (شاعیری پێشڕەو پیاو بێت یان ژن, دەچێتە نێو جەستەی دایکەوە وبەڕەنگاری یاسای باوك دەبێتەوە و هەر بۆ نمونە (مالارمێ), یاساکانی گراماتیك تێدەدات, بۆ ئەوەی یاسای باوك وێران بکات و تەماهیشی دەکات لە ڕێگەی هەڵقۆڵینی سیمیۆلۆژیی دایکایەتی)[(20)].

ئەوە لە کاتێدا لاکان دەیەوێت ئەو یاسایە بە پیرۆز رابگرێت,بۆیە زهان چەندە ئەو دیاردە دەروونییە بێ کە نەخۆش لە ڕێگەیەوە کەشفی زمانی بکرێت, بەڵام زیادەرۆیکردن لەگەڵیدا, تەئویلکار توشی زهان دەکات و سیستمی گوتاری لا ناهێڵێت, بۆیە کریستیڤا لەبەرامبەر پرسیاری لاکان بۆ میتازمان, ئەو تەئویلە زیادلە پێویستەش بەجۆرێك لە زهان ناو دەبات, کە ئەویش لە ڕێگەی میتازمانەوە, دەتوانین نهێنی پرۆسە تەئویلکارییەکەی تەئویلکار بناسین.

ئەو ناسینەش مانای میتازمانمان بۆ ئاشکرادەکات, کە ئەویش هەڵوەشاندنەوەی زمانە, بەڵام ناکرێت بە تێگەیشتن لە ماناکانی هەڵوەشاندنەوەی زمان لای فێمینیزم, چونکە ئەو پرۆسە ڕەخنەییە بووە هۆی زەمینەی دۆخێکی نوێ بۆ ژن, کە پێشتر لە ناو گوتاری فەلسەفی نائامادەبوو, ئەویش پۆست مۆدێرنەی ژنە, کە ڕەخنەی ئاراستەی مۆدێرنەی فەلسەفی کرد,

بـەوەش ژن هاتـە نـاو پۆسـت مۆدێرنـە و ئاراسـتەیەکی ڕەخنـەیی سـەربەخۆی بونیادنا.

هەڵوەشاندنەوەی زمان جگە لەوەی ڕەخنەی لەو کلتورە فەلسەفییە گـرت و دواتر پایەی خۆشی لەناو ڕەخنەی فەلـسەفی دەستنیـشانکرد, بۆیـە پەیوەنـدی فێمینیزم بە پۆسـت مۆدێرنـە, هـەرگیز باسـێك نییـە جێگـەی گومـانکردن بێـت, چـونکە ئینتیمـاکردن و دۆزینـەوەی ژن لـەو ڕووبـەرە بەرپرسـیارییەکی ئاکـاری فێمینیزمە و بەکارێکی سەرەکی خۆی دادەنێت.

بەتایبەت کاتێـك پۆسـت مۆدێرنـە ویـستویەتی کـۆنترۆڵی ئـەو دۆخـەی دوای مۆدێرنە بکات, ئـەوا دۆخێکـی نێرینەییـە و ژن تیایـدا بـوونی کراوەتـە دەرەوە, ئەوەش پەیوەندی بەو ووتەیەی (کریج ئۆینز) هەیە, کە بیـست سـاڵ لەمەوبـەر ووتویەتی(کـەمی بەشـداربووی نێـو ئەڵقـە سـیمینارەکانی لـە بـارەی مۆدێرنـە و پۆست مۆدێرنە, دەریـدەخات کـە پۆسـت مۆدێرنـە خولقێنـەرێکی تـرە بـۆ پیـاو ودواتر ڕێکخستنەوەی, کە ژنان ناگرێتەوە)[21].

ئەو ووتەیە بۆ ئەو ساڵانەی دوایی وایکرد, ژن ئەگەر بەناچـاریش بێـت خـۆی بسەپێنێت, ئەو خۆسەپاندنەش وەك پێویستیەك سەیربکات, کە پۆست مۆدێرنە بـۆ ئـەوەی خـۆی لـە مۆدێرنـە جیابکاتـەوە, بـەبێ پۆسـت مۆدێرنەیـەکی ژنانـە ناتوانێت بەشێکی سەرەکی پرۆژەکەی بە ئەنجام بگەیەنێت, پۆسـت مۆدێرنـەی ژن ڕووبـــەرێکی فراوانـــە بـــۆ مومارەســـەکردنی نووســـین, چـــونکە (نووســـین مەعریفەیەکی زانستییە لە چوارچێوەی خەیاڵ یـاخود تـەکنیکێك بـۆ خەیاڵـەوە, بەردەوام لای دەمێنێتـەوە و لاسـایی ئـەو وێنەیـە دەکاتـەوە و لـە چوارچێوەی بەسەربردنێکی خەیاڵی دەتوانێت ببێت بە ئەزموونی خەڵکانێك)[22].

بۆیە نووسین بۆ کریستیڤا دەبێت بە ئەزموونی خـەڵکانێك کـە بەشـداریکرنی ژنـە, ئەگەرچـی بـڕوای بـەجیاکاری نوسـەری ژن و نوسـەری پیـاو نییـە, بـەڵکو بەرهەمهێنانی ئەزموونێکە, کەلـە پـاڵ پۆسـت مۆدێرنـەکانی تـر کایەیـەکی تـری

کەشفکرد, بەتایبەتی کاتێك نووسین تەنها ڕەخنە ئاراستەی مۆدێرنەکان ناکات, بەڵکو بەرەو رابردوویەکی دورتر دەگەڕێتەوە, ئەو سانسۆرە سیاسیو ئاینی و کۆمەلایەتیە دەکرێتە دەرەوە, ئەو ئازادییە بۆ ژن دەبێتە هۆی سەرەتای دەقێکی مەعریفی بێنێتە بوون, دەقێك بۆ ئەو ڕەگەزە رووبەڕووی گومان و پرسیار دەبێتەوە, دواتر کوشتنی گومانەکان لە رێگای نووسینەوە ئاراستەمان دەکرێت, پرسیارێك کە دێتە بوون پرسیاری خوێنەرە لەو دەقە, کەچۆن مامەڵە لەگەڵ ئەو دەقە دەکەین, ئایا ئەو دەقە زەمینەیەك نیە بۆ ڕەخنەگرتنی فەلسەفی لە مۆدێرنە؟ ئەو پرسیارە دەست پێکردن نییە بۆ سەرەتای لە دایکبوونی پۆست مۆدێرنەی ژن, بەڵکو لە دایك بوونی دەقی مەعریفیە و کە تیوریزەی ئەو فەلسەفەیە دەکات, وەك توێژینەوەیەکی کۆمەلایەتی و مێژوویی, بۆیە هێنانی ژن بۆ نێو پۆست مۆدێرنە, تەنها هەوڵێکی کریستیڤا نییە, بەڵکو هێنانەوەی مێژووی ژنە بە ڕوانینی ڕەخنەیی لە مۆدێرنە, ئەو مێژووە دەتوانین بەوە ناو بەرین کەلە(سیمۆن دی بۆڤار)ەوە دەستپێدەکات, کریستیڤا خۆیشی ئەو راستیەی دەرخستووە, کەلە ژێر کاریگەری نووسینەکانی ئەودایە, بەلام بەکۆمەڵێك جیاوازییەوە, کە جیاوازی فەلسەفین بۆ کێشەی ژن, بە تایبەتی بۆ مەسەلەی دایکایەتی, بێگومان مەسەلەی دایکایەتی بۆ ژن هەڵگری مانای جیاوازە, بەلام (سیمۆن دی بۆڤار وا سەیری دایکایەتی کردووە وەك شێوەیەك لە کۆیلایەتی, یان وەك بەربەستێك بۆ ژنان, بەلام لە رووی راڤەکردنی دەروونی, هەروەها لەڕووی زۆرینەیەکی زۆر لە ژنان, دایکایەتی هەرچەندە قورس بێت {کە قورسە لە ڕووی دارایی و پیشەیی و سۆزداریی} ڕێگایەکە بۆ ئاشکرا کردن لە بارەی دەروون, پێشکەشکردنی بەشدارییەکە, کە شایەنی بەراووردکردن نییە بۆ ژیار, ئەوەش جیاوازی جەوهەریمە لەگەڵ تیۆرەکانی سیمۆن دی بۆڤار)[23] سەرباری ئەو جیاوازییە جەوهەریانە, پۆست مۆدێرنەی ژن بۆ نووسینەکانی بۆڤار دەگەڕێنینەوە, کە سەرەتای بوێری ژنە لە نێو بیرکردنەوە و ڕەخنەگرتن

له مۆدێرنه, بۆیه کاتێك بۆڤار له کتێبی (ڕەگەزەکەی تر) به دەستەواژەی — من ژنم — دەستپێدەکات, ئەگەرچی مەبەستی نییه له بەرامبەر مۆدێرنـەدا ژنبـوونی خۆی ڕابگەیەنێت, هێندەی لەو دەستپێکەوە دەیەوێت گوتارێکی فێمینیـستیانه ڕابگەیەنێت, له دژی ئەو ڕابردووەی که هەر له میتولۆژیایەوە بـۆ ئـاین و مۆراڵـه کۆمەڵایەتی و سیاسیەکان درێژەیان بەکۆیلەبوونی ئـەو داوە, مۆدێرنـەش تـەنها وەك فینۆمینۆلۆژیایـەك بـۆ پیـاو سـەری کـردووە, کەلـە ڕێگـەی منـاڵ بـوون دەیکاتەوە به کۆیلـه, ئەگەرچـی لای (کریـستیڤا) منـداڵ بـوون ئامـاژە نییـه بـۆ کۆیله بـوون, هێنـدەی هـەوڵێکی ژنـه بـۆ خۆناسـین, چـونکه گوتـاری نێرینـەیی گوتارێکه له ڕێگای ڕاڤەکردنی دەروونیەوە بۆ نەست دەیەوێ ڕاڤـەی بکـات, بـۆ چەمکی یەکسانی له نێوان ڕەگەزەکان, بەوەی ئایدیۆلۆژیای نێرینەیی وێنای ئەو گوتارەی کـردووە, ئـەو ئایدیولۆژیایـەش دەمانگەڕێنێتـەوە بـۆ ووتەکـەی (کـۆرا کابلان) کاتێك ووتی (ئایدیۆلۆژیا دەنگۆیەکی چوکییه—ئەندامی سێکسی پیـاو— که پیاوی هەموو توێژێك بۆی دەگەڕێتـەوە, کەلـه ڕێگایـەوە ئەشـکەنجەی ژنـان دەدەن)[24].

بۆیه له ڕاڤەکردن بۆ نەست دەردەکـەوێت, ئـەو حاڵەتـه بـۆ نـەخۆش بـوونی نێرینـه دەگەڕێتــەوە, کـه پیاولـه ڕێگـەی ئەنـدامی سێکـسیەوە هێـزی خـۆی دەنوێنێت, ئەگەرچی بەر له کریستیڤا ئەو چەوساندنەوە سێکسییه لەسـەر ژن لەنێو دەقه ئەدەبیەکان لای (کیـت میلیـت) خرابـووە ڕوو, کـه دیـالۆگێکی زۆری ووروژاند , (نۆرمان میللەر) که لەو کتێبەدا ڕەخنەی لێگیراوە, پێی وایه (میلیـت) له ئاستی سیاقی گێرانەوە نایەته دەنگ, ئەوە له پاڵ هێرشێکی توند بۆ سـەری وەك ژنێك که دەیەوێت دژایەتی ڕەگەزەکەی تر بکات, سەرەڕای ئەوە ئەو کتێبه (ڕەخنەیەکی بەهێز ئاراستەی کلتوری باوکسالاری دەکات, ئەگەرچی هەندێك لـه ڕەخنـەگرە ژنـەکان, وای دەبیـنن هەڵبـژاردنی بـۆ نووسـەرەکان زۆر هەمـەڕەکی بووە, هەندێکی تریشیان لەوبڕوایەدان که ئەو لەوە تێناگات, که هێندە بەسه بۆ

هێزێکی وێرانکەر لە خەیاڵی گێرانەوە, بۆ نمونە هەژارییەکی پێوەیە, بۆ سروشتی لادەر, کە لادانێکی قوڵ هەیە لە (ڕۆژانی دزی)جینیە, جیهانی سێکس بەو شێوەیە دەبینێت, کە خۆی وێنای کردووە)[26].

بۆیە زۆر نوسینی تری ژنانە ناکەونە ناو ئەو مێژووە, چونکە نووسین زیاتر ئینتمایەکی سیاسی هەیە و ناتوانێت لەو جوغزە سیاسیە دەربچێت, لەوانەش (بیرکردنەوە لە ژن)ی ماری ئیلمان, کە ژن لەو هەوڵەدا زیاتر لە دیدێکی سیاسیەوە بەرەو ئاستی ڕەخنە بەرزدەکرێتەوە, ئەگەرچی ئەو ڕەخنەیە هێرش بکاتە سەر ڕەخنەکانی نێرینەش لە ژن, بەهیچ جۆرێك پەیوەندی بە فێمینیزم و پۆست مۆدێرنە نییە, بەڵکو ڕەخنەیەکی سیاسی مولتەزیمە, کەلە ژێر کاریگەریی دۆخی سیاسی 1968ی ئەورپا نووسراوە, تەواو پێچەوانەی (ماری ئیلمان) دەنگێکی تر هەیە کە نوێنەری دیاری پۆست مۆدێرنەی ژنانە, ئەویش (لۆرا کیپنز)ە, ئەگەر پێشتر ئاماژەمان بە لایەنگریی (کیپنز) دا بۆ هەڵوەشاندنەوەی زمان, دەبێت ئەوەش بڵێین تەواوکەری بۆچونەکانی لەوێدا دەگاتە چڵەپۆپە, ئەو کاتەی پۆست مۆدێرنە بەلایەوە دەبێ بە هەڵوەشاندنەوەی چەپخوازانەی ژن, بەوەی مارکسیزم تاکە ئایدیایەك نەبێ بۆ ئازادبوون, بەڵکو دەیویست بەدوای پرۆسەی هەڵوەشاندنەوەگەرایی, لە نێوان (مارکسیزم, فێمینیزم, پاش بونیادگەریی چەپخوازەکان بگەیەنێتەئاستێك کە ئاراستەیەك بۆ دیدێکی ڕۆشنی پۆست مۆدێرنەی ژن دەستنیشان بکات, لەنێوان مارکسیزم و تیۆرە زمانەوانییەکان. ئەویش وەك کریستیڤا بایەخی بە خوێندنەوەی (ئالتوسێر)داوە بۆ مارکس, ئەوە سەرەڕای ئەوەی ڕەگە فێمینیزمیەکە لای (کیپنز) تەواو قوڵبۆتەوە, بەوەی جیابوونەوەی ژن لە هەستکردن بەداگیرکردنی لەلایەن پیاوەوە, ئەوەش بەمانای ئەوە نییە کە ئەو ڕەخنەی لە کۆمۆنیزمیش نەبووە, چونکە ئینتیما مارکسیەکەی جیاوازە لە سیستمی کۆمۆنیستی.

بۆیە ئاماژە بەجیابوونەوەی ئەو ژنانە دەدات لە ناو هێزێکی چەپ کە بەمانا سیاسییەکەی لەناو هەیمەنەی پیاودا بوون, کاتێك جیابونەوەی خۆیان وا ڕادەگەیەنن (ئێمە کاتێك چارەسەری وەزعی ژن دەکەین لە کۆمەڵگای سەرمایەداری, وەبەتایبەت لە وڵاتە یەکگرتووەکان, ئەوە دۆزینەوەیەکە وابەستەبوونی ژن بە پیاو لە پەیوەندییەکی داگیرکارییە, ئێمە خۆمان بە بەشێك لە جیهانی سێیەم دادەنێین)[27].

ئەو ڕووداوە کەلە سالی 1967 دا کۆمەڵێك ژن لەناو هێزێکی چەپ جیادەبنەوە, بۆ (کیینز) هیچ لەو ووتە فەلسەفیەی (بۆڤار) کەمتر نییە, کە ژنی لای پیاو بە ئەویدی ناوبرد, ئەو ڕووداوە سەرەتایەکی تر بوو بۆ فێمینیزم, ئەوەش دەمانگەیەنێت بەو تێگەیشتنەی کە کریستیڤا لە بەردەم دوو کلتوردایە: کلتوری دەق و کلتوری ڕووداوەکانی خۆرئاوا, کەلە سەدەی نۆزدەدا سیاسەت و ئایین لەیەکتر جیاکرانەوە, ئەوەش بووە مایەی ئەوەی دوو ئەنجام وەدەست بێت, یەکەمیان (سیاسەت) کە ڕێکخستنێکی ئابوری بەرهەمهێنان, دووەمیش (ئاکار) بوو, کەچربوونەوە و لە دەستدانی دامەزراوەکان بوو, هەریەك لەو دوو ئەنجامەش کاردانەوەی خۆی هەبوو (یا ئەوەتە دەوڵەت ئیدراك بەو ئیمتیازاتە ئاکارییە دەکات و تێکەڵی دەکات لەگەڵ عەقڵانیەتی ئابوری خۆی, کە ئەوەش ڕووەو سەراپاگیرییەتی فاشیزم یان ستالینیزم دەچوو, یاخود دەوڵەت دووردەکەوێتەوە لەو ڕۆڵەو ڕۆڵی خۆی دەنوێنێت, بە وێنەیەکی ناڕاستەوخۆ لە ڕێگای لیبرالیزمی تەکنۆکراتی, کە دەبێتە ڕۆیشتن بەرەو زیادبوونی پیادەکردنی جوانکاریی لەسەر ئەو بوارەی کە بۆمان گرنگە)[28].

ئەوەش کتێبەکەی (لیوتار)مان بیردێنێتەوە, چونکە ئەوەی کریستیڤا لە دەقەکەیدا ئاماژەی پێدەدات, هەلو مەرجی پۆست مۆدێرنەی ژنانە, هەلومەرجێك کە کاتێك لیۆتار ئاماژەی بۆکرد و کردی بە ناونیشانی دەقەکەی (هەلومەرجی پۆست مۆدێرنە) بە پێویستیەك سەیری دەکرد کە پرۆژەی مۆدێرنە

تەواو بووە, بۆیە ئەو دوو ئەنجامە سیاسی و ئاكارییە, دەبنە هەلومەجی ژن بۆ هاتنە نێو پۆست مۆدێرنە, چونكە هیچ پاساوێكی كلتوری توانای دروستكردنی بەربەستی نییە, و ناتوانێت لە سەردەمێك كە قسەكردن و گفتوگۆكان لە بارەی فرە جیاوازیی دەنگەكانە, جیاوازی ژن و بزوتنەوەكەی قبول نەكات, بۆیە پێویستیەك كە ئەو ڕەنگەی پۆست مۆدێرنە نەیەوێت فەرامۆشی بكات, دەیالوگ كردنە لەسەر شوناسی نەتەوەیی و كۆچكردن بەرەو غوربەت, كە ئایا مەرجە بۆ دەستكەوتنی شوناس لەو ڕووبەرە جوگرافیە ژیان بەسەر بەرێت, كەتیایدا لە دایك دەبێت؟ یاخود شوناس وابەستە نییە بە شوێنێكەوە؟ ئەوە لە كاتێكدا دەبێت ئەوەمان بیر نەچێت, كە كریستیڤا لە تەمەنی 25 ساڵیەوە (بولگاریا) شوێنی لە دایك بوونی جێهێشتووە و (36) ساڵە لە فەڕەنسا ژیان بەسەر دەبات, بۆیە لەدەرەوەی یوتوپیای غوربەتەوەیە, بەڵكو لەناو ئەزمونێكەوە قسەدەكات كە خۆی بەشێكە لەو ئەزموونە.

ئەو كۆچكردنە بووەتە هۆی ئەوەی خۆرئاوا بكەوێتە بەر هەڕەشەی پەناهەندەی خۆرهەڵاتی, ئەوەش پەیوەندی بە خراپی باری ئابوری و ئەخلاقی بەپلەی یەكەمەوە هەیە.لەگەڵ ئەوەشدا پیاداچوونەوە بە چەمكی شوناس پێویستیەكی حەتمییە, ئەوەش تەنیا گۆڕینی ئەو چەمكە نییە لەنێو مانایەكی بەسەرچوو, بەڵكو دۆزینەوەی پەیوەندی نێوان ئەو دوو چەمكەیە لەگەڵ ڕەگەزێكی مرۆیی, ئەوەش گواستنەوەی ئەو چەمكەیە لەمانای زاراوەیی بۆ مانای فەرهەنگی.

چونكە ئەگەر شوناس و نەتەوە لە مانا زاراوەییەكەیدا وابەستەبن بە بوونی كەسێتی مرۆڤ, ئەوا ئەو وابەستەبوونە لە نێو مانای فەرهەنگی تەواو گۆڕانی بەسەردا دێت, بەواتایەكی تر ئەگەر دەوڵەت لە قۆناغی مۆدێرنەدا لە چوارچێوەی شوناسی نەتەوەدا گەشە بەخۆی بدات, ئەوالای پۆست مۆدێرنە زمانی ڕەسەنی مرۆڤ نابێت بە پێوانە بۆ شوناس و مەرج نییە لەنێو چوارچێوەی

نەتەوە, شوناس درێژە بەخۆی بدات چونکە مرۆڤ لە کەسێتیەکی نەتەوەیی بەرەو کەسێتیەکی گەردوونی هەنگاو دەنێت, بەواتای کلتوری نەتەوە لەو داخستنە ڕزگاری دەبێت و دەچێتە نێو فرە کلتوری نەتەوەکانی ترەوە, ئەوەش وادەکات مرۆڤ لە ئاستێکی بالاتر لە ڕەسەنایەتیەوە بژیێت, چونکە ڕەسەنایەتی لەگەڵ بەردەوامی رۆژگار بایەخی کەمتر دەبێتەوە, ئەوەش کاردانەوەی فرە کلتوریە, کلتوری داخراو ناچاردەکات لەناوخۆیدا تووشی نائومێدی و دڵەڕاوکەیی بکات, ئەو هەستەش لەبری ژیاندۆستی خۆی, تەنیا ڕقی لەبەرامبەر کلتوری نەتەوەکان و شوناسی مرۆڤی گەردوونی گەورە دەبێت, ڕقێکە لەسەر بچوکردنەوەی مرۆڤی نەتەوەیی وەستاوەتەوە, ئەوە بەمانای دەستبەرداربوونی تایبەتمەندییەپۆزەتیفەکانی خۆی نیە, بەڵکو هەستکردنە بەو ڕاستیەی کە ئەوانەی نایانەوێت لەنێو ڕەسەنێتی نەتەوە بێنەدەرەوە, لە جەوهەردا بڕوایان بە داخستنی کلتورەکەیان هەیە, کە ئایدیۆلۆژیایەکی ناسیونالیستانە شوورەی بەدەوری بڕواکانیان دروستکردووە, ئاهەنگی ناسیۆنالیزم بۆ ڕەسەنایەتی لە ڕاستیدا پرسەی بەردەوامی ناسیۆنالیزمە بۆ نەتەوە, قبوڵکردنی مانەوە لە ناو نەتەوە, مرۆڤەکەیە ئەو بڕیارە دەدات, کە دەتوانێت بەهەڵگری تایبەتمەندیەکانی لە دەرەوەی ڕەسەنایەتیەوە داکۆکی لە شوناس بکات.

کریستیڤا لەسەیرکردنی ئەو حاڵەتە بڕوای وایە ئاینە تاك پەرستەکان ئیرادەو ئارەزوویان بە مرۆڤ بەخشیووە, بەلام هێزی کۆمەلایەتی لە ڕێگەی دامەزراوەکانی (خێزان, کۆمەلگا, نەتەوە, دەوڵەت)بەربەست دروستدەکەن و دەبنە هۆی خولڵقاندنی ئەو دۆخەی کە (بیرۆکەکان بەم جۆرە لە ئاسمانەوە ناکەونە خوارەوە, دواتر کلتورێك هەردەبێت ئێمە بڕوای پێبهێنین, ئەو کلتورەش بووە بە ئاین و بەها ومێژوو, هەموویشیان بەرهەمیئیرادەی کۆمەڵییە, نەوەك فەردی بێت)(29).

ئەوەش ئاماژەیە بۆ ئەوەی کە مانا ڕاستەقینەکان لە ڕێگەی نەریتی کۆمەڵی ئاوەژوودەبێتەوە, لە ڕزگارکردنی مرۆڤ لە توندوتیژیی, بۆیە کلتوری نەتەوە دواجار دەبێتە کلتورێکی داخراوی توڕەکە شوناسی نەتەوە توندوتیژی بەرهەم دەهێنێت, ڕاکردن لەو شوناسە و هەوڵدان بۆ تێکەڵبوون بەکلتورەکانی تر, هەوڵێکی گەردوونییە بۆ ڕزگاربوون, ئەو کاتە مرۆڤ ئەگەر تووشی نامۆبوونیش بێت, ئەوا نامۆبوون لە دەرچوون لە شوێنی لەدایك بوونەوە دەست پێناکات, هێندەی نامۆبوون هەستێکە لەناوەوەی مرۆڤدا ئامادەگی هەیە, چونکە شوێن پڕی کردووە لەو هەستە لە ناوەوەی خۆیدا, بۆیە کاتێك مرۆڤ دەیەوێت بەهەموو تایبەتمەندییە پۆزەتیڤەکانی خۆیەوە شوناس وەدەست بهێنێتەوە, بەتایبەت بۆ ژن کە سەرەتا بەدوای ئەو شوناسە دەگەڕێت لەگەڵ پیاودا, دواتر لە ڕێگەی چالاکی فێمینیزمانەوە دژایەتی خۆی بۆ ئەو بەرامبەرە ڕادەگەیەنێت, بەوەی تا چەند فێمینیزم توانای دەرخستنی شوناسی هەبووە[30].

چونکە مێژووی نامۆبوونی مرۆڤ, مێژووی نامۆبوونی ژنە بە کلتوری جیاواز, بەپێی ئەو تێگەیشتنەی کریستیڤا کە لە میتۆلۆژیای یونانیدا ژنانی (دانیداس) ئەو خەڵکانەن کە دێنە نێو ئەغریق, بۆیە هاتنە نێو ژیاری یونانی و چۆنییەتی پێشوازیکردن لە ژنانی کلتوری جیاواز بەلایەوە بووە بە پرسیارێك بۆ شوناس, پرسیارێك لە ئینتیمای نەتەوەییەوە گوازراوەتەوە بۆ پرسیاری فەلسەفی لە شوناس, بەوەی ئیدی ناکرێت شوناس پەیوەست بێت بە سیستمێکی داخراو, چونکە ئەو بەهایەی سیستمی داخراو داکۆکی لێدەکات لەبنەماوە مرۆڤ جێی هێشتووە, ئەگەر ئەو داخستنە نەتوانێت قبوڵیشی بکات, بەڵام ئەو تێگەیشتنە قووڵە لە بەها لە ڕەخنەیەکەوە دەستپێدەکات, دواجار لەنێوان کرانەوە و ڕزگار بوون, داخستن ئەو ڕزگار بوونە بە مردن دەگۆڕێت, ئەوەش لە ڕاستیدا مردنی ئەو کلتورەیە, بۆچی مردنی ئەو کلتورە؟ هەر لەبەرئەوەی داکۆکی لە بەها دەکات؟

لەو بڕوایەداین مەسەلەکە لەوە قوڵتربێت, چـونکە ئـەو داکۆکیکردنـە دەبێتـە کوشـتنی ژیاندۆسـتی, لەبەرئـەوەی توانـای خۆگونجانـدن و هاویەکسان بـوونی نییە, لەگەڵ (داواکاری سەربەخۆیی سێکس, خەڵکی خێرا یان درەنگ خۆیان لـە ڕووبەڕووبوونەوە ئەدۆزنـەوە لەگـەڵ ئـەو دیاردانـە,وەهـەروەها بـەها ئاینیـەکان پێویستن, لەهەمان کاتدا بەرگە گرتنیشی زەحمەتە)[31].

لەو قسەیەی کریستیڤا دەگەینـە ئـەو ئەنجامـەی بـەهای ئـاینی چـەندە لـە ڕابردوودا پێویستیەك بوو بۆ ڕێکخستنەوەی کۆمـەڵگا و لـە هەنـدێك بـاردا ئـەو بەهایانە پێویستیەك بن بۆ مرۆڤ, بـەڵام قبـوڵکردنی ئـەو بەهایانـە ئاسـان نییـە, چونکە ئەو بەهایانە لەگەڵ ئارەزووی سروشتی و ژیاندۆستی مرۆڤێکی گـەردونی نایەتەوە, ئەوەش بۆ ئامۆژگاریکردنی کۆمەڵگا نییە, چونکە کۆمەڵگا کە بنەمای کـۆنکرێتی بـۆ کلتـور دادەڕێـژێت وا ئاسـان نییـە بـەدێرێکی ڕەخنـەیی تێکـەڵی کرانەوەی بکەین, بۆیە (ئەو زەمەنـە زەمـەنی ئامۆژگـاریکردن نییـە, ئەوەسـاتی دەستنیشانکردنە ـ ئەوە ساتی نەگەتیفە ـ وەباشترە تەرکیز لەسەر ئەوە بکرێت کە یارمەتی تاکە کەسێك یاخود دوو کـەس بـدەین بـۆ ڕزگـاربوونی)[32] ئـەوەش بەمانای زەمینەیەکی فەردانی و ڕەگەزییە, کـە بێگومـان بـڕوای بـە ڕزگـارکردنی تاکەکان هەیە زیاتر لەوەی کۆمەڵگا ڕزگار بکات, بۆیە دەکرێت وا سەیری پۆست مۆدێرنەی ژن بکەین کە هەوڵێکـە بـۆ ووشـیارکردنەوە و بەئاگاهاتنـەوەی ژن لـە کلتوری داخراوو بەها ئەستەمەکان لەسەر بنەمای فەردانی, کە ئەویش بەرهەمی ئـەو زەمینـە زمانەوانییـە کـە فـەرد لەسـەر ئاسـتی هەڵوەشـاندنەوەی زمانـەوە بنەمای تیوریی خۆی بنیات دەنێت.

پەراوێز و سەرچاوەکان:

1- سياسة صغرى..ميكرو سياسة / بيان كتب 21 يناير 2002.
2- حركة النقد النسوي / د. بشرى موسى صالح / الثورة الاسبوعي (انترنيت)
3- نصيات / ج. هيوسلفرمان / ترجمة (حسن ناظم) و (علي حاكم صالح) المركز الثقافي العربي (بيروت) 2002 / ص257

4- لەبەرئەوەی لەرۆشنبیری ئێمەدا دەقئاوێزان زۆر ناوی دێت, بەڵام بەبێ ناسین و تێگەیشتنێکی تیۆریی و لەبەرئەوەی ئەو تیۆرەی کریستیڤا بۆ دەق هێنایە بوون, لێرەدا هەوڵ دەدەین تێگەیشتنێك لەو بارەیەوە بخەینە ڕوو.
دەقئاوێزان پەیوندی نێوان دەقێکە لەگەڵ دەقێکی تر, یان لەگەڵ چەند دەقێك, ئەوەش دەق دەکات بەسێنتەرێك بۆ پەیوەندیەکی دیالەکتیکی, کە دەق دابڕاو نییە لە دەقەکانی بەرلەخۆی, بەڵکو لە گفتوگۆی نێوان دەقەکاندایین, بەڵام دەقە نوێیەکە لەناو ئاگاییەکی مێژوویدا دەجولێتەوە, کە ڕەهەندێکی ئەبستیمولۆژی پێدەدرێت, ئەوەش دەق وەك زانستێکی سەربەخۆ سەیردەکات, بۆیە کریستیڤا لەو بڕوایەدایە دەتوانێت (والەزمان بکەین بەشێوەیەك کاربکات لەسەر مادییەت بۆ ڕێگەی پەیوەندیی و تێگەیشتن سەبارەت بەکۆمەڵگا, نەشبێت بەکارێکی نامۆ لەسەر زمان, لە نووسەری دووەم) (ماهي السيميولوجيا / برنارتوسان, ترجمة محمد نظيف, افريقا الشرق المغرب, الطبعة الثانية 1994/ص 92) کاتێك دەق دەبێت بەزانست, بەواتای ئاگایی دەق گوتارێکە توانای نووسین و ڕەخنە و زەمەنی هەیە, دەقێکە لە ئاوێزانبوونیبە دەقەکانی تر نایەوێت مێژوو بەرهەم بهێنێتەوە, هێندەی ماناکان دەکەونە نێو ڕوانینی ڕەخنەیی و زمان لە پرۆسەیەکی جیاوازدا مانای جیاواز بەرهەمدەهێنێت, ئەوەش ڕەتکردنەوەی زمانی دەق نییە, بەڵکو پرۆسەیەکی سیمانالیزییە < سەبارەت سیمانالیزا یان سیمیۆلۆژیای ڕاڤەکاری, بڕوانە نووسینێکی ترمان بەناوی: سیمانالیزا و ئەدەب / ئەدەب و هونەری کوردستانی نوێ, ژمارە /334> کە مانا لەسنورێکی دەستنیشانکراوەوە بۆ ڕەهەندێکی قوڵ دەبردرێت, ئەو ڕەهەندەش لە نێو زماندا بوونی هەیە, بەواتای زمان ڕەهەندێکی فراوان بە ماناکان دەبەخشێتەوە, هەر بۆیە زانستی دەق تەنیا پەیوەست نییە بە دەقی فەلسەفییەوە, بەڵکو لەنێو دەقی ئەدەبیشدا بەهەمان ئاراستە

بەڕێوەدەچێت, کە دیارە کریستیڤا بۆ نووسینی ڕۆمانی (ساموراى) نووسین ئاوێزانی واقیع دەکات, چونکە ڕۆمانەکەی لە واقیعی شەستەکانی فەڕەنسا دەدوێت, بۆیە گەر هەر یەك لە (لاکان, فۆکۆ, بارت, سۆسێر) کۆمەڵێك ئاماژەیان لە نێو دەقەکانی خۆیان بەرهەم هێنابێت, ئەوا بەهاتنیان بۆ نێو دەقەکەی کریستیڤا ئاماژە فەلسەفیەکانیان بە ئاماژەی تر دەگۆڕێت, ئەوەش وەك خۆی بڕوای وایە لە (زماندا دەشێت ئەم گوزەرە ـئەم پەڕینەوەیە ـ لە گێرانەوەی بۆ دەق بێت, وەکو جێگۆرکێ لە دیمەنی کەرنەڤاڵەوە بۆ دەقی نووسراو, زاراوەی دەقئاوێزان بەمانای(جێگۆرکێ)ی سیستمێك یان زیاتر لە سیستمێکی نیشانەیی (ئاماژەیی) بە بە سیستمێکی تری نیشانەیی دێت) {ئینسایکلۆبیدیای زاراوەی ئەدەبی / بەهرام میقدادی, وەرگێرانی (ئازاد بەرزنجی) سەردەم, ژمارە 23/ل200} ئەوەش گۆڕینی (شوێن) ی ئاماژەیە لە ڕووبەرێکەوە بۆ ڕووبەرێکی تر, ئەو جێگۆرکێیە دەبێتە هۆی ئەوەی بتوانین لەناو دەق کەشفی مانا بکەین, هەربۆیە کاتێك نوسینەکانی ژنە نووسەری فەڕەنسی (کۆلێت) ئەو نووسەرەی بێ ئەوەی لەناو نووسین هیچ پرسیارێك ئاراستەی بکات, بەڵام لە ڕێگەی پەیوەندیی دەقەکانی بە دەقی ترەوە, ئەوەش لە ڕێگەی ئاماژەی گۆڕداو , کە کریستیڤا لە ئیشکردنەوە لەسەر دەقی (بۆرگۆنیا.. ناوچەیەکی فەرەنسییە کە خۆشم دەوێ) ی کۆلێت, ئاماژەکانی ئەو دەقە دەشوبهێنێتەوە و نزیکی دەکاتەوە لە تابلۆی نیگارکێشە مەزنەکانی وەك (بۆسان) و (فانۆ) < كوليت..العبقرية النسائية / بيان الكتب 11- مارس -2002>.

دیار بۆ هەر دوو چەمکی (دەق/ئاوێزان) تا لەمانایەکدا نەیناسین, توانای دۆزینەوەی ئەو زەمینەیەمان نابێت کەپەیوەندیی نوێ دەخولقێنن, بۆئەوەش دەبێت (دەقئاوێزان) و (ئاوێزانبوونی دەق) بەیەك واتا ڕاڤە نەکەین, چونکە دوو واتای سەربەخۆو خاوەن سیستمی جیاوازن.

(دەقئاوێزان کۆمەڵە دەقێکە کە دەتوانێت نزیکی بکەینەوە لەو دەقەی لە پێشمانەوە دەیبینین, یان کۆمەڵە دەقێك کەلەکاتی خوێندنەوەی دەقێکدا لە یادەوەریمان دەیدۆزینەوە, بەڵام ئاوێزانبوونی دەق کۆمەڵێك پەیوەندییە لە نێوان دەقەکان دەیدۆزینەوە, کە کێشەی کاریگەر و کارلێکەر دەبەزێنن بۆ کاری بونیاد و ئاواز و پانتایی و داهێنان (بعض مصطلحات نظرية النص / د. محمد خير البقاعي / الموقف الثقافي العدد(8) ص50-51) دۆزینەوەی ئەو پەیوەندیانە دەق لە سیستمێکی دەلالی بەرەو زانست دەبەن, کە خاوەن سیستمێکە بەشەکانی خۆی لەنێو زمان دەجولێنێت, ئەو جووڵانە خاوەن ئاراستەیەکی سیمیۆلۆژین, ئەوەش گۆران بەسەر دۆخی مەعریفی دێنێت, لە ڕێگەی وازهێنان لە چەمکی باو, ئەو ئاراستە سیمیولۆژیە دەبێت بە زەمینەیەکی ئەکتیڤ لەناو زانستدا, بەڵام خاڵی سەرەکیکەدەبێت بە خاڵی جیابوونەوە و جیاوازیی میتۆدیی, گۆڕینی وەزیفی زمانە, زمان تیایدا دەبێت بە پرۆسەیەکی راڤەکاریی, ئەگەر ئاماژە لەنێو زانستێك لەتەك زمان (سیمیۆلۆژیا)یان بنیاتدەنا, بەڵام بەهۆی زانست بەخشین بەدەق و وەرگرتنەوەی زانست لە

ئاماژەو پیادانی بەدەق, ئەوا (زمان/ئاماژە)دەگۆڕێت بۆ سیمانالیزا, بەو گۆرینەش ئەو دەسکەوتە مەعریفیەی سیمیۆلۆژیا پێیگەیشت لەڕووی بەرهەمهێنانی مانا و سیستمی ڕێکخەری ئاماژە, ئەوا دەقناسی ڕەخنە لەو ماناو سیستمە دەگرێت, لە ڕێگەی راڤەکردنەوەی ئەو پەیوەندییە زمانەوانییە, کەلە بنەماوە ڕەخنەگرتنە لە زماننناسی, بەواتای ڕەخنەگرتنێکە لە زانست, کەلە ڕێگەی دەقئاوێزان توانی مۆرکە زمانەوانییەکە بۆ سیمیۆلۆژیا بگۆرێت, ئەوەش لە ڕێگەی چەمکی (ئیدیۆلۆژم), ئەو چەمکە دەبێت بە ستراتیژی ڕەخنە, چونکە لە توانایدایە ئاستێکی جیاواز بنیات بنێت, بەوەی ئەو تێگەیشتنە ساکارەی کە هەر نزیکایەتیەکی دەنگ و فۆنیمەکانی ناودەنا (دزینی ئەدەبی), لە ڕێگەی ئەو چەمکەوە چارەسەریکرد, بەوەی ئەوە دزینی ئەدەبی نییە, بەقەد ئەوەی ئاستی دەنگی نێو زمانە.

خاڵێکی تری جیاوازیبوونی کریستیڤا بە تەنیا بایەخدان نەبووبە مەدلول, کە تیۆرە زمانەوانییەکان و سیمیۆلۆژیستەکان گرنگیان بەدال دەدا, بەڵکو ئەو سیستمە زمانەوانییەی لەنێو دەق تێکشکاند, کە بەردەوام زمان تیایدا دووبارەدەبۆەوە, بۆیە ساکارترین تێگەیشتن بۆ ئەو جیابوونەوەیەش ئەوەیە, ئەگەر (دال) لە نێویەکەی دەنگی دووبارەبێتەوە, ئەوا (مەدلول) دووبارە نابێتەوە, ئەوەش خاڵی نییە لەو بڕوایەی کە (دەق لە بنەڕەتدا زمان نییە, بەڵکو لەبەرئەوەی دەردەچێت لەمەسەلە بنەڕەتیەکەی خۆی ـ جا ئەگەر ئەدەبی بێت یان شیعریی یاخود جۆری تر ـ, بەهەڵکۆڵینیهێڵێکی ستوونی لە ڕووبەری دەق) < علم النص / جوليا كريستيفا / ترجمة, فريد الزاهي, دار توبقال (الطبعة الثانية)1997/ص8 <, بۆیە بەرهەمهێنەری دەق لەناو زەمەنی لەدایکبونی بەردەوامدا دەژییێت, ئەوەش خولقاندنەوەی زمانە لەسەر ئەو کلتورەی کەڕابردوویەکی دیاری هەیە, ڕابردوویەك سۆسێر دەیویست مانای تیایدابشارێتەوە, بەهۆی گەمەکردنی زمانەوانی بە دال, کەچی کریستیڤا ئەو شاردنەوەیە دەگۆڕێت بۆ (بیرکردنەوە لە مانا) چونکە دەق لەنێو (واقع) و (مێژوو) سەرهەڵدەدات, کە ئەوەی یەکەمیان دەگۆڕێت بە زمان, زمان هەوڵ گەیشتنە مانا دەدات, ئەو گەیشتنەش لەجەوهەردا بیرکردنەوەیە بۆ فرەمانایی, نەوەك شاردنەوەبێت لە نێو زمان, بۆیە زمان تەقینەوەیەك لەناو دەق بەرپاناکات, بەڵکو دەق لەناو ڕووبەری زمان هەڵدەستێت بە تەقینەوە, کە ئەوەش هێڵی بەیانی مێژوو دەگۆڕێت بۆ خوێندنەوەی نوێ کەلە ناو تاك مانایی نەمێنێتەوە.

ئەوەش گۆڕانی دەلالیە بۆ مێژوو, بەواتای دەق تەنیا نووسینەوەیەکی زانستی نییە, هێندەی هەڵدەستێت بەدانانی سانسۆر لەسەر ئەو زانستە تاوەکو بتوانێت ڕەخنە لە زانست بگرێت و دەق بکات بەڕووبەرێك بۆ کایە ئەبستیمی و کۆمەڵایەتیەکان, چونکە (زانستی دەق لەوە گەورەترە تەنیابێ بە سیمیۆلۆژییان سیمیاگەری, بەڵکو وەك بونیادێکی ڕەخنەیی دەردەکەوێت بۆ مانا و ڕەگەزەکان و یاساکانی, دواتریش بۆ دامەزراندنی شیکردنەوەی سیمیۆتیکی) < علم النص, جوليا كريستيفا (هـ.س.پ.) ص16 < (سیمیۆتیکا) ش بەلایەوە

تەنیا زاراوەیەکی زمانەوانی نییە بۆ ناسینی ئاماژە زمانەوانییەکان, وەك (بێرس) لە تیۆرە زمانەوانیەکەی خستییەڕوو, بەڵکو ئەو زاراوەیە لای (کریستیڤا) مانای تری پێدەدرێت, لەزاراوەیەکی زمانەوانییەوە بەرەو زانستی ڕەخنەیی دەگۆڕێت, تیایدا لەیەك کاتدا دەبێت بە زانستێکی ڕەخنەیی و ڕەخنە لە زانستیش دەگرێت, واتە (زانست) و (ڕەخنە) دەکات بە دوالیزمی سیمیۆتیکا.

بۆیە ئەگەر ئەو زاراوەیە پێشتر بەناسینی ئاماژە و دۆزینەوەی ڕەمزەکانی نێو زمان خەریك بوو, ئەوا لای کریستیڤا ئەو زاراوەیە لەناو خۆیدا مومارەسەی فیکر دەکات, ئەوەش دەیگەیەنێت بەو ئاراستەی کە گەشە بەزانست بدات و نەیەڵێت لە شوێنێك بوەستێت, ڕەخنەش دەبێت بەفاکتەرێکی سەرەکی ئەو گەشەسەندنەی زانست, کە ڕەخنە تیایدا ئاراستەی دەرەوە ناکات, بەڵکو بەرلەوەی ئەو ڕەخنەیە ئاراستەی دەرەوە بکات ئاراستەی خودی خۆی دەکات, بەواتای بۆ مانا بێرسیەکەی زاراوەکە, بۆ ئەوەی لەنێو مانایەکی زمانەوانی قەتیس نەکرێت و بتوانێت لەگەڵ ئەو گەشە سیمیۆلۆژیە بەردەوامی بەخۆی ببەخشێت.

دیارە گەڕاندنەوە بۆ خودی خۆی (مەبەست لە زاراوەکەیە) تەنها ڕەوتێکی ئایدیۆلۆژی بەرهەمدێنێتەوە, هیگل ووتەنی زانست بازنەیەکی داخراوە لەسەر خۆی, بۆ ئەوەی ئەو گەڕاندنەوەیەش تەنیا بە مەداری ئەو بازنەیە نەسوڕێتەوە, پێویستە گەڕاندنەوەکە, گەڕاندنەوەیەکی ڕەخنەیی بێت, ئەو ڕەخنەیەش چەندە ڕەخنەگرتنە لە خودی خۆی, بەڵام ڕەخنەیەکە کەلەو ڕەوتە و ئایدیۆلۆژیایەی کەلە ناو بازنە داخراوەکەی زانست حوکم دەکات, ستراتیژی ئەو ڕەخنەیە بۆ کرانەوەی بازنەکەیە, کرانەوەیەك کە (کۆتایی/سەرەتا) بەیەك نەگەیەنرێتەوە, بەواتای بازنەکە جارێکی تر دانەخرێتەوە, هێندەی بەسەر گوتاری تر بکرێتەوە, لەو خاڵەشدا حەقیقەتی ئەو ڕەخنەیە ئاشکرا دەبێت کە ئەو کرانەوەیە دەریدەخات, ڕەخنەگرتنی لە خودی خۆی ڕەخنەگرتن بووە لە داخستن, نەك لەخودی زاراوەکە, چونکە کرانەوەی بەسەر گوتاری تر, هەمان ستراتیژ و مەبەستی بێرس بووە, بۆیە سیمیۆتیکای کریستیڤا چەندە هەڵگری ڕەخنەیە, بەڵام ئەو ڕەخنەیە لە پەیوەندیە زمانەوانییەکانی بێرس (ئەیقونە, ئاماژە, ڕەمز) خاڵی نین و بەڵکو ئەو پەیوەندییە زەمینەی میکانیزمی کارکردنە, میکانیزمی جەوهەری سیمیوتیکا, بەڵام ئەوە مانای ئەوە ناگەیەنێت, کەبەر لە بوونی ئەو زەمینەیە هیچ فەیلەسوفێك توانای تێکشکاندنی ئەو بازنەی زانستی نەبوبێت, چونکە ئەگەر (هیگل) نەیتوانیبێت خۆی لەو بازنە داخراوە ڕزگار بکات, ئەوا بەلای کریستیڤاوە فەیلەسوفی مەزن (کارل مارکس) یەکەم کەس بووە بەو کارە هەڵسابێت, وەك چۆن چەمکی (بەها)ش لای ئەو فەیلەسوفەوە دەستپێدەکات, وەك ئاڵتۆسێر ئاماژەی بۆکردووە, ئاواش (فیکری مارکس نۆبەرەی دەربڕین بوو, لە شێوەکانی کاری بەرهەمهێنراو, وەك تایبەتیەکی مەزن لە سیستمی سیمیۆتیکا) <الدلالیة.. علم النقدي أو نقد للعلم /

جوليـا كريـستيفا, ترجمـة محمـد البكـري, العـرب والفكـر العـالمى, العـدد (1) شـتاء 1988/ص65>.

پێویسته ئاماژه بۆئەو خاڵه بكەین, كه قسەكردنی كریستیڤا لەسەر ماركس, له ژێـر تێروانینـی (خوێندنەوه بـۆ سـەرمایه)ی ئاڵتوسـێره, دەكرێـت ئـەوەش وەك دەقئاوێزانێـك لـه نێـو دەقـی ئاڵتوسێر سەیربكەین, كه بووه بەسەرچاوەیەكی سەرەكی بۆ ڕەخنەگرتن له زانست.

ئەوه جگەلەوەی ئەو تێڕوانینەی كریستیڤا بەڕەنجامی خوێندنەوەی ئەو ڕابردووه فەلسەفیەیه لەلایـەك و لەلایـەكی تـریش بـۆ ئـەو زەمینەیـەی زانـستی زمـان, كەلەسـەر هـەردوو كلتـوری فەلسەفی و زمانەوانییەكه, توانیویەتی له ڕێگەی سیمیۆلۆژیای ڕاڤەكارییەوه, ئەو دوو كلتـوره بەرەو ڕووی یـەكتر بكاتـەوه, تـاوەكو بتوانێـت پەیوەندیـەك بخولقێنێـت, كـه هاوڕێیەتیكردنـه لەگەڵ زانسته مرۆییەكان (سۆسـیۆلۆژیا, ماتماتیـك, سـایكۆلۆژیا) ئـەوەش گەشەسـەندنی ئـەو دیده (بێرس) یه بوو بۆ زمـان, كاتێـك لـەنێو زانـستی فەلـسەفی هەوڵیـدا زانـسته تیۆرییـەكان بەشداری پێبكات, لەوانه (لۆژیك, ئاكارناسی, ئیستاتیكا) ئەوەش سڕینەوەی هەر هەوڵێك بـوو بۆ ئەوانەی دەیانوویست فەلسەفەو زانست لەیەكتر جیابكەنەوه, بەو كارەش ڕاڤـەكردنی زمـان له پرۆژەیەكی نمایـشكردن دەبێـت بەپرۆژەیـەكی ڕەخنـەیی, كـه كۆمـەڵێك زاراوەی ڕەخنـەیی دەبێت به میكانیزمی سەرەكی ئەو پرۆژەیه, ئەوەش وادەكات تاك مانایی ببێت بـه فرەمانـایی له ئاستی جیاوازدا, بۆیه بیركردنەوه له مانا.. بیركردنەوەیه له ناو زانسته مرۆییەكان.

5- نـصيات /ج. هيوسلفرمان / ترجمـة (حسن نـاظم)و (علـي حـاكم صـالح) المركـز الثقافي العربي (بيروت)2002ص262.

6- الحداثـة و مابعـد الحداثـة / جوليـا كريـستيفا: مابعـد الحداثـة / اعـداد و تقـديم (بيتـر بروكر) ترجمة (د.عبدالوهاب علوب) مراجعـة (د.جـابر عـصفور) المجتمـع الثقـافي أبوظبي 1995 ص313.

7– ئـەو تێروانینـه زیـاتر لـەناو نووسـینی ئـەو ڕونـاكبیره عەرەبانـه دەبینرێـت كـه سـەفەری خۆرئاوایان كردووه, وەك داكۆكیكردنێك له گوتـاری نەتـەوەیی عـەرەبی خـستویانەته ڕوو, بـۆ دوا نمونەی ئەو نووسینەش دەكرێت ئاماژه بـەو سەرچـاوەیه بكـەین (الخطـاب الآصـولي و المرأة و فكر مابعد الحداثة / شريف حتاتة, الثورة الآسبوعي 2002/10/16) یـا بـەو دواییه لەناو نووسینەكانی فاروق رەفیقدا هەمان دیـدمان زۆر بەرۆشـنی بەرچـاوكەوت, ئـەویش لەناو هەر دوو كتێبی (پاكس ئەمریكانا) و (ماڵێكی لێكترازاوو ویژدانێكی بیمار) نووسـەری ئـەو دوو كتێبـه تەنانـەت نـەیتوانی وەك هەنـدێك لـه نووسـەرانی عـەرەب ناسـیۆنالیزمیش دڵخـۆش بكـات, بـەڵكو ڕقەكـەی ئـەو لـه ناسـیونالیزمی كوردییـەوه دەسـتی پێكـرد, تـەنیا تـوانی هەناسەیەكی پچڕ پچڕ به ئوسـولیەت ببەخـشێت, بـەڕادەی ئـەوەی دوا وتـاری ئوسـولیەت لـه ستایشكردنی ئەو دوو كتێبه بـەوه كۆتـایی دێـت, كـه نووسـەرەكەی ئـەو دوو كتێبـه زمـانێكی فەلـسەفی نـوێی هێناوەتـه كایـەوه, بێئاگـایی ئوسـولیەت لـه نووسـین ئـەو بۆچـونەی

پێدەخولقێنێت, دەنا ئەو زمانە زمانێکی هەڵچووی نێو گوتاری ئایدیۆلۆژیە و لەزمانی حزبە شەرکەرەکانی شەری ناخۆ و هەندێ ووتاری ئاینی ئسولیەت دەچێت بۆ هەرەشەکردن, چونکە دیدێکە پەیوەندی بە تورەبونی دەرەوەی نووسینەوە هەیە و تورەبوونێك لە ئاستی پەستی خودی نەگوازراوەتەوە بۆ نێو گوتارێکی فەلسەفی, بۆیە ئەوە نموونەیەکی هەرە بچوکی ئەو خودە تورەیەیە, کە لای نیتچە ئەو تورەییە گەورە دەبێت و لە ئەنجامدا خودێکی نیتچەیی دژ بە ژن بەرهەم دێنێت.

8- وتووێژێك لەگەڵ کریستیڤا / هدی ئەیوب, وەرگێرانی جەمال رەشید,گەلاوێژی نوێ, ژمارە 2 / ل172.

9- سەبارەت بەو رەخنانە بروانە: بۆس البنيوية / ليونارد جاكسون (ترجمة) ثائر ديب / دراسات فكرية (دمشق) 2001 ص353.

10- وتووێژێك لەگەڵ کریستیڤا / هەمان سەرچاوە ل173.

11- جاك لاكان واغواء التحليل النفسي / اعداد وترجمة (عبدالمقصود عبدالكريم) الفصل الثاني: لاكان و العودة الى فرويد / مالكولم بويى, المجلس الاعلى للثقافة 1999/ص78.

12- اللسانية و التحليل النفسي / الفكر العربي العدد (49/48) شباط 1988/ص124.

13- هەمان سەرچاوە / ص124

14- ئەو سێ تەداعیەش گەرانەوەیە بۆ (بریال, سۆسێر,بنفنیست), کە هەر سێکیان دەبن بەخاوەنی یەك ستراتیژ بۆ گوتاری زمان.

15- ئەوە تاکە کاری کریستیڤانییە لەسەر شانۆ, بەتایبەت یەکێك لەدیارترین بەرهەمەکانی بۆ ئەزموونی شێتی لە شانۆی ئارتۆ تەرخانکردووە.

16- اسم موت أو حياة / جوليا كريستيفا, (ترجمة) د. صبحي البستاني, الفكر العربى المعاصر, العدد (23) كانون الثاني 1983/ص72.

17- جينالوجيات مابعد الحداثة / رشيد بوطيب, مجلة (أفق) العدد (27) نوفمبر 2002.

18- هەمان سەرچاوە

19- النظرية الادبية المعاصرة / رامان سلدن, (ترجمة) سعيد الغانمي / بيروت الطبعة الاولى 1996/ ص207.

20- هەمان سەرچاوە / ص209.

21- الحداثة و مابعد الحداثة / هەمان سەرچاوە / ص309.

22- هەمان سەرچاوە / ص316
23- جوليا كريستيفا: الهوية في الآختلاف, (ترجمة) أزراج عمر, مجلة الكاتبة, العدد (2) كانون الثاني 1994 / ص54.
24- النظرية الأدبية امعاصر / رامان سلدن / هەمان سەرچاوە / ص193.
25- دیارە لەنێو دەقی ئەدەبی ژن لەشیعردا گوزارشت لەخۆی ناکات, وەك دەبینین پیاو لە ڕێگەی شیعرەوە دەیەوێ بێتەدەنگ هەربۆیە شیعری مالامێ لای کریستیڤا پەیوەندی دەنگە بە چەپاندن, کەدیارە ژن زیاتر پەنادەباتە بەر نووسینی ڕۆمان. بۆیە بەشێکی سەرەکی پرۆژەی فێمێنیزم لە ڕێگەی ڕۆمانەوە خراوەتە ڕوو, ئەوەش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە ڕۆمان لەهەناوی شاردا هاتۆتە بوون, شاربوونی ڕۆمان بەمانای گۆڕان لە دۆخی سروشتی مرۆڤ بۆدۆخی تەکنەلۆژی, گۆڕان لە شێوازەکانی ژیان لە کۆمەڵگایەك کە ئامرازەکانی بەهەمهێنان ئامرازی سروشتین, هەرچی کۆمەڵگای شارییە, کۆمەڵگایەکە دامەزراوەکانی سەرەڕای ئەو گەشەسەندنە تەکنلوژییە خێرایە, بوونی سیستمی دامەزراوەکان, چەمکی تاکی هێناوەتە بوون, ئەو چەمکە تەواو گۆڕانی بەسەر ئەو دیدەهێنا کە خۆشەویستی و عەشقی وەك ئەفسانە سەیردەکرد, ئەو چەمکەی بارگاوی دەکرد بە دنیایەك فانتازیا, کەچی کۆمەڵگای نوێ بەپێی پێداویستیەکانی ژیان سەیری عەشق دەکات, پاکی چیتر ئەو مانا نەگۆڕەی نییە, کە هەر کۆمەڵگایەك سیمبولێکی کلتوری تیاهەبێت, بەڵکو تاك بەپێی تێگەیشتنی خۆی چەمکێکی ئاکاریی بەو مانایە دەدات, ئەوە مانایەکی سەپێندراو نییە بەر لە بوونی تاك وێنای دنیایەکی چەپێندراو کرابێت بە ناوی ئەخلاق و حەرامەوە, ئەو دنیایە تەواو لەو کۆمەڵگا نوێیە ڕەتدەکرێتەوە, بۆیەبۆ فێمێنیزم ڕۆمان فراوانترین ڕووبەرە کە تیایدا قسە لە بێمافی و چەوساندنەوە و زەبروزەنگ و کۆتایيهێنان بەو دنیا نێر سالارییە بێت, کە تیایدا زمان سەرلەنوێ زەمینەیەکی تیۆریی بۆ دنیا بنیات بنێت, فێمێنیزم دەیەوێ بەدوای هەڵوەشاندنەوەی زمان, لەناو ڕۆماندا ڕووبەرێکی نوێ و جیاواز بۆ نووسینەوەی زمان بخولقێنێت, بوونی بزووتنەوەیەکی چالاکی فێمێنیستیانە پەیوەندیی بە بوونی ڕۆمانی مەزنی ژنەوە هەیە, چونکە ڕۆمان توانای ڕاکێشانی توانایەکی مەزنی لایەنگرانی ئەو بزووتنەوەیە هەیە کە دەستکاری ئەو دنیایە بکات, لە ڕێگەی خولقاندنەوەی زمان, بۆیە کاتێ ژنی کورد لە دووتوێی ئەرشیفکردنی تاوانەکانی پیاو و قوربانیەکانی زەبروزەنگ و چەند ووتارێکی ڕۆژنامە نووسینانەی ئاسایی نێو دنیایەکی ئاڵۆز لە پەیوەندیەکی کۆمەڵایەتی تورە دەرناچێت, یەکێك لە هۆکارە سەرەکییەکانی, نەبوونی ڕۆمانی ژنی کوردە, لە کۆمەڵگایەکدا مایەی شەرمە نەك پێکەنین کە قسە لە فێمێنیزم بکرێت و ژنەکانی خاوەنی ڕۆمانێك نەبێت, کە قسە لەخۆی بکات, ئەوەش دەبێت دەقێك بێ ژن خۆی بینوسێت, لە ڕوانینی خۆیەوە لەو دنیا ئاڵۆزە بێتە قسەکردن و سەرلەنوێ بنیاتی زمان بکاتەوە, ئاماژەکردن بۆ ڕۆمانی (لاجا)ی تەسلیمە نسرین باشترین نمونەیەکە, تا لەو ناوبردنە ئەوەبڵێین, کە ئەوە لێکۆڵینەوە و ووتارەکان نەبوون

ئەشکەنجە و ئازاری ژنانی بەنگلادشی بەدنیا ناساند, بەڵکو ئەو ڕۆمانە بوو توانی وەك سەدایەك هەستی بەرپرسیارێتی ژن بگوازێتەوە بۆ دنیا, بۆیە بونی ئەو ژانرە ئەدەبیە لابردنی لەبەردەم پەیوەندیی فێمێنیزم بەگروب و هێزەکانی کۆمەڵگا, نەبوونیشی بەمانای دەستنیشانکردنی ڕووبەرێکی تەسکی کارکردن کەلە توانای نییە تێگەیشتنێکی فیکریمان لەبارەی جیهانبینی خۆی پێ ببەخشێت.نەبوونی دیدێکی فکریی مانای کێشەو ململانێی ئایدیولۆژیی ئەوی هێناوەتە بوون, وەك چۆن لەهەموو کۆمەڵگایەك ئەو گروپە سیاسیانە کەم نین لەبەرگی فێمێنیزم گروپێکی ئایدیۆلۆژی ژنانە دروست دەکەن, ئەوەش لە بڕوابوونیان بەکێشەی ژنەوە نەهاتووە, بەڵکو لە لێدان و لاوازکردنی بزوتنەوەی ژنەوە سەرچاوەی گرتووە, وەك چۆن ئەو نادادپەروەریی و نەبوونی یەکسانیەی (تەسلیمە نەسرین) لە ڕۆمانەکەیدا ڕەخنەی ئاراستەی دەکات, لای فێمێنیستەکانی بەنگلادش کە خۆیان وابەستەی ئوسولیەت کردووە, لەوبڕوایەدان کەئاین یەکسانی مافی لەنێوان ژن و پیاو فەرامۆش نەکردووە, ئەوەش بۆ ئەوەنیە قسەیەکی جیاواز لە بارەی یەکسانی ژنەوە بکەن, بەڵکو دەیانەوێ دەنگی ئەو کپ بکەنەوە, لە ڕێگەی چوونە نێو ئەو ڕێکخراوانەی دەستکردی هێزی سیاسین, بەزمانی خۆی ووتەنی (وای بۆ دەچن کە دەبێ من لەگەڵ ئەواندا کاربکەم) (تەسلیمە نەسرین: بەچەکی هیومانیزم دەجەنگم / سەردەم, ژمارە (6)/ل184).

ئەوەش ستراتیژێکی ئەو هێزە سیاسیانەیە کەلە بەرگی فێمێنیزم دەیانەوێت کۆتای بەو دەنگە ڕەخنەییانە بێنن, کەلای هێزە سیاسیەکانی کوردیش ژمارەی ئەو جۆرە ڕێکخراوانە کەم نین, کە حزبی کوردی لە ڕوویەك بۆ لێدان لەو بزووتنەوەیە دروستیکردوون, لە ڕوویەکی تریش بۆ کۆکردنەوەی لایەنگیر بۆ حزب دڵی پێیان خۆشە.

26- النظرية الادبية المعاصرة / رامان سلدن, هەمان سەرچاوە / ص195.

27- الحداثة و مابعد الحداثة / هەمان سەرچاوە / ص325.

28– هەمان سەرچاوە / ص314.

29- جوليا كريستيفا: الامة الهوية و العنف / رسول محمد رسول, (بيان الثقافة) العدد (25) ينار 2001

30– ئەوەش بەرەنجامی ئەو سێ قۆناغەیە کە (جۆناتان ڕێی) لە ڕێگەی پرسیارەوە ئاراستەی کریستیڤای دەکات.

31- جوليا كريستيفا: الهوية في الآختلاف, (ترجمة) أزراج عمر, مجلة الكاتبة, العدد (2) كانون الثاني 1994/ص54.

32– هەمان سەرچاوەی / ص54.